

Van een kind

Carry van Bruggen

bron

Carry van Bruggen, *Van een kind*. Nijgh & Van Ditmar, Den Haag 1986 (derde druk)

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/brug004vane02_01/colofon.php

© 2018 dbnl

Van een kind

I

De kleine Lea woonde in een weinig aanzienlijk stadje, aan een druk bevaren stroom; groot drie kwartier varens over het ruime water voerde naar een andere héél grote stad, waar haar ooms en tantes woonden, deze stad leek eindeloos ver weg en ze kwam er maar zelden. Wel liep ze soms bij helder zomerweer haar eigen stadje uit, de stroom langs, tot waar de huizen ophielden en in de stilte het hoge riet met zijig schuifelen zich dooreen bewoog, waartussendoor ze het glanzend blank van jongetjes, die daar zwommen, en het zilver van water aan de duistere voet der halmen kon zien blinken, en horen hoe ze jubelend ploeterden en plasten, als een stoomboot midden op de stroom de brede golven aan weerszijden van zijn flanken wegstuwde naar de oevers, waar ze klotsend opsprongen tegen het weerstrevend riet. Aan de overkant, waar geen voetpad ging en geen jongens zwommen, stond het riet eenzaam te wuiven en te ruisen met groene wimpels en bruine pluimen, daar was een drassig weiland, dat opklom naar een dijk, aan de dijk een rijtje oude grauwe huizen, met hun achterkanten naar het water gekeerd. In die huizen langs de dijk aan de overkant van het water zag de kleine Lea, al naardat haar stemming was, allerhande wonderlijke of droevige dingen.

Kwam ze aan de bocht van de weg, dan was de wereld uit en kon ze niet verder. Links van haar lag dan de stroom tot een ruime plas verbreed, voor haar uit het brede kanaal, op die plek in de stroom uitmondend, verderop daaroverheen een ijzeren spoorbrug; de overoever was tegelijk in een kronkel plotseling een heel eind achteruit geweken, zodat het riet daar een golvende wazige blauw-groene massa leek, samensmeltend met het weidegras. Daar bleef de kleine Lea staan, verder kon ze niet komen. Er voer wel een trage pont naar de overkant van het kanaal, en daar liep een andere grindweg, de laagte in - en zo door

polderland langs huisjes die grote turven leken, heen, op de stad af, maar het kwam nooit in Lea op, dat zij ook zelf met die pont naar de overkant zou kunnen komen. Voor het kanaal hield haar wereld op, daar begon een andere wereld. En ze verlangde eigenlijk niet eens daar te zijn, ze verlangde niet haar verlangen naar die vreemde wereld te vervullen. Soms keek ze naar de pont en zag er werklieden in bruine kleren of een boer of een heer van de overkant af naar zich heen glijden, die schenen haar vreemdelingen en ze keek ze daar op aan, en voelde iets dat leek op wat ze voelde, wanneer ze uit school komend na vieren, terwijl het zonlicht al goud werd, onder de bomen met andere kinderen achter een troepje blootvoetige, bruine schepelingen liep, meegekomen met een grote rijstboot uit Achter-Indië, - ze als het ware onbewust begeleidend tot het bierhuis aan de binnendijk achter de oude iepen, het 'Engelsche Bierhuis', waar deur en ramen met gekruiste vlaggen beschilderd, met wit neteldoek bespannen waren en waarin de bruine mannetjes dan verdwenen. Het 'Engelsche Bierhuis', schoon op haar weg naar school, zodat ze het dagelijks passeerde, was voor de kleine Lea verder weg dan welk vreemd land ook, en ze kon zich even weinig voorstellen dat ze daar ooit binnen, als dat ze van haar leven naar China zou gaan, ook was het minstens zo geheimzinnig.

Toch was ze blij, dat het bestond, - en ook de bocht van de weg langs de stroom, vanwaar ze de verre, grote stad kon zien liggen, ernaar starend, ernaar verlangend, in een aanzwellend zoet gevoel en toch tegelijk blij er niet te wonen, maar hier, in haar eigen stadje. Stond ze daar zo, dan gebeurde het wel, dat uit de kim aan de overzijde van het water, de blanke dunne wolken al sneller naar 's hemels top opgestegen kwamen, door grauwere, zwaardere gevolgd, dat het riet onrustiger en zwaarder begon te ruisen, zodat de halmen soms bijna plat ter aarde lagen en in 't oprijzen hun pluimen wild warrelden dooreen, - dan werd ze in die plotselinge geluidloze woestheid ineens vreselijk bang voor het onweer, dat misschien komen ging, maar vooral voor de als spokige doodsvogels achter haar en boven haar over het land en de stroom aanjachtende schaduwen, waaruit kilte op haar neerkwam, die ze volgde met kloppend hart en gespannen

blik, tot waar ze voor haar uit verteerden en vergingen in het niet. Dan keerde ze snel om en liep de lange weg naar huis, zich ineens heel klein en weerloos voelend in haar eenzaamheid. Sterk en zwaar geurde het veldkruid rondom haar, vogels sjilpten, ze ontmoette geen ziel. Ze werd al kalmer, zodra ze het kleine laantje had bereikt - de bomen waren nog dun en jong, gaven geen bescherming, trokken ook, meende ze, geen bliksem aan, maar ze behoorden tot het bewoonde, tot het stadje, waartoe zij ook behoorde; gauw kwamen dan ook de eerste huisjes, in de stroom de zwemschool, tussen de bruine zeilschepen dook in 't woelig water soms heel klein een dobberend hoofd met platgeplakte haren, dat kleine geluidjes uitstootte, dan weer onderdoopte en verdween.

Het water was nu rechts, links de spoorbaan achter een wrak hek, op een zandige lage dijk; aan de overkant koolzaad, - een trein kwam achter de kleine Lea aan uit de verte aangedreund, ze wilde niet omzien, voelde het in haar rug, als een rilling tussen de schouders, een trein onder een onweerslucht was iets bangs, maar een schip onder een onweerslucht was juist iets veilig, de kleine Lea zag er een dichtbij, waar kinderen rondom hun moeder opgedrongen zaten aan dek en ze bond er zichzelf heimelijk aan vast en verbeeldde zich dat ze de mensen op het schip kende en dat zij haar kenden en dit gaf haar ontspanning; ze was nu niet meer alleen. Van het schip af zagen ze haar ook, het voer zo dicht langs de oever, ze had ze kunnen toeroepen, maar in plaats daarvan keerde ze liever het hoofd af, bang dat er iets spottends en onvriendelijks zou komen, dat haar gevoel van eenheid en veiligheid gebroken zou hebben. Naderde ze het stadje, zodat ze op de torenklok de wijzers kon zien en de zilte lucht van het in loodsen opgetaste vochtige hout naar haar toe woei, met de reuk van hooi en honing: koolzaad en klaver in het lage land aan de andere kant, waar koeien weidden tot diep in de horizont, dan werd ze al geruster - 't bleef tot nu toe bij rommelen uit de verte, ze kon vast vóór de bui haar huis wel halen om daar veilig weg te schuilen, tot 't ergste voorbij zou zijn; was ze dan eindelijk bij 't bruggetje en 't sintelpad achter de asbelt, met de ene, eenzame vlierboom, dan vond ze het eigenlijk wel prettig, dat

het schip, 'haar schip' nu maar koers nam naar de andere kant, op de schutsluis af. Zo gingen ze zonder ontgoocheling en met gave illusie uiteen.

Zo dicht bij huis, dorst ze nu ineens op het hoge bruggetje voorbij de asbelt wel over de leuning gebogen uitrusten van het snelle gaan, - het was haar lievelingsplek, ze had vandaar zulke ruime uitzichten naar alle kanten. Eerst naar de kant van stroom en haven, waar de grote zeeboten lagen, ieder van hen een wereld, waar ze nooit kwam, - nauwelijks er langs mocht ze gaan, vaag wist ze, dat er aan 'de schepen' iets gemeens en angstigs en geheimzinnigs was, - grote jongens mochten er wel komen, die brachten dan mee naar school brokken oude scheepsbesluit, bruin en zuur, soms wit en droog, dan vol bobbeltjes en blaasjes. Soms kreeg ze een brokje en kon daarmee dan in haar hand blijven staan soezen, vergetend het op te eten. De schepen kwamen van geweldig ver, hoog als muren staken hun flanken boven het water uit, hun uitheemse namen, die peinzen deden, droegen ze onder de borstwering, grote ronde gaten als ogen. Lea was blij als er vele waren, - in de winter leken de bruingeteerde lege meerpalen in het verlaten water zo deerniswekkend eenzaam. Rondom de grote rijstboten uit Indië, lagen de kleinere die met hout uit het noorden waren gekomen, ook geheimzinnig, maar anders, somberder en tegelijk zonder dat angstige, geheimzinnig-zwoele. Door de reuk van het hout, die aan bossen en brakke meren deed denken. Dit alles te zamen was een werelddeel, in afzonderlijke landen onderscheiden, het werelddeel van het ruime water met de vlottende balken, de geteerde palen, de schepen; rijstboten en houtboten daarin de aparte landen: Achter-Indië, warm en zwoel, geheimzinnig, Rusland en Noorwegen, zuiverder, somber en kil, als koel en brak water. De huizen aan de overkant, de grindweg, de laan van jonge iepen, de pont heel ver, het hoorde allemaal nog bij dat werelddeel, als landtongen en eilanden, verstrooid, maar saamhorig. Op het bruggetje staande, terwijl de wind na het sterke transpireren, haar als met koelte overgoot, keek de kleine Lea dan naar de weg, die ze was afgekomen, de schepen voorbij, tot waar in de verte nu, met heftig golven het zware riet bewoog, - met dat

riet, zo eenzaam, voelde ze dan ook weer medelijden en hoopte ineens dat de zwemmende jongetjes veilig thuis zouden zijn of althans onderweg. De huisjes in de polder over het kanaal waren nu werkelijk niet groter dan turven.

Achter haar was een ander werelddeel, het werelddeel van de asvaalt, het was daar alles grauw en koud en dor, van wat er gebeurde had ze geen begrip, er bewogen soms mannen in bruin, die met scheppen woelden in wat op hopen dor stof geleek, - een groot, kaal en woest terrein, omsingeld door bruine muren met een poort; alleen aan de waterkant lag het bloot en open, daar stond ook de vlierboom, scheef gebogen naar de sloot, in de zomer van geelwitte bloemschermen vol. De asvaalt was de woestijn, de vlierboom de oase. Bij het werelddeel van oase en woestijn hoorde de ijzig-kille bierlucht uit de kelder van de bottelarij, - want die woei naar haar op, zovaak ze langs de asvaalt kwam en die kelder was dus weer als een land apart, stellig uitgestrekt tot diep onder de grond, en waar ook allerlei vreemde dingen moesten toegaan, want de kleine Lea had geen vermoeden wat een 'bierbottelarij' wel mocht zijn.

Van het bruggetje af waren nog meer werelden haar eigendom.

Eerst over lage houten huisjes heen het land, waar tot diep in de horizont de koeien stonden, tegen de wazige silhouetten van belommerde dorpen en torentjes aan. Daar was het hele Vaderland en daar gebeurde alles wat ze van Vaderlandse Geschiedenis wist en daar was het ook vol met haar eigen herinneringen; de gouden banen en banken van bloeiend koolzaad betekenden verhoging op school en zomervakantie, - het blinken van een sloot herinnerde aan een reisje, een wandeling, een verjaardag, zonder dat ze wist hoe dit kwam, alle voorstellingen uit schoollessen, versmolten met eigen herinnering, hadden hun eigen plek en stee in dat wijde, wazige, groene land, van zilverblinkend water doorsneden, door lommerwolken afgegrensd, waar heel ver weg molens wiekten in de damp.

De houten huisjes op de voorgrond, dicht bij, waren op zichzelf nog weer een heel afzonderlijk gebied. Als de kleine Lea eerst naar de kant van haven en water, dan naar de asvaalt, dan

naar het weideland en eindelijk naar de houten huisjes keek, dan had ze binnen in zich een gevoel, alsof er nu met haar gebeurde, wat de meester deed met zijn viool, wanneer hij die stemde, juist zulk draaien als aan knopjes en schroefjes, zodat er telkens een andere klank te voorschijn sprong, - dat zag ze tenminste dikwijls als voor haar ogen gebeuren, wanneer ze op het bruggetje stond en van de ene wereld naar de andere keek.

Van de houten huisjes op de voorgrond zag ze de achterzijde, maar dáár juist bewoog het leven in en uit, - de voordeur en de ramen in de voorgeveltjes waren altijd, wist ze, dicht gesloten, ontoegankelijk, maar op de achtererfjes zwom op mooie dagen alles in de zon. Oost-Indische kers fonkelde in kronkelingen rond alle hekjes, en bij de muurtjes omhoog, als een feestelijke versiering, achter groene latjes stonden geranium en balsemien, de grasperkjes waren fluwelig en mals, - in de heggetjes kleurden de witte bloempjes, waarvan de kleine Lea wist dat ze zo fris naar honing roken, de enige bloemen die je vrij plukken mocht en die toch niet helemaal wilde bloemen waren. Dat blokje houten huisjes was Italië, - waarvan ze nog niet op school had geleerd, maar wel gelezen in de oude boeken op zolder, die vader soms op veilingen toekreeg bij een oud kastje of een klok die ze niet nodig hadden. Moeder keek altijd ontevreden als ze ineens van die veiling-rommel thuisgestuurd kreeg, maar voor de kleine Lea was het de heerlijkste verrassing, er werden dan soms zo maar ineens nieuwe werelden in huis gedragen. Een ander maal ook zeiden de dingen haar niets, en keek ze er niet verder naar om.

De kleine Lea was wel heel bang voor het onweer, maar in het naderen van een onweersbui op het bruggetje te staan vond ze heerlijk. Allereerst om het zwieren en zwenken, dat alles dan deed, maar dan ook: de ruime werelden die haar toebehoorden met hun schatten en geheimen, lagen overal aan haar voeten, de spoorbaan, waar de roze winde rankte in 't zand, de repen koolzaad die overgang en vakantie beduiden, de dorpen in de horizont waar 'Oud-Holland' lag in nevelen, verzonken maar niet weg, de scheepswerf op de voorgrond, waar ze zich vlak naast Italië, mannen met pofbroeken en brede hoeden verbeelden

kon, en tussen hen Czaar Peter, - en dit alles lag aan haar voeten nabij, en terwijl stond ze veilig met het stadje rondom haar en het besef van haar huis dichtbij.

Een man duwde op de belommerde binnendijk, langs de lage woningen, zijn fruitkar voort en riep kersen of pruimen te koop, jongens joelden voorbij haar heen.

Maar daar voor zich in 't water, dat al donkerder werd onder het laagzinkend uitspansel, waar wolk met wolk tezamen schoof, zich aaneenvoegend, zich parend, geluidloos, dreigend over de laatste plekken blauw, zag ze in een weerschijn de bliksemschicht blauwigen, - dadelijk daarop lekten de eerste zware druppel uit de overvolle wolken, - angstig tellend hoeveel seconden de donder nog uitblijven zou, terwijl haar felle hartklop elke tel bonzend begeleidde, ineens opschrikkend van het geknetter dat uit alle richtingen tegelijk te voorschijn leek te schieten, haastte zich dan eindelijk de kleine Lea in draf naar haar huis...

II

De kleine Lea leefde eigenlijk twee levens, eerstens het gewone leven van elk kind, met schoolgaan en vrije dagen en vakantietijden, de omgang met vriendinnetjes, de verhouding tot juffrouwen en meesters, - maar daarnaast had ze nog een ander leven, omdat ze een Jodinetje was, - in dat andere leven waren de Joodse school en de Sabbath, en de vastendagen thuis en de feesten, met alles van familiebezoek en briefwisseling dat daarbij behoorde. Het gaan naar de grote stad behoorde ook helemaal tot het Joodse leven, want het had altijd plaats na of voor of ter gelegenheid van een hoog Joods feest, een enkele maal voor een verjaardag, ook werd daar bij de ooms en tantes altijd over Joodse mensen, Joodse dingen, vaak in half-Joodse taal gesproken, - in de buurt, waar ze woonden, ontmoette de kleine Lea bijkans niet anders dan Joodse gezinnen, - daarom was de grote stad in haar voorstelling helemaal Joods, ook toen ze al wel beter wist, maar eigenlijk niet wilde beter weten, omdat ze het niet prettig vond, haar oude eigen voorstellingen van dingen op te

geven of maar te wijzigen, - reden waarom ze ook instinctmatig al te veel vragen om uitleg vermeed. Ze was altijd bevreesd, dat ze dan iets aan haar eigen voorstelling zou moeten veranderen.

Niet alleen de grote stad, ook de stroom die erheen voerde, hoorde tot het Joodse leven, - maar aan de andere kant van de schutsluis, daar had de stroom ineens een ander karakter; met de polderdorpen verderop te zamen behoorde hij van daar af tot het niet-Joodse.

De twee levens bloeiden vredig naast elkander, hoewel ze geheel verschillend waren, - zó verschillend, dat het plotseling overgaan van het ene leven in het ander, altijd een schokje in haar teweegbracht en voor haar ogen vloog dan even het visioen van de meester, zijn viool stemmend, in de lege klas, het gezicht vol rimpels. Beide waren haar lief. De zondag was het hoogtepunt van het ene, de Sabbath van het andere leven. Het zondagsgevoel was vrolijkheid en vrijheid, het was een helder rood, het Sabbathgevoel was heiligheid en huiselijkheid, het was een lichtdoorvloedig violet. Als ze aan de Sabbath dacht, was het als ging er een poort achter haar dicht en zij binnen, in een schemering van intieme vreugd; als ze aan de zondag dacht, was het als ging een poort vóór haar open en zij buiten, waar in de zon de kinderen liepen en klokken luidden. Voor de Sabbath moest het winter, voor de zondag zomer wezen. Van de niet-Joodse feesten genoot ze vooral Pinkster, in de voorzomer, omkranst met meidoorn en goudenregen, - van de Joodse feesten het Loofhuttenfeest, in de herfst, omvlochten met bruin-rode wingerd en peinzend-paarse asters.

De kleine Lea vond het niet erg, dat ze alle dagen naar twee scholen moest en ook zondagsmiddags nog naar de Joodse, daar ze alleen de gewone school als de heel-echte voelde. Het was er op zichzelf niet prettig, maar er vielen honderden prettige dingen uit te denken, vooral bij de leesles en de aardrijkskunde van vreemde landen.

Het moest of helemaal ver en vreemd of helemaal dichtbij en eigen zijn. Bij het leren over maten en gewichten en nog veel andere vijandige en onbegrijpelijke dingen, keek ze naar de pren-

ten aan de muur en soesde, diep weggezakt in de bank, en liet zich heerlijk wegdeinen in wijd en teer gepeins, maar ze kon zich pas dan helemaal en zalig overgeven, als ze haar beurt gemist en haar standje beet had, - dan loosde ze inwendig een verluchte zucht en liet zich nog een beetje verder wegglijden in de bank, tot haar tenen de voetplank van de bank vóór haar raakten.

Het was niet zozeer om de voorstellingen van akkerwerk, ambachten of landschappen met spoorbruggen dat ze zo graag naar de platen keek, - neen, al haar ervaringen en gevoelens van een heel jaar lagen daarin opgegaard, - ze kon er dus tegen opzien, dat ze die bij de overgang naar een hogere klas verliezen zou, - voelde zich in zo'n nieuwe klas aanvankelijk niet gelukkig en raakte er pas goed eigen, als ze enige tijd lang in de platen en in de voorwerpen haar gevoelentjes en ontroerinkjes had overgegoten, die dan, onder vervelende lessen, als ze maar héél stil zat met toegeknepen ogen en zich vooral in de bank had laten afzakken, vanzelf weer tot haar kwamen en haar van de anderen afzonderden, - dan was ze zo ver weg, dat rondom haar het praten als een zoemen uit de verte klonk, en voelde zich zo ijl en broos, als kon een plotselinge aanraking haar breken.

De dingen in de naaste buurt rondom de school dienden haar op dezelfde wijze als de prenten aan de muren in de klas. Want vaak, uit school komend, was ze zó tot overlopens toe vol met gevoelens, die door het geleerde of gelezene in haar waren opgewekt, of door de reuk van de uiteengereten planten bij de plantkondeles of door een woord in een liedje, dat het als naar alle kanten uit haar wegvloeide en haar wezen ontstraalde, door haar ogen. De huisjes, waar ze dan naar keek, het verandaatje in een kwekerswoning over de school aan een sloot, waar kurken mandjes met rode geraniums aan koperen kettinkjes wiegden, de winkel waar zeven en wannen te koop hingen, het witte huizenblok om de hoek, alles ving dat uitstromende van haar op en bewaarde het en gaf het haar terug, zovaak ze er langs kwam. Maar tegelijkertijd drong dit alles haar ook het eigen leven op, - en dat moest zij dan ook wel behouden en aan haar voorstellingen verbinden, - en zo kwam het dat een aangrijpend beeld van de machtige Wolga, met vlakten en sombere, ruisende wou-

den, voor altijd vastzat aan de reuk van gekookte uien uit een der kleine huisjes van het witte blok en dat ze aan Arabië dacht, als ze om één uur bruin-geklede werklieden met blauwe boterhamzak en blikken drinkkan de school voorbij zag gaan. Dit hinderde echter in het minst niet aan de schoonheid en diepe ontroeringsvolle tederheid van haar verbeeldingen...

Woensdagmiddag zwierf de kleine Lea mijmerend de dijken langs of ze liep naar de plek bij het kanaal van waar ze de stad kon zien, - dat deed ze meestal als ze gauw erheen zou varen. Over de dijken gaand, tuurde ze bestendig voor zich uit, om zich heen, zo ver mogelijk de horizonten in, als wilde ze, zich verwijdend, ineenvloeien met al het omringende, de gouden banen koolzaad, als blokken dichterbij, als strepen verder af, tussen het groen van aardappels en bonen. Het witte grindstof dwarrelde op voor haar voeten, aan weerszijden lagen de grashalmen, met een paardebloem of een zuringtres ertussen, grijs-bestoven en bezwijmd over het pad, de telegraafdraden zongen hoog en dromerig boven haar hoofd, - in de verte blonk het kanaal, nog verder blauwden de duinen, - achter haar in nevelen de torenspitsen van de grote stad, links het dorp, achter de weiden, langgerekt langs de horizonten, groepjes huizen en bomen, van open plekken onderbroken, waarachter 't verschiet zich nog verder breidde en vaag, vaag omtrekken van koeien waarden. Dan kon de kleine Lea soms ineens niet verder gaan, een zelfde gevoel als in school, wanneer ze zich wegzakken liet in de bank en peinzend naar de platen keek, beving haar in de volle lucht, ze deed een stap terzijde en liet zich met een zalige zucht in het zware gras tussen de dovenetels neer, waarvan het walmen haar een ogenblik deed duizelen in verflauwing en sloot de ogen.

Soms bleef de kleine Lea op woensdagmiddag in het stadje en ging ze naar de schutters kijken, die op een veld achter het stadhuis exerceerden. De smalle strook gras rondom leek een kampplaats, waar vrouwen zaten met opgetilde bovenrokken wijd om zich gespreid, kinderen klauterden over en sjorden met de lege wagens en sportkarren, jongens snoepten rondom ijskarretjes, waaruit een weeë melklucht opsloeg.

Tegen een verdere achtergrond van lage huizen en winkeltjes

bewogen de stofomwolkte mannen als poppen op commando, de kleine Lea genoot dromerig het half-feestelijk bewegen, maar zocht niets van wat er voorviel te begrijpen en als dicht bij haar grote jongens elkaar de zin van de bevelen trachtten uit te leggen, ging ze ergens anders staan.

Ze had op woensdagmiddag ook als velen der andere kinderen naar de volkszangschool of naar de stadsgymnastiekcursus kunnen gaan maar ze had er zelfs nooit een ogenblik over gedacht. De volkszangschool en de gymnastiekschool waren in haar oog geheel alleen bestemd voor jongens die konden figuurzagen en van klompen scheepjes maken, voor meisjes, die kleedjes haakten, kettinkjes regen van kralen en allerlei kunstjes verstonden met bikkels en ballen, - de volkszangschool en de gymnastiekschool behoorden, evenals de tekenschool, de ambachtschool, de burger-avondschoon helemaal en echt tot het niet-Joodse leven. De kinderen, die er gingen, woonden in huisjes waar vogelkooien stonden achter gordijnen met balletjesfranje - hun vaders droegen in de week bruine werkkleren, zondags zwarte broeken, witte hemden, natte haren; 's morgens knutselden ze in hun tuintjes, 's middags stonden er glaasjes bruine drank in de vensterbanken.

Zulke mensen hielden ook kippen, de jongens rookten en vloekten al als ze nog op school waren, de meisjes wandelden op zondag met witte garen handschoenen aan en deden nuffig.

Een vrije woensdagmiddag in huis was een enkele maal ook wel eens prettig, - als het buiten heel warm was en er onweer dreigde. Dan mocht de kleine Lea opendoen als er gebeld werd en elke bedelman zijn twee centen geven, - er kwamen er altijd schrikkelijk veel, ook wel orgeldraaiers en liedjeszangers. Soms kocht moeder onverwacht kersen. Altijd als ze op straat hoorde zingen, hoopte Lea dat het de blinde baardige man en het kleine, bleke, tere vrouwtje met het bedroefde gezicht nog eens zouden zijn, die eenmaal vroeger waren gekomen. Ze hadden Duits gezongen, de man met de blinde ogen omhoog, het vrouwtje stil voor zich uit, de handen gevouwen op haar schort.

De kleine Lea had ze van haar moeder een dubbeltje moeten geven, - het waren stellig, meende moeder, mensen van goede

familie, die betere dagen hadden gekend en daarom moest Lea heel beleefd en vriendelijk zijn, een paar centen zou ze beledigd hebben. Lea moest trouwens altijd 'u' tegen bedelaars zeggen, en ze mocht niet zonder 'alstublieft' de centen in hun hand leggen.

Moeder had niet altijd tijd om met Lea te praten, zodat ze zich tegen vieren wel eens begon te vervelen en blij was, als het tijd werd voor de Joodse school.

Alles aan de Joodse school was anders dan aan de gewone, - het was eigenlijk niet eens een school, enkel een lokaal achter de synagoge; tegenover twee smalle ramen stonden enige lange houten banken met gaten voor inktkokers, maar de inktkokers ontbraken, in de hoek een zeskante tafel, eenmaal wit met bruine rand, nu verveloos en wrak op de poten, - een oude leunstoel ernaast, een zwart bord, een kachel met kolenbak; het rook er naar as en vochtig papier. In de muur, in een diepe gesloten kast, die met dubbele deur meer een bedstee leek, werden de leien en de boeken bewaard, - de leien waren nooit helemaal schoon, niemand bezat een eigen griffel, uit een bakje stompen grabbelde elkeen wat van zijn gading was, de boeken hingen rommelig in hun omslagen, met bladen geel, en donkerder vochtvlekken, - de kleine Lea vond niets heerlijker dan in die kast naar boeken te zoeken en de deuren zover mogelijk achter zich dicht te trekken, - er was ruimte genoeg, er kon zelfs een kind in opgesloten worden, die dan wel onder de onderste plank kruipen en bukken moest - door de spleet viel alleen wat licht, maar overigens was het duister en in het duister hing de duffe reuk van vocht en ouderdom, die de kleine Lea zonder weten heerlijk vond. Al wat in de half-vergane boekjes stond te lezen, en wat ze maar half begreep, scheen in het duister van de kast als beelden en visioenen rond te zweven - gestalten uitermate vaag: Korach verzinkend in de grond, Elisa, de profeet, van zijn zetel tuimelend, Elia opvarend in vurige wagen, woorden die verbeeldingen als nevelen in haar verwekten, namen, en vooral synagoge-melodieën, het donker van de kast was er vol van, - ook bloedige, angstige schrikbeelden, van Jodenvervolgingen in donkere tijden in donkere landen en twee namen, die daarmee verbonden schenen en die ze eens had opgevangen, toen ze vroeg gekomen in de kast

de boekjes uitzocht, terwijl de Joodse meester een grote jongen, die afzonderlijk onderricht kreeg, zijn geschiedenisles overhoorde: Pfefferkorn en Reuchlin, waarvan ze niets anders wist, en waarvan de eerste voor altijd een slechte, de tweede een goede klank behield in haar geheugen.

Ook prettig van de Joodse school was het lange spelen in het veldje achter de synagoge op de zondagmiddagen in de zomer. Daar was het dan heerlijk koel, er groeiden dezelfde bloemen als aan de dijk, waar de kleine Lea vaak rondzwierf, maar waar ze het zondagsmiddags vol rijtuigen wist en kinderwagens en karren en mensen en warrelende stofwolken, snikheet en witbestoven, beslagen als de tong van een ziek kind, tot de eenzame meidoorn dicht bij de Joodse begraafplaats toe. Overal in het stadje was het dan broeiend heet, behalve juist in het naar alle kanten afgesloten veldje, waar ze wel eens een uur achter elkaar bleven, als de oude meester binnen in het lege lokaal in slaap gedommeld was. Dan slopen de grootsten een voor een naar de deur en loerden door het glas of hij nog niet wakker was en zorgden wel dat ze niet schreeuwden en niet vochten, om lang te kunnen blijven. Ze speelden ‘hakmes, schaar of lepel’ tegen de hoge grijze synagogemuur, en ‘een-twee-drie, hoe laat’, ook wel haasje over, soms lagen ze maar gewoon in het gras en gaven raadsels of praatten, grasjes kauwend en met speels-wrede knappende rukjes paardebloemen onthoofdend.

De grond was er nooit helemaal droog, - daardoor was het ook in de school zelf zo vochtig en klam, er kwam geen zon, ze hadden er zelfs een kikker gevangen, het gras groeide er welig en hoog en gaf een sterke zwavelachtige reuk, ook de bloemen, vooral de dovenetel. Er waren nog heel wat afzonderlijke wereldjes in dat ene kleine gebied: de brandnetelbossen onder het afdak van de houtstapelplaats, de boterbloemen met hoge sprieten in de schaduw van het spuitenhuisje.

Jongens van de straat in zondagse kleren bleven soms voor het hekje staan en keken binnen, maar ze zeiden niets, ook de kinderen binnen het hekje zeiden niets - en dan liepen die anderen weer verder. De kleine Lea keek soms door de hoge ramen de synagoge in, ze zag juist tegen de grote kaarsenkroon aan en liet

achtereenvolgens de verschillende gevoelens, die bij de synagoge op verschillende dagen en uren hoorden en die ze zich herinnerde, als melodieën vlug door zich heenspelen.

Ineens bedacht ze dan, dat het er nu heel stil moest zijn en dat ze er niet alleen zou durven binnengaan.

Eindelijk verscheen in de deur de oude meester en ze moesten weer naar binnen om nog een uurtje te leren.

Tegen zes uur gingen ze naar huis.

Ja, de kleine Lea hield wel veel van de zondag, al verschilde het zondagsgevoel ook geheel en al van het Sabbathgevoel, - de zondag had veel voor, liet meer vrijheid in komen en gaan, in doen en laten, toch zou ze 't minst de Sabbath hebben willen missen.

Van de zondag was natuurlijk ook het heerlijke: vrij van school, tenminste de hele morgen, 's middags vaak nog een restje van het Sabbathmaal, lekker op zichzelf, maar tegelijk een weemoedige herinnering aan de vrijdagavond en de Sabbath, die ineens al zo lang geleden schenen.

En dan verder de burens naar de kerk zien gaan, die in hun zondagsgoed andere mensen leken, daarom bijzonder, toch met dezelfde gezichten, daarom vertrouwd, - luisteren naar een harmonium, dat droomrig het kakelen der kippen begeleidde...

Uit de verte kwam soms ineens de doffe afscheidsroep van een vertrekkende zeeboot, en deed als een golf van ontroering in haar opklotsen, - het klonk gelijk een kreet van gelaten smart om afscheidswee, het toverde de haven met de schepen voor haar ogen, - ze vroeg zich af, welk schip het wezen mocht, dat daar nu heenging en dat binnen enkele uren, als het avond was, midden in de grote zee zou varen en ze nam zich voor, de eerste woensdag te gaan kijken, want op zondag mocht ze niet en wilde ze ook niet, er werd dan in het 'Engelsche Bierhuis' gedronken en met messen gevochten, en er zwierven 'slechte mannen'. Dieven, dronken mannen en vechtersbazen waren voor de kleine Lea de barse en wrede verschijningen uit een geheel vreemde wereld, die toch soms angstig-vlak aan haar eigene grensde, en moeder was er al even doodsbenauwd voor als zijzelf.

Bij het zondagsgevoel hoorde het verwachten of er misschien

niet eens plotseling familiebezoek zou komen uit de grote stad, - een enkele maal was dat gebeurd, maar meestal wist ze wel vooruit, als er zo iets op til was en vond het dan minder prettig. De ochtend ging gauw genoeg om, de bakker kwam laat, maar de kleine Lea wilde toch altijd liever wachten op vers brood dan het oude Sabbathbrood eten, dat vrijdags al was gebracht, dat maakten vader en moeder dan samen op; na de Joodse bakker, verscheen de oude Joodse gemeentebode, om het offergeld te halen, als vader de vorige dag in de synagoge 'opgeroepen' was, en anders toch het gewone geld dat vader als lid van de Joodse gemeente betalen moest. Hij bleef altijd even praten en dronk een kop koffie, dat moeder hartelijk en gauw voor hem zette. De kleine Lea mocht de oude man met zijn guitige ogen en glad gezicht vol plooiën graag lijden, - ze liet zich door hem in de wang knijpen, maar zei nooit veel, hoopte alleen iedere keer dat hij nu eens wat lang blijven zou en nog een tweede kop koffie drinken en ze zat er stil-genietend bij te kijken, al begreep ze niet veel van wat hij met vader verhandelde. Moest vader echter weg, dan rolde de bode zijn linnen geldzak op en ging met hem de deur uit. Dan zuchtte Lea, - iets prettigs en bestendigs van de zondag was nu weer voorbij, - het knooppunt ook, waarin de zondag aan de Sabbath verbonden zat. Van het ogenblik af, dat de oude man, met of zonder vader, wegging en moeder de koffieboel borg, liepen de beide dagen nu telkens verder uiteen...

Met de kinderen uit de buurt spelen was voor de kleine Lea op zondag schier ondoenlijk. Ze waren dezelfde niet meer. Ze deden en keken nuffig, verstijfd en hoog, liepen met afgemeten stappen als op houten benen, bang voor haar schoenen met lakpuntjes, haar gestijfelde jurken, haren die als vlassen rozebestrikte kurketrekkers rond haar hoofd uitstonden, witte hoeden van opengewerkt stro, waardoor het zonlicht in figuurtjes op haar glimmend rode wangen viel, en witte garen handschoenen, die ze de hele dag niet schenen uit te trekken.

De kleine Lea was elke week vol bewondering dat al die dingen er altijd zo gloednieuw en smetteloos uitzagen en dat ze alles zo schoonhielden en ze begreep ook wel, dat de kinderen er

doodsbang voor waren, sinds ze een van hen door haar moeder vreselijk door elkaar had zien schudden om een moddervlek op een witte rok, maar ze beklaagde ze toch diep en kon zich met geen mogelijkheid denken dat zij er zelf ooit zo zou uitzien. Ze spraken en keken zelfs anders in die zondagse kleren, hoog onder de wenkbrauwen uit en met voorname ingetogenheid. De kleine Lea vond het erg onplezierig, - de volgende morgen renden ze dan weer schreeuwend en klompleppend het schoolplein op.

De zondag was dus voor de kleine Lea voornamelijk aantrekkelijk om het kijken naar het leven van anderen buitenshuis en het spelen in het grasveld achter de synagoge, daarom moest het voor de zondag zomer wezen. Dan waren er soms ook muziekuivoeringen in het Park, voor een dubbeltje kon je er binnen komen, maar buiten hoorde je even goed. Lea kreeg nooit een dubbeltje, ze vroeg er ook niet om, ze zou het zelfs zonde hebben gevonden, ze zou misschien verlegen zijn geweest in de glimmende en stijve zondagse deftigheid, het sprak vanzelf dat ze buiten bleef luisteren en kijken, naar de mensen die tussen de heesters en langs de grasperken met bloembedden gingen, deftig pratend, fier naar buiten kijkend, terwijl de zon langzaam-aan daalde en een koel windvlaagje de zoete reuk van rozen en jasmijnen over de hoofden heen naar alle verthen uiteendreef. Soms rook Lea er eau de cologne tussen. Als ze er zelf niet vrij in mocht komen, zoals alle andere dagen, leek het park haar ineens veel weelderiger, voornamer en begeerlijker toe, - en ze merkte door het hek allerlei kleinigheden op, die haar tot dusver waren ontgaan, maar vond daarom dat gedwongen buitenstaan juist prettig. Lang blijven kon ze niet, want ze zorgde steeds op tijd in huis te zijn en nam dan graag als laatste zondagsgeneugt een omweg door de deftige buurten, om het vredig avondlicht te zien neerzinken over de grote huizen en hun bloeiende tuinen, met de blanke stroom op de achtergrond...

De Sabbath-vreugde was een vreugde binnenshuis en daar hoorde dus de winter bij. Moeder was dat met de kleine Lea eens: er ging in het leven niets boven een lange winterse vrijdag-

avond, bij lamp en warme kachel, moeders gezicht straalde, als ze alleen maar dacht aan de Sabbathdagen in haar eigen jeugd. Voor Lea was nu eenmaal van al die dingen het begin het prettigst en dan verder de herinnering als ze voorbij waren, - zolang ze duurden was het als werden ze doorzichtig en ijl, uiteenzijgend in ongrijpbare momenten, - als heel klein meisje had ze eens gehoord dat misten eigenlijk tot op de aarde neergezegen wolken waren en opgemerkt, dat je van een wolk, waar je midden in zat, niet meer waarnam, dat het een wolk was, - vaak midden op een Sabbathdag, voor het raam staande, had ze de herinnering aan de mistige dag, toen haar dat was verteld, juist zoals ze het beeld van de vioolstemmende meester voor zich kreeg op het bruggetje, waar ze haar werelden overschouwde, en elk een eigene ontroering op haar afzond.

Maar het begin was altijd, elke week opnieuw, en vooral in de winter, zuivere verrukking. In school was dan, voor het invallend duister, het leren gestaakt en de meester vertelde; achter de beslagen ramen konden de kinderen elkaar en de meester nauwelijks nog zien, ze zaten zo stil en roerden niet, om de meester vooral niet te storen, buiten vroom het of de hemel was donker en er viel sneeuw, - dan dacht de kleine Lea aan het lamplicht thuis en aan de heldergedekte tafel, aan de lange, heerlijke avond in het verschiet, - terwijl luisterde ze toch ook wel naar wat de meester vertelde en de inhoud van zijn vertelling verbond zich aan de beslagen ramen en aan haar eigen verlangen naar het lamplicht thuis. Dan ineens, in de volkomen stilte, sloeg er verderop een deur, harde stappen klonken op de vloerstenen in de gang en nu voelde de kleine Lea haar hart als een onrustige vogel fladderen in haar borst. Dit lopen gold haar, het kwam naar de klas toe, om haar. Met beide handen omgreep ze de schuif van haar bank, maar dorst nog niet duwen, omdat de meester dan opkijken zou en zij de ijle stilte in de klas niet wilde breken, - haar ogen hield ze op de deur gevestigd. Nog voor die open ging, had ook de meester de stappen al gehoord, hij hield met vertellen op, trok zijn horloge te voorschijn en liep er mee naar het raam, - de klas scheen ingedommeld, zó stil bleef het, een enkele, die dichtbij zat, wendde even het hoofd naar Lea om.

Dan ging de deur open, koude woei binnen uit de gang, uit de verte geluid van kindervoeten, ingehouden rommelend stommelen boven op de houten gang. En de bovenmeester zei in de stilte de woorden van elke week, afgemeten en deftig, ‘de Israëlieten kunnen wel naar huis gaan’. De kleine Lea was de enige in haar klas die het aanging, maar toch vond ze het heel natuurlijk, dat de hooggeplaatste bovenmeester niet zo maar zei ‘Lea mag wel naar huis gaan’ - het was juist goed zo; als een algemene wet, waarvan elk de geldigheid op zichzelf beoordeelde, moest het over haar hoofd plechtig worden uitgebazuind. Ze zou in 't geheel niet hebben gewild, dat de bovenmeester het huiselijker had uitgedrukt.

Altijd weer klinken de woorden als de toverspreuk, waardoor de poort van een lichtende stad geopend wordt, - maar soms was de kleine Lea toch ook wel heel erg in het verhaal, dat de meester vertelde, en betreurde ze het even dat ze de rest niet horen zou. Terwijl er nu meer beweging in de klas kwam, stommelen en woelen, pakte de kleine Lea haar dingen bij elkaar in haar schooltas, - soms vroeg de meester haar vriendelijk, of ze niets had vergeten en als ze uit de bank ging en groette, voelde ze een vreemde vertedering voor de meester en medelijden met de kinderen, omdat zij zoveel gelukkiger was en hen ineens zielig vond in hun donkere klas.

Op straat in de grauwte keek ze nog eens naar de school achterom en ging dan snel door naar huis, - maar soms hield de herinnering aan de vertelling, die ze pas had gehoord, de overhand, - en zag ze overal rondom zich de daardoor opgeroepen beelden. Eens had de meester verteld, hoe iemand de gruwelijke dood vond in het drijfzand, - er lag toen sneeuw, in de namiddag gevallen, en de kleine Lea was zó bevangen door de vertelling, dat ze nauwelijks haar voet dorst neerzetten in de weke, blanke massa, van angst dat ze erin wegzinken en omkomen zou. Telkens met een gevoel in haar hoofd alsof er iets werd weggeritst, kwam ze dan wel tot bezinning, maar dadelijk verschrok ze opnieuw en hield met een schok haar voet terug als zij hem neerzetten wilde.

De wagen van de pottenboer, hooggeladen met groen en

bruin aarden vaatwerk, stond juist voor een der huisjes, waar ze langs kwam en sinds moest ze altijd aan drijfzand denken als ze de pottenboer met zijn pottenwagen zag.

Maar meestal waren haar gedachten vluchtigjes vredig, en haar gevoel overheerste, stil en wonderlijk diep. Ze keek om zich heen en zuchtte, niet bedroefd, niet blij, heel even beklemd, als stegen er duizend vragen ten hemel in die ene zucht, vragen die toch geen vragen waren en waarop ze geen antwoord wachtte. Voor haar uit klepperde een molentje in het land, - rond haar de huisjes in stille tuintjes, dromende winterbomen, en haar wezen leek zich te vervluchtigen, in al het omringende over te vloeien, dat dan zijn eigen wezen weer overgaf aan haar. Zo stil en verzonken als ieder ding stond rond haar heen...

Werd er ineens naast haar een lantaarn opgestoken, dan voelde de kleine Lea zich als met een schok tot zichzelf terugkeren, - al het andere trok van haar af en stond ook weer op zichzelf terug, - het waren nu huisjes, bomen, molens, geen wezens, die hun diepste wezen vermengden met het hare. Ze merkte ook ineens, dat ze nauwelijks vooruitgekomen was, maar traag had lopen dromen, soms botste ze botweg tegen iemand op en vergat dan nog in haar verwarring op zij te gaan. Gauw vatte ze zich nu te zamen en liep recht door naar huis, waar het licht der Sabbathlampen door de gordijnen scheen en ze zich, nauwelijks binnen, weelderig voelde omvloed van violette Sabbath-innigheid.

III

In het stadje, waar de kleine Lea woonde, werd de laatste week in augustus kermis gehouden, waar het altijd heel rumoerig toeging, omdat er rondom zoveel dorpen lagen, vanwaar de boeren en boerinnen in hun gele sjezen bijna elke avond kwamen aangereden om in de molens te draaien en in de herbergen te dansen. De kleine Lea kende de kermis eigenlijk alleen van buiten, - moeder en vader kwamen daar niet, en er was geen sprake van dat ze tussen hen in, mooi gekleed, bestrikt en bekwikt, zoals de

anderen, naar de kermis zou gaan, dit hoorde helemaal niet bij hun wijze van leven. Lea voelde dat duidelijk, zonder er zich rekenschap van te geven. Poffertjes en wafelen mocht ze alreeds niet eten, want er werd thuis streng naar de Joodse spijswetten geleefd, ze hield ook niet van de vette walm, maar wel van de reuk van de brandende takkenbossen onder de bakplaat, waarachter de dikke, tegen de gloed van het houtvuur fronsende vrouw hooggezetten was met haar prikvork en botervloot en stapel bordjes. Maar wat haar vooral aantrok, was het denkbeeld, dat al die mensen van zo ver kwamen en weer naar zo ver zouden gaan en daartussen een hele week hier waren, zodat ze alle dagen zoveel ze wilde van haar twee uur naar hen kon kijken, want om vier uur kwam ze uit school en om zes uur moest ze thuis zijn, van 's avonds naar de kermis gaan was geen sprake. Ze kreeg elke dag van moeder twee centen, moeder vond het ruim genoeg en de kleine Lea zelf ook, meestal kocht ze maar pruimen.

Er was een brede straat, waar onder de bomen kramen stonden in een dubbele rij, vooraan de draaimolen. In 't midden was de rij onderbroken, zodat er een dwarssteeg werd gevormd, waardoor je langs koekkraampjes de straat oversteken kon, daar toefde de kleine Lea graag, ten eerste omdat het zo'n intiem steegje was, zo maar midden over de straat, maar vooral omdat ze daar de achterkanten der kramen kon zien en zo het meest bemerken van het binnen-leven dier wonderlijke mensen. Wonderlijk waren ze, moeder zei het ook en ze kwamen uit Bohemen, uit Spanje, uit Zuid-Frankrijk, en er waren verarmde graven, ontvoerde meisjes, gestolen kinderen bij. Moeder vertelde dat dit alles zo gemakkelijk kon, omdat er in die vreemde landen 'geen burgerlijke stand was', - de kleine Lea dacht dat dit beduidde, dat er geen burgermensen waren en dus geen stijve ordelijkheid en dat elkeen daar dus deed wat hij verkoos, moeder wist er trouwens niet zo heel veel meer van dan de kleine Lea zelf. Bang voor die mensen was Lea niet, ze waren wel een vreemde wereld, maar een heel andere dan de vechtersbazen en dronken schreeuwers van de schepen en het 'Engelsche Bierhuis', die waren gemeen en laag, deze kermismensen, juist als bedelaars en

liedjeszangers, eerder aantrekkelijk, altijd romantisch, soms zielig. Toch had moeder het helaas mis, dat ze allemaal uit Spanje en Bohemen en Zuid-Frankrijk kwamen - op een keer, toen ze tussen de koekkraampjes stond en naar het hakken keek op de blanke blokken, - zag ze ineens aan de achterkant van een speelgoedkraam: 'Jan Kamp, uit Purmerend'.

Ze schrok er van en was ineens teleurgesteld. Voor langs de kramen omlopend, keek ze onthutst en benieuwd in de steil-oplopende uitstalling van Jan Kamp; achter de poppelijzen, fluiten en gekleurde kralen, onder de afhangende guirlandes van geel-en-rode poppewagentjes, tegen de schemerige achtergrond van kleurige marionetten, oranje-gele kindergeweren en nationaal beblokte trommen zag ze bovenlijf en tronie van een magere, groezele, geelbleke man. De kleine Lea zuchtte verlicht, - het bleek tenminste al aan zijn gezicht duidelijk genoeg dat hij niet als de anderen was - een ogenblik had ze gevreesd, dat ze wel allemaal uit Purmerend konden komen, de mannen, ondanks hun gebruide huid en grote snorren, de vrouwen, ondanks haar kleurige kleding, fonkelende sieraden en opzichtig kapsel!

Behalve de brede straat waar in dubbele rij, ruggen naar elkaar, koek- en speelgoedkramen stonden, met de draaimolen als begin, de schiettenten, Juthoofden, en ringwerpschijven als rommelig en roezemoezig eind, - besloeg de kermis ook het stoffige veld achter het stadhuis, waar anders de schutters exerceerden, daar waren de spullen, de stoomcarrousel en de menagerie, ook de allergrootste poffertjeskraam, die waar onder de naam van de eigenaar stond: 'de Paris'. Dat was iets anders dan Purmerend! Parijs! Het lag als op een andere planeet, volmaakt onbereikbaar, een wonderwereld, - en daar-vandaan was nu ineens dit prachtige, paleisachtige gebouw gekomen, waar de eet-alkoofjes gordijnen hadden met luchtige kanten stroken en hun dubbele rij zich eindeloos scheen voort te zetten, door de spiegels achter in de wand, waar aan de blanke pilaren, van bloemfestoenen omschilderd, kartonnen bordjes met Franse opschriften in kleurige sierletters hingen, - ongetwijfeld de namen van de wonderlijke dingen, die er werden verkocht. Hoe toverachtig moest dat alles bij avond zijn. Als zij er stond, zaten

er nog maar enkele mensen, kinderen van haar eigen leeftijd meest, maar mooier gekleed, met hun moeders of kinderjuffrouwen. Die konden zich nu heerlijk verbeelden, dat zij in Parijs waren! De knechten in 't wit, met scherpe, zwarte snorretjes, bleke gezichten onder de witte baret, spraken Frans tegen elkaar, - de kleine Lea kreeg er een kleur van verrukking van: Parijs, zo maar midden in haar stadje! En ineens dacht ze: misschien is het er toch net mee als met die wolk en met Sabbath, - misschien is het veel beter er niet in te gaan en er voor te kijken. Jammer alleen, dat er ook ijs te koop was, - en zelfs bier, dat paste er helemaal niet bij; als ze een glas bier op een der tafeltjes zag staan en een heer er achter zitten, scheen even van het toverwaas de glans te bleken.

De kleine Lea hield vooral van zigeunerinnen, - het was meestal ook van hen, dat moeder de avontuurlijke dingen vertelde uit de boeken, die Lea zelf nog niet lezen mocht, maar later stellig lezen zou - ze waren er ieder jaar, maar helaas niet steeds dezelfde. Toen ze nog heel klein was, had haar eens een zigeunervrouw over de wangen gestreeld en zelfs willen kussen, - ze had zich teruggetrokken, meer van schrik dan van onwil en dadelijk daarna berouw gehad, om het bedrukte kijken van de vrouw, - toen was er niets meer aan te doen geweest. Sinds hoopte ze steeds, dat zij die vrouw nog eenmaal zou terugzien om haar dan uit eigen beweging die kus te geven en ze vroeg zich af, waar ze wel zwerven zou, in winternachten, als ze veilig in bed het woeden der stormen hoorde, en de eerste dag van de nieuwe kermis had ze geen rust in school, geen aandacht, om vier uur, voor de verse verlokkingen der pas-geopende kramen, maar ze sloop de woonwagens langs, in de hoop die vrouw nog eens terug te zien, het gebeurde nimmer...

Dan was er een oud echtpaar, en die kwamen wel jaarlijks terug, de man speelde harmonika, de vrouw sloeg hupse metaalklankjes uit een onnozel triangeltje, de man uitheems met zware baard, nog zwart in grijs, slappe hoed, bruin gezicht, maar de vrouw, een groot breed mens, had best een werkster of een koopvrouw kunnen zijn: zwarte rok, brandhelder schort, geblokt door de strijkvrouwen, leren pantoffels, wel heel gewoon

dus, maar met zo een vriendelijk oud gezicht en zo zorgzaam en knap. Eens toen de kleine Lea in de kermistijd met haar vader naar de grote stad was gevaren, had ze op de boot die vrouw aangetroffen, op een der smalle zijbanken zat ze, de kleine triangel lag tussen de moede handen in haar schoot, - en op het stoffige pad langs het water ging de man met zijn harmonika - blijkbaar hadden ze dus geen reisgeld voor beiden verdiend - en liep de lange weg naar de grote stad terug, ze wuifden tegen elkaar, trouwhartig en minnend, waar het mulle voetpad zich afboog van het water, - onwillekeurig, schier onbewust had de kleine Lea het gebogen figuurtje nageblijkt, tot hij achter bomen verdween en toen ineens bemerkte dat de tranen over haar wangen liepen.

De spullen en beesten op de kermis kende de kleine Lea alleen van buiten, - voor de komedietent las ze werktuiglijk de aankondigingen van wat er in de avond gespeeld zou worden, doch stelde zich er niets bepaalds of bijzonders bij voor.

Maar rondom de hele kermis, kramen en tenten en spullen en mensen en woonwagens omvattend, stond in Lea's verbeelding als een muur een achtergrond van uitheemse dingen: alles wat ze dacht en droomde bij de gekleurde prentjes op de azen van het oude kaartspel, dat thuis in een laatje lag, en waaronder allerlei vreemde namen stonden: Spa en Homburg en Wiesbaden, - grote hotels met talloze ramen, van zonneschermen overhuifd, tuinen rondom, waar fonteinen sprenkelden over bloembedden en palmen, alles heel klein, en kleinst van al, dames in wonderlijke japonnen, met poppige parasolletjes, die daar wandelden rondom de fontein, of zaten op de banken. Zo'n prentje was maar half zo groot als de speelkaart, want op de andere helft stond weer een ander - en keek je er lang naar, dan traanden je de ogen omdat het allemaal van streepjes en krasjes scheen uitgetekend, - maar toch moest je er juist lang op turen, want dan werd alles diep en groot en leek te gaan leven en het was dan precies of je daar zelf wandelde, in 'Spa' of 'Homburg' of 'Wiesbaden', - rondom een fontein, die over palmen sprenkelde, in de koelte van bloemen en bomen, die ze dan voelde en rook, als ze maar lang genoeg keek, zonder dat iemand haar kwam storen.

Moeder had als kind ook zo graag en zo lang naar eenzelfde prentje gekeken, ze wist het toevallig doordat ze haar tegen een nichtje, dat jengelde en zich verveelde over een prentenboek, had horen zeggen: 'Ik kon als kind wel anderhalf uur op één prentje zitten kijken'. Dat had de kleine Lea zo'n warm gevoel gegeven van precies als moeder en dus wel echt moeders kind te zijn. Het prettigst keek ze naar de prentjes, als ze haar, terwijl ze iets anders zocht, toevallig en onverwacht in de handen vielen, en ze er zo tegen de open la aan, mee staan bleef, dan kwam dat warme, soezerige deinen in haar hoofd en ze voelde zich al meer en verder wegtrekken, tot ze zich in het park bij de fontein bevond, en datgene van haar, dat nog in de kamer stond, als helemaal leeg en onwerkelijk gevoelde. Maar zocht zij ze opzettelijk voor de dag, om datzelfde nog eens opnieuw te beleven, dan stelden ze haar vaak teleur, dan kwam er niets.

Uit deze prentjes nu had de kleine Lea in haar verbeelding een hoge muur opgetrokken als een achtergrond om de kermis heen, zodat die dus, al met al, in zijn geheel een andere, afgesloten, uitheemse wereld was.

Ze woonde dicht bij de kermisbuurt, waardoor ze 's avonds in bed het joelen en rumoeren duidelijk horen kon. En het wonderlijkst was dat ze, daarnaar luisterend met gesloten ogen, op haar rug liggend, zich zonder enige moeite een heel andere kermis voorstellen kon, dan die ze kort geleden nog had gezien. Dat was juist als met het harmonium bij de burens. Ze had het zich altijd in een hoek van de kamer en donker gedacht, tot ze eens had gezien, dat het licht was en tussen twee ramen stond, - sinds zag ze het vaak genoeg staan, op haar weg naar school, maar als ze er zondagmorgens op hoorde spelen, zo dromerig en traag, terwijl buiten de zon scheen en de kippen kakelden, dan stond het voor haar ogen altijd weer opnieuw in de hoek en was het donker. Zo ook met de kermis; de kermis die 's avonds in bed uit joelen en warrig geluid, het helle bellen van de draaimolen, het gieren van de stoomcarrousel, het spatten en klappen van vuurwerk, het bleren der toetertjes als uit een golvende zee naar haar oprees, was een andere kermis, dan die ze even tevoren had gezien, een kermis zonder gestalte en vorm, toch zeer reëel, vluch-

tig en tegelijk heel bepaald, zoals geuren vluchtig zijn en bepaald, - ze zou op die kermis voor geen goud hebben willen wezen, maar er stilzwijgend naar te luisteren in bed, was een groot en wonderlijk genot. Op de laatste zondag mocht Lea helemaal niet naar de kermis en zelfs niet naar de Joodse school, die achter de kermisbuurt lag.

De kleine Lea ging nooit naar het opbouwen van de kermis kijken - ze verreed juist liever het redderig gedoe van de schreeuwende jongens, die met alle geweld 'helpen' wilden, - maar de dag na de kermis, tussen twaalf en twee langs de gesloten en ontredde kramen te lopen, in de matte rust die daar dan plotseling hing, dat mocht ze wel heel graag doen. Omdat de kermis de laatste week van augustus besloeg, was het dan ook meteen september geworden, de herfstmaand, waarvan de naam alleen haar al tot mijmeringen stemde. En somwijlen was het dan ook juist op die dag voor het eerst van dat stille, peinzende herfstweer, waarin alle kleuren warmer schijnen, alle klanken gedempter klinken, alles dieper en intiemer wordt. Ook had ze dan, door die kermisweek, helemaal vergeten naar de bomen te kijken en bemerkte nu plotseling, hoe bruin hun bladeren al werden, of ze zag er een neerddwarrelen en terechtkomen op het witte zeil van de gesloten mallemolen. Maar ook zonder dat, was er een heerlijke, zoete droefgeestigheid in de aanblik van de gesloten kermis. Het was nu weer voor een jaar voorbij en toch, het was er nog, zoals een mens, dat dood, maar nog niet begraven is, en alles stond daar zo roerloos, zo moe en als zachtbedroefd...

Dan sloop de kleine Lea wel naar de draaimolen toe en lichtte het zware zeil en zag in donker de verstarde beesten op de ijzeren stangen, de woestgemaande leeuwen, paarden, vooruitbriesend met omgebogen kop, - en ze rook er de zwoele kermislucht van koek en vernis en stof en poffers, achter de zeilen als opgesloten - hoe geheimzinnig was dan plotseling de draaimolen geworden, waarnaar ze gedurende de kermisweek nauwelijks omgekeken had, - soms vond ze één koekkraam nog open, een kleurige verrassing tussen de gesloten tenten, daar versnoepte dan de kleine Lea haar drie centen van de laatste zondag, die ze

op die dag niet besteden mocht en dat leek haar het heerlijkste ogenblik van de hele kermis. De volgende dag vermeed ze dan de kermisbuurt, om het praatjesmaken en het blufferig redderen van de klompen-jongens niet bij te wonen, maar de dag daarna liep ze er weer onder de bomen, waar het nu zo kaal was, en trachtte mijmerend zich de kermis nog eenmaal voor de geest te roepen, en tuurde met speurende blik naar de grond, hopenoog nog iets te vinden, van de kermis afkomstig en door de mannen van de reiniging vergeten. Daarmee was dan alles vervlogen.

IV

Wanneer eenmaal de kermis voorbij was en september in het land, dan kwamen er, het ene jaar vroeger en het andere later, voor de kleine Lea een reeks van uitgezocht-heerlijke dagen. Reeds de naam van de herfstmaand, reeds het woord september had een verlokkelijke, zoete, diepe klank, en als ze het laatste augustusbriefje van de dagkalender had afgescheurd - want dat mocht ze altijd doen - en de grote, dikke 'één' voor zich zag, met het woord september daaronder, dan voelde ze een zoete bewogenheid, - de hele wereld leek haar ineens veranderd; een oud decor, het zomerdecor, was weggeborgen, van rood en groen en goud en sterke geuren, een nieuw decor was opgezet, paars en bruin, waarbij de reuk van meloenen behoorde, en donker geregende grindpaden en wind, door droge bladeren schuifelend. Dan dacht ze ook aan een zinnetje uit een leesboekje. 'Ik houd van september. Dan zijn de peren rijp en hebben de appels rode konen' - dat toverde een verlokkelijke prent voor haar ogen, waarachter voor haar weliswaar geen werkelijkheid lag en geen mogelijkheid zelfs, van peren plukken en appels schudden, want deze dingen waren zover buiten haar bereik, dat ze er zelfs niet naar taalde, - maar die toch altijd als een blijde achtergrond, met het nieuwe beeld van de wereld verrees, wanneer ze met het laatste augustusblaadje in de hand peinzend voor de kalender stond.

Doch liet ze dan eindelijk haar gedachten vrijelijk vieren, uit-

gaan naar haar eigen ware september-vreugd, opzettelijk zo lang mogelijk toevend bij het eerste, en het beste voor 't laatst bewarend, als 's middags het lekkerste op haar bord, - dan begon plotseling als een klok haar hart te slaan, dan het was alsof ze gouden honing proefde en zag; het beeld van peren plukken en appels schudden werd koeler, matter van kleur, het verbleekte bij de glans van de Joodse herfst, die als een trillende boog haar overspande, de Joodse herfst, die schoner vruchten droeg, een zware oogst van rijpe heerlijkheden, zoetvochtig en vol: de Feesten, van het Nieuwjaarsfeest af, dat soms nog half in de zomer stak - het kon dan ook nog zomers warm wezen, - tot het Loofhuttenfeest toe, waar de stille, volle herfst als een koepel omheen stond, goud-purper wazig als beslagen druiven in de zon, paars en bruin als van gepeinzen doorvlochten. En daartussen in lag de blanke Verzoendag, zwaar van wijding te midden van het lichtere, zuiververblijdende der andere feesten.

Maar het liefst van dit alles was haar de eerste 'tussendag' van het Loofhuttenfeest, - want dan, na de twee feestdagen, kwam er een derde, anders van aard, zonder de wijding der beide eerste, die echte Sabbathdagen waren, waarop het ontvangen van bezoek en het aanzitten rondom een witte tafel afgewisseld werd door synagoge-gang en gebed, en waarop de kleine Lea niet, evenmin als op de Sabbathdag, naar believen mocht spelen, en wat ze wou, al mocht vader wel roken - het was juist om de reuk van vaders sigaar, en om al het gewone en huiselijke en omdat alles dan weer mocht, terwijl toch het witte kleed op tafel lag, dat Lea de vier tussendagen - half feestdagen, half werkdagen - zo innig genoot.

Maar op die eerste dag van de vier ging Lea de hele dag in de stad bij Grootvader doorbrengen! Het was de verjaardag van Grootmoeder, die voor jaren gestorven was en naar wie Lea was genoemd. Die dag was als boordevol van genot, waaruit ze drinken mocht van de morgen tot de avond, die dag stelde haar nimmer teleur; - ze mocht alleen reizen met de boot.

Grootvader zou gereed staan om haar af te halen, - en ze ging al vroeg, altijd met de boot van negen uur, er waren dan nog niet al te veel mensen. Over het water en rondom de bruine rompen

van de schepen hing de blanke ochtendnevel van de herfst; toch beloofde alles warmte en onder de ijle damp en daardoorheen blonk de stroom vloeiend zilverig in de zon, gedempter en inniger dan in de zomer. Zond dan de torenklok hoog boven haar uit negen slagen over het dauwig water, dan stootte de boot, als plotseling opgeschrikt, drie jachtige, rauwe fluitkreten tot weerwoord uit, - onder Lea's voeten trilde ineens het blanke planken dek, de schroef begon zich proestend te roeren en ze voeren heen. Omdat de kleine Lea pas de beide feestdagen achter de rug had en zich helemaal nog omweven voelde van Sabbath-atmosfeer, - ze had nu immers ook alweer haar mooiste jurk aan, - deelde zich het feestelijk-gewijde dat ze in zich droeg, achter zich liet, tegemoet ging, aan alles, dat ze zag in 't zacht verglijden mede, maar dit alles - riet en water en de grindweg, waar ze in de vorige zomervakantiedagen akkerwinde en zuring had geplukt, - was op zichzelf weer vol van andere herinneringen aan andere ogenblikken, die ze daar had beleefd en die vlogen naar haar toe en vermengden zich met de Sabbath-atmosfeer, die in haar was; ze stond ademloos genietend en starend met de handen om de zacht-trillende ijzeren rand van de verschansing geklemd en liet het altezamen op zich inwerken, zoals wind een open venster binnenspeelt, zonder gedachte, zonder wil. In 't riet klotsten de golven en kinderen liepen, waar zij ook zo vaak ging, en keken naar de boot, - een wijsje van een schoolliedje leek in de zachte wind naar haar toe te komen, niemand echter zong, maar zijzelf had daar ergens lopen neuriën, een dag in de laatste vakantie en nu kwam het wijsje ongedacht weer op dezelfde plek tot haar terug.

Dan beefde onder haar de machine plotseling feller en de boot nam een zwaai, het water rondom lag nu ineens wijder en breder en stiller, ver-weg uit, aan de oevers geen huizen meer, maar louter weide en riet, het stadje uit het oog verloren, de kade met bomen een wazige plek, de toren als een flauw spitsje in de damp-beslagen lucht er boven uit, - en dit was dan het ogenblik, als ze daar dreef in het wijde water, koel-blank zich breidend naar alle zijden, dat in de kleine Lea de pijn om het scheiden van haar eigen stadje, het even won van het blijde vooruitzicht,

dat ze naar de grote stad en naar Grootvader ging. Maar al gauw gleed de boot een landtong langs - overal dat riet, waarvan het ruisen en schuifelen haar aandoeningen begeleidde en steunde - en nu als een donkere blauwe klomp in de damp rees de grote stad voor 't zicht en nu ook trok die kleine pijn uit Lea weg en ze keerde zich naar de grote vreugd, die haar te wachten stond. Hier hielden tegelijk haar eigen herinneringen op, want hier had ze nooit gewandeld, het was de wereld, die achter het pontje lag, ver als een vreemde provincie, en hier waren dus ook geen dingen, die háár kenden en willig waren om haar uitstromende gevoelens op te vangen en voor haar te bewaren, tot ze later ze weer opvragen zou, - hier was alles onbekend en ongemeenzaam, het trok zich van haar terug, en zij trok zich ervan terug, ze liet de ijzeren rand van de verschansing nu los, - haar handen waren wit en pijnlijk van het klemmen - en ze begon aandachtiger te letten op wat er voorviel rondom haar op het dek van de boot. Ze zag twee kinderen met hun moeder op een bank tegenover zich zitten, twee meisjes; hun jonger broertje stampde aanhoudend de kajuitstrap op en af, zijn eigen lompe stappen begeleidend met een zinloos soort gezang, terwijl hij zijn dik hoofd als woedend op de maat heen en weder gooide - de kleine Lea kende de meisjes en de moeder, maar ze wilde zich niet bij hen aansluiten, ten eerste niet, omdat ze, nu ze alleen mocht reizen, ook echt alleen wilde reizen en ten tweede, omdat ze ineens die zinneloos stampende en blerende en hoofdzwaiende jongen zo schrik'lijk akelig vond, naar wie zijn moeder verheerlijkt grinnikend zat te kijken, de andere reizigers met de ogen bedelend om een glimlach, vooral een lange heer op een vouwstoeltje, vlak naast de kajuitstrap, - maar het lukte haar niet de trek van innig afgrijzen op zijn gezicht te doen verdwijnen en Lea voelde zich in haar eigen afgrijzen sympathiek en verwant met die heer.

Duidelijker daagde stad; uit de massieve, blauwe klomp wonden zich omtrekken los, een toren rekte zich er boven uit omhoog en een blok huizen drong zich naar voren, het water werd opnieuw smaller en voller, aan de oever niet meer overal weiden en riet, maar fabrieken en loodsen, werven en houtzagerijen, - uit de nevelblauwe achtergrond, als van achter een gordijn, het

zware, doffe stampen van een boot, het hoge, fijne fluiten van een trein.

Nu bracht elke schroefslag nieuwe ontdekkingen, ontblootte de romp van een boot, de kleurige vlaggetjes van een zwembassin, - lei verschietsen van straten open: in de vaste huizenblokken tekenden zich vensters en dakranden en grote zwarte letters op een blinde zijmuur, naar het water gekeerd.

En voortdurend zwol machtiger het geluid, van treinen en boten dooreen, nu niet meer enkel fluiten, - de kleine Lea hoorde duidelijk een trein heenrennen over een viaduct, - en de kade kwam bloot, met de koffiehuisen en schameler kroegjes en daarvóór in het weekwelvende kwikparelmoeren water een volte van schepen en boten, en nog meer, een massa, die onontwarbaar scheen, aan de steigers gemeerd, tot waar ze heel in de verte weer wegblauwden in de horizont.

Nu begon de kleine Lea naar Grootvader uit te zien en heel erg naar hem te verlangen, met een mengsel van eerbied, omdat hij Grootvader, vaders vader was, en vertederend om zijn ouderdom en zijn eenzaamheid. Grootvader was al zo heel oud en weduwnaar, - van Grootmoeder Lea kon de kleine Lea zich niets meer herinneren, - Grootvader woonde sinds haar dood bij mensen in, die hem goed verzorgden, op een plein met bomen, tegenover een synagoge, waar de stad helemaal een Joodse stad leek te zijn en waar ze alleen Joodse gezichten ontmoette. Grootvader was vroeger Rabbijn geweest, maar toen hij al te oud werd, had hij rust genomen.

De loopplank werd uitgelegd en blij stapte de kleine Lea aan wal. Grootvader stond op de kade, ze voelde een grote rust, - de laatste ogenblikken had ze zich bang gemaakt, niet omdat ze werkelijk vreesde, dat Grootvader er niet wezen zou, want hij was er altijd vast, maar omdat ze het nu dubbel prettig vond, dat hij er wel was en zij beschermd en veilig zou wezen onder zijn hoede in de grote stad. Hij nam haar aan de hand en ze wandelden de kade af en de kleine Lea keek nog even over het water om, - nu was het hier alles duidelijk en het ginds lag verzonken in blauw en achter dat blauw was haar stadje, dat haar wereld was, blank water, pluimig riet, de school, de polderwegen, het

kwam even vóór haar in een visioen en ze was even bedroefd.

Maar dan vertelde Grootvader haar, dat ze naar oude oom Elie en tante Roosje zouden gaan en dat ze samen vruchten zouden gaan kopen en wat ze eten zouden, en al gauw liepen ze daar, waar alles Joods was en alleen Joodse mensen gingen en de kleine Lea voelde een warmte, een innigheid aan Grootvaders hand, als liep ze tussen allemaal mensen, die ze kende. Want iedereen kende immers haar Grootvader en iedereen groette hem, - oude heertjes in lange blauwe jassen en hoge hoeden van zonderling model en dikke, vriendelijke dames, en jongere mannen, die in groepjes stonden te praten op een pleintje, zo luid en druk, dat de kleine Lea telkens dacht, dat ze kibbelden, - en zelfs de vrouwtjes in jak, achter haar kraampjes verscholen en bijna zingend haar kantjes en lapjes aanprijzend, tegelijkertijd druk met elstok en schaar, en dan nog naar alle kanten met de ogen spiedend op nieuwe klanten uit, vonden toch wel tijd om Grootvader een vriendschappelijke groet toe te galmen. En dan moest Grootvader altijd vertellen, wie al die mensen waren en hoe hij ze kende, - en hij wist het precies, van dat dikke vrouwtje in de kantjeskraam had hij twee dochters getrouwd, bij dat oude mannetje van zoëven had hij het huis ingewijd, van vele anderen had hij familieleden begraven, met nog weer anderen voor hun rust gebeden, - heel veel, die nu zelf al kinderen hadden, waren bij hem op school gegaan, toen ze net zo klein waren als de kleine Lea nu. En de kleine Lea werd nooit moe, naar al die verschillende banden en betrekkingen te vragen en te luisteren, want het weefde een net van innigheid om al die mensen en om haar, die één enkele dag tussen hen leefde, zodat ze zich plotseling bij hen thuis gevoelde, tussen hun huizen en kraampjes en winkeltjes, als bij eigen familie, omdat ze allemaal zo vriendelijk en eerbiedig haar Grootvader begroetten.

Het bleef niet eens altijd bij groeten. Soms kwam er een dikke juffrouw of een bedrijvig vrolijk heertje zijn huis uitgelopen en Grootvader was niet zo, of hij moest even met de kleine Lea bovenkomen, - en een ogenblik later stond Lea dan in een kamer, waar alles precies was als bij hen thuis, zodat ze er zich onmogelijk vreemd kon voelen, - het blikken hulsje met Joodse gebo-

den - de mezezo - op de deur, binnen in de kamer het witte kleed van de feestdagen nog over tafel, een trommel met precies zulke schuin-vierkante stukken boterkoek als moeder bakte, zoet en een heel klein beetje taai, met hier en daar een eindje sukade of een grote rozijn, in 't bakken sappig geworden als een druif, vlezig als een kers, - aan de muur het bord, dat het oosten duidde, het boekenrekje aan rood-zwart koord, met de gebedenboeken erop, precies dezelfde boeken als thuis, en tussen dezelfde etenslucht als thuis de reuk van verse koffie, ook weer net als thuis, wanneer er onverwacht gasten kwamen...

Maar beneden in de straat was alles anders dan in het kleine dorpse stadje haar stil straatje was, - en terwijl Grootvader aan tafel met de grote mensen praatte, stond zij, een stuk koek in de hand, voor het open raam en verbeeldde zich dat ze thuis was en tegelijk ver weg, ze hoorde de zachte, bekende stem van Grootvader, en de dikke juffrouw hartelijk vragen of ze goed stond en niet te veel overbukken zou. En beneden in de straat was het heel vol, er liepen mannen met karren fruit, mandjes druiven, zware meloenen, peren en noten, anderen met zuur in witte potten, nog anderen met vis, weer anderen die pakken sjouwden; van een kar met ellewaren fladderden kantjes als wimpeltjes naar weerskanten weg, oude vrouwen sjokten blootshoofds, de handen op de buik, - jongeren liepen vlugger, gekleder ook met hoed en mantel, op boodschap uit naar de markt of de winkeltjes. Van het raam waarvoor ze stond kon de kleine Lea juist drie kelderwinkeltjes aan de overkant binnenkijken, - een fruitzaakje, waar ook groene olijven en gele ingelegde komkommers werden verkocht, een hele rij kleine schoteltjes elk met vijf geelgroene uitjes, stonden er voor het wegnemen; een boter-en-kaas-winkeltje, stellig druk beklant, dacht de kleine Lea wijs, want vrouwtjes gingen en kwamen aanhoudend stoepje op, stoepje af, - en een grotere winkel met gevogelte, enkele eenden kenbaar aan hun gele poten en donker vlees, tussen risten geslachte en geplukte kippen, en de baas van de zaak, in groezelig wit, kocht pruimen van een kar voor zijn deur.

En overal hing die stemming, die de kleine Lea zelf in zich meedroeg, het half-feestelijke van de tussendagen, als in alle

eenvoudige Joodse gezinnen het witte kleed over tafel blijft, de huismoeder alleen het nodigste werk verricht, en de mannen dagelijks naar de synagoge gaan; die loofhutten hebben, toeven er ook die dagen in; bij wie 't betalen kan, komt ook die dagen een extra schotel vlees of zoete lekkernij op tafel en een blij vooruitzicht, als een zonsopgang, zet alle dingen in warme gloed: na de tussendagen komt het Slotfeest nog en de Vreugde der Wet, met groene lovers en blijde dans en zoetigheid voor de kinderen in alle synagogen van de buurt! Verder dan dat verheven en blijde Slot wil niemand denken - want daarna is alles voorbij en is het weer winter voor men het weet, zó althans zegt moeder ieder jaar tegen de kleine Lea, en al zijn er in de winter heerlijke vrijdagavonden, er is ook veel zorg in de winter, voor brandstof en nieuwe laarsjes en een manteltje, dat Lea zo nodig hebben moet - daarom wil niemand voorbij het Slotfeest denken, en daarom schuifelen de vrouwtjes zo langzaam in de zoete herfstzon langs de winkeltjes en roepen elkaar wat toe en blijven bij elkaar staan en willen de ogenblikken vasthouden en de kleine Lea toeft aan het open raam in het vreemde huis, waar alles toch eigen is en knabbelt haar koek, tot Grootvader haar bij zich roept en ze weer verder gaan.

Altijd als Grootvader alleen is en ook wel als hij even vergeet dat hij niet alleen is, neuriet hij de oude wijzen, die hij vroeger voorzong in de synagoge, toen hij zijn stem nog had, zó mooi, dat iedereen in de buurt er nog dagen over praatte, dat heeft de kleine Lea vaak genoeg thuis gehoord, - en als ze nu samen door de straten gaan en uitgepraat zijn voor een ogenblik, begint Grootvader altijd te neuriën. De kleine Lea vindt dat heerlijk, want daardoor voelt ze het Joodse aan de dingen rondom zich, het eigene en innige nog veel dieper en er trekt soms een rilling, een ontroering, door haar heen, en ze tracht te raden, welke gebeden het zijn, waarvan Grootvader de melodieën neuriet, en bij welke dagen ze horen, om zich dan die dagen voor te stellen.

Wanneer ze de hele ochtend rondgewandeld hadden, gingen ze koffiedrinken bij oude oom Elie, die zulke verschrikkelijke dikke lippen had, dat het was om bang van te worden, en oude tante

Roos met haar deftig, fijn gezicht, in een stille, halfduistere kamer, waar elk ding scheen te staan soezen over oude geschiedenissen, die het moest hebben beleefd, het antieke kastje in de hoek achter de gesloten gordijnen en het porselein en de vergeelde boeken en vooral de portretten waarop de grootvader en de grootmoeder van tante Roos stonden afgebeeld, peinzende smalle Joodse gezichten, die de kleine Lea, als ze ernaar keek, wegvoerden in een ver verleden, wel zo ver als de Vaderlandse Geschiedenis, - maar een heel andere richting uit. Bij oom Elie en tante Roos was alles stil en deftig, ze hadden ook een Joodse meid, oud als zij zelf waren en met wie ze praatten in een halfverstaanbare Joods-Duitse taal. Ze waren voor de kleine Lea heel vriendelijk, maar het was juist of ze haar niet zagen, vooral oom Elie met de dikke lippen, ze zat in die kamer precies als in een museum, waar oom en tante en de oude Saar veel meer beweegbare figuren dan mensen waren. Grootvader alleen was 'echt', - en die hielp haar ook aan tafel en sneed haar boterham en het verbaasde haar bijna, oom Elie en tante Roos te zien eten en dat er werkelijk verse boter in het ouderwetse vlotje zat en dat er koekjes kwamen uit de grote glazen trommel en dat tante Roos er aan dacht haar die mee te geven 'voor onderweg' - het was alles zo apart en nauwelijks levend in dat halfduister achter de gesloten gordijnen.

Kwamen ze thuis, dan was Grootvader wat moe en moest een uurtje slapen en de kleine Lea zat weer voor een raam en keek naar de zwarte heertjes die onder de bomen liepen; hier was ook alles Joods, maar stiller en deftiger, ouderwets; winkels waren er niet op het plein, enkel de Joodse boekhandel naast de synagoge, verder smalle hoge huizen, met steile hoge stoepen, - nu en dan zag ze een krom heertje met hoge hoed een stoep dichtbij opgaan en even rusten, trillerig over zijn stok, vóór hij aan de deurbel trok. Van het uitkijken werd de kleine Lea dan ook een beetje soezig en doezelig, - ze had al zo veel gezien, de dag was wel heerlijk lang, - en nog lang niet voorbij, en na het rumoer van de winkelstraten was het nu overal rondom zo stil, er hipten mussen op het plein en weer schuifelde een oud heertje voorbij onder de bomen. Er schenen wel allemaal oude mensen te wo-

nen. Dan keerde de kleine Lea zich van het raam af en keek naar Grootvader, hoe hij slapend lag in zijn stoel, het hoofd met de witte baard opzij gezonken tegen de leuning aan. Het was zo stil en ineens schrok ze op - Grootvader haalde toch nog wel adem... Grootvader leefde toch wel... Grootvader was toch niet plotseling gestorven... Grootvader was toch niet dood... Dan sprong haar hart bonzend op in haar borst, haar handen waren koud, haar benen beefden, haar keel genepen, ze voelde of ze schreeuwen wilde, maar kon niet, totdat dan een zucht van de oude man, die meteen het hoofd verlegde, de heerlijke ontspanning bracht; nog bevend van de plotselinge ontsteltenis, die haar zo onverwachts als een spook in de stilte had besprongen, ging ze van het raam af bij de tafel zitten. En ze dacht, hoe vreselijk het zou zijn, als goede Grootvader eens werkelijk stierf en ze vroeg zich af, waar ze hem begraven zouden en ze wilde er niet op doordenken en kon het toch niet laten, in wrang-zoete zelfkwellend. De kleine Lea droeg in zich een grote, vale angst voor de dood, daarbij een vaag maar schrikkelijk besef, deels uit eigen verbeelding, deels uit het weinige, dat ze bij toeval uit gesprekken van oude mensen had opgevangen, van een diep en schemerig Dodendal, - maar behalve dat had ze heldere voorstellingen en herinneringen van alles dat bij dood en begraven in Joodse gezinnen te pas kwam - want ook haar eigen moeder had wel eens bij naaste burenen het doodsmaal van brood en eieren gebracht - en moeder was lid van zulk een vereniging van vrome vrouwen die de doodsklederen naaien en het liefdewerk der laatste wassingen verrichten, en hoe weinig ze wist van gestorven Grootmoeder Lea, ze herinnerde zich toch nog wel, dat ze thuis over Grootmoeder rouwend zeven dagen op de lage stoelen hadden gezeten achter gesloten gordijnen, laat in het jaar - en ze wist ook dat de witte gewaden, die de mannen elk jaar op de Grote Verzoendag dragen, hun eigen toekomstige doodsklederen zijn, en ze wist vooral met een bijwijlen zich schrilrealiserende zekerheid, dat iedereen sterven moet!

En lieve Grootvader werd al zo oud. En nu de dag al verder vorderde en een beginnend heimwee naar huis zich in de feestvreugde mengde, nu ze even aan zichzelf was overgelaten, in de

lome namiddag-uren tussen twee en vier, - nu dacht ze aan de Joodse begraafplaats in haar eigen stadje, achter de meidoornstruik, beneden aan de dijk, waar tussen de opstaande zerken en onder langs de muren van het lijkenhuisje, dezelfde soort grote, voze boterbloemplanten groeiden als achter de Joodse school en die ook juist zo roken. Daar stonden nu al een dertig, veertig zerken, rechtop in rijen naast en achter elkaar; hun aanblik bracht altijd een snel en vluchtig inkeren tot het Joodse leven, temidden van het niet-Joodse: dijk en koeien en boerenhoeven en het dorp in de verte.

Zo verdiepte ze zich in de gedachte dat Grootvader kon sterven en dat hij dan begraven zou worden en dat ze dan van wat er verder van Grootvader werd, niets meer weten en nooit iets horen zou, nimmer vernemen waar hij was heengegaan, dat ze dikke, hete tranen uit haar ogen voelde stromen en wel had willen snikken, als ze maar had gedurfd. Een plotseling stommelen op de trap joeg haar nog eens in een bons van schrik het bloed naar het hart, een vaal visioen van de naderende Doodsengel, - zoals ze zich die uit het verhaal over de Egyptische Uittocht voorstelde, - doch het duurde maar even, - toen werd er geklopt, en niet zo zacht, of Grootvader ontwaakte er van en richtte zich op in zijn rieten stoel.

Gauw keerde de kleine Lea zich naar het raam en wiste de tranen af, die verkild, doelloos ineens, nog op haar wangen lagen. De zoete reuk van vers en vet gebak en Grootvaders roepen deed haar omzien. Grootvader was al helemaal weer wakker, met de oude Joodse huisjuffrouw stond hij in goedkeurende beschouwing gebogen over de doos taartjes, die hij, als ieder jaar, voor de kleine Lea had laten komen.

V

Het was nu weer september, en de kleine Lea kort tevoren elf jaar geworden. De maand augustus was een echte regenmaand geweest, de kermis een duistere mislukking; onder de zwiepende, druipende bomen, had de draaiorgelmuziek zo lamenteel

geklonken, dat de kleine Lea het daardoor bijna weer heerlijk had gevonden. Ze had ook eigenlijk niets tegen een natte, kille augustusmaand. Was het droog, dan kon het immers zo genadeloos warm wezen, - en alle regen en killigheid konden toch niet wegnemen, dat de bomen vol loof en de tuinen vol bloemen stonden, de tuinen van de grote huizen aan weerszijden van de hoofdweg, langs de stroom. Van die tuinen had de kleine Lea het hele jaar door zoveel genot, dat ze heel niet naar een eigen tuin verlangde. Er waren trouwens weinig verlangens van dien aard in haar, juist omdat alles, wat ze zou hebben kunnen verlangen, toch onbereikbaar voor haar was.

Maar langs de tuinen wandelen en naar de bloemen kijken, dat kon ze doen, zoveel ze verkoos en het heerlijke was, dat ze altijd weer vergat, wat ze een vorig jaar had gezien, omdat ze altijd opging in het ogenblik, zodat het elk jaar opnieuw een verrassing was, als ze voor het grote, deftige huis, met de gouden vis in de gevel, het perk lichtgele tulpen in bloei zag staan, stralende gouden kelken hoog wiegend op hun lange, ijlgroene stelen. In de tuin van een ander huis praalden dan rode tulpen en hier en daar stonden de paarse hyacinten op het opengaan. Dan stil tegen zo'n hek te leunen en de ogen te sluiten en ieder geurtje op te snuiven, dat van een bloemperk naar haar toe waaien wou, - en daar dan van alles bij te ondergaan. De hyacinten-geur was de belofte van de zomer, nu kreeg ook weer het gras zijn fluwelen zachtheid, nu was de winter wel heel-en-al voorbij. Dit en nog veel andere, vage, onbestemde dingen, voelde de kleine Lea, als ze hyacinten rook. Na een poosje waren dan alle bolbloemen weer weg, het was zomer geworden, geranium en cineraria stonden in de perken, - de stenen vazen op hoge voetstukken, geel of rozig bleek, die de hele winter leeg hadden gestaan, pronkten nu weer met velerhande kleur gevuld: een wuivende palmspriet in het midden, over rode en blanke geraniums, paarse heliotroop, blauwe cineraria, gele margriet, alle met hun verschillend groen daaromheen, zo zag Lea ze in alle tuinen midden in een grasperk of aan weerskanten van een serre staan en ze wist in de wereld nauwelijks iets dat tegelijk prachtiger en lieflijker was. De hele zomer door bleven die vazen en manden daar staan.

Naar een perk begonia's kon de kleine Lea ook eindeloos turen en dan vooral van die kunstige mozaïekwerken uit gekleurde bladeren in allerlei tinten, die wel heel fijne koolbladeren leken. Soms had een knappe tuinman er een jaartal of letters in gevormd. En de fonteintjes, die draaiend, springend de fijn glinsterende waterdoppeltjes op bloemen en bladeren uitsprenkelden, zodat het een satijnig neerruisen van een zacht, mals regentje leek, - dat waren allemaal dingen, waarvan Lea volop genoot, zolang het zomer was.

Viel er veel regen, dan kwamen daarna de kleuren der bloemen juist te heerlijker uit, hoe kon dan pas fel de pelargonium gloeien, hoe geurde de heliotroop in de avond van een buiige dag...

Was het warm, dan stonden overal de ramen open, de bomen ruisten - de prachtige bruine beuken in een opglooiende tuin, die achterin wel een bos scheen! - en de kleine Lea hoorde uit alle huizen piano's en violen. Dan liep ze voetje voor voetje, schuifelend, en bleef overal even staan luisteren; klank en geur versmolten ineen en losten zich op tot één nameloos genot, van weemoed doormengd, van verlangen overdauwd -, zag de kleine Lea kinderen in de tuinen, dan keek ze nieuwsgierig naar hen op, als meende ze het geluk om zoveel heerlijk bezit op hun gezicht te kunnen lezen.

Het was in deze septembermaand, dat de kleine Lea de innigheid van het stadje verkoos boven de eenzaamheid van weiden en dauwig, blauwig water; - een behoefte in het volle, warme mensenleven te worden opgenomen, nieuw voor haar en waarvan ze zich in vleugjes van verbazing soms rekenschap gaf, hield haar van wegzwerfen en uitdolen terug, - ze was ook niet meer zo volkomen in onbewustheid rustig als vorige jaren, het leven der andere mensen gleed niet langer zo geheel onopgemerkt langs haar heen. Verlangens bevlogen haar soms, klemden haar om de borst, - naar genegenheid en tederheid en geluk.

Een gedachte, die ze nooit had gekend, boorde zich nu wel eens bij haar binnen: 'als ik groot ben.' Een toekomst, nog vaag, nog flauw, was voor haar opengesloten, de kimmen der ko-

mende jaren lagen niet meer, als tot nu, volkomen gesloten, dicht omsluierd, onberoerd van dromen en wensen. Als ik groot ben... en dan? Iets leren, iets worden, ja, maar ook dit: mensen kennen, vrienden kiezen. En dan zag ze gezichten en gestalten, doch het waren niet de gezichten en gestalten van kinderen uit de buurt, die dan ook groot zouden zijn en die ze kiezen kon. Die en hun wereld hadden met 'vriendschap', met 'tederheid' niets gemeenzaam. Het was niet, dat ze zich vrienden wenste van meer beschaving en beter stand, maar de begrippen 'vriendschap' en wat daarbij behoorde - 'vertrouwen', 'alles voor elkaar over hebben', 'opoffering' - stonden vanzelf uitgeheven boven dat wereldje waarin ze verkeerde en waarop ze aangewezen was. Het hoorde bij de mensen uit de boeken, die in haar verbeelding de prentjes der speelkaarten bewoonden en die vanzelf heel anders waren, dáár immers was sprake van liefde en vriendschap en edelmoedigheid en trouw-tot-in-de-dood, hier alleen van dit-van-jou en dat-van-mij en ik-lekker-meer-dan-jij en klikken en kwaaddoen en ruilen en krakelen, waaraan ze meedeed op haar tijd, maar dat niet tot haar echte diepe leven hoorde.

'Als ik groot ben' had de kleine Lea gedacht, toen ze las van het jonge meisje dat het rijke, gezonde bloed uit de arm tappen liet om de man, die ze liefhad en wiens bloed, te arm, hem niet voeden kon, te redden. Want ze mocht nu soms een roman meelesen die moeder huurde uit het bibliotheekje, nadat moeder voorafhad onderzocht of het boek niet 'onfatsoenlijk' was, waaromtrent ze soms raad vroeg aan vader, meestal met het gevolg dat Lea het boek dan niet lezen mocht, waaruit Lea had afgeleid, dat moeder zelf lang niet altijd scheen te bemerken, of een boek 'onfatsoenlijk' was - 'als ik groot ben' had ze gedacht en 's avonds haar bovenarm betast en bekeken en een nagel gedrukt in de blauwe aren onder de zachte huid en zich voorgesteld hoe dat daar openspringen en fonkelend uitspuiten zou en in een ander, een geliefde, zou het overvloeien en het zou hem genezen en hij zou haar bloed in zijn lichaam dragen, - een warme dauw was haar bij de gedachte naar het voorhoofd gestegen en ze had zelf niet begrepen, hoe ze zo ontroerd kon zijn.

Het leven leek haar plotseling nader gekomen, de mensen minder ver van haar af - niet meer uitsluitend verdeeld in bekenden en onbekenden, eigen en vreemd, dat vreemd moest blijven, ze wist nu, dat er behalve de banden van bloedverwantschap en aanverwantschap ook andere banden bestonden, - van vriendschap, die soms inniger scheen en dan liefde heette en dan van mannen naar vrouwen, van vrouwen naar mannen ging. Als ik groot ben... dacht de kleine Lea, in een verwondering, ook angst, om wat haar aan ervaringen en ontroeringen nog te wachten kon staan...

Het was nu kort nadat ze haar dag bij Grootvader had doorgebracht, en september naderde zijn einde. De kleine Lea liep langs de stroom, - ze was de brug overgekomen en daardoor in de armoedige helft van het stadje geraakt, daar was alles minder vrolijk, ook schameler en stiller, - er liep ook aan die zijde wel een brede straat langs de stroom, en er stonden zelfs enkele herenhuizen tussen kleine winkels en burgerwoningen, maar ze stonden er nors en somber en verderop waren zelfs helemaal geen huizen meer, langzaam-aan liep de buurt daar dood in een kale dijk, aan de ene zijde waarvan zich brede weiden breidden eindeloos, vol loeiend vee, - aan de andere zijde waarvan de stroom spoelde, op die plek zó breed, dat aan de overoever, de vrolijke oever, de schuitenhuisjes versmolten tot blanke en kleurige plekken, de tuinen met koepels als prentjes uit een boek zich spiegelde in het blanke water; in het midden sneed de stoomboot met dof gestamp zijn weg naar de dorpen verderop. Zo ver kwam de kleine Lea nooit, liever bleef ze helemaal aan de vrolijke zijde, waar de rijke huizen stonden in ononderbroken rij, elk met zijn bloementuin en schuitenhuisjes aan de tintelende stroom; aan de overzijde stonden alleen zwarte pakhuizen, wel lokkend met mooie, uitheemse namen als 'Baltimore' en 'Archangel' die golvingen van gepeins in haar teweegbrachten, maar overigens zo droefgeestig en somber, als konden er misdaden worden gepleegd. Toch was het wel eens aardig aan die kant te zijn, want vandaar lag het uitzicht open op de achterzijde der overzijde, de koepels, de vrolijke schuitjes en die gedeelten der tuinen, die van de weg af niet waren te zien en waar in schaduw-

koel gras de bloemperken fonkelden als juweel.

En om daar te komen moest de kleine Lea onder de hoge klokketoren door, waarachter het kerkhof lag, - een mooi kerkhof, met populieren en brede paden, aangelegd op een verhevenheid, omringd door lager gelegen weitjes en warmoezerijtjes. De kleine Lea kwam er wel - door een donker laantje, langs een timmertuintje en een verfwinkel, die er niet schenen te horen - om de wind te horen ruisen door de populieren, ze las de namen op de zerken, het waren namen van gewone mensen uit het stadje, maar doordat ze dood waren en daar begraven lagen onder zerken met plechtige inschriften - sommigen al jaren, al van lang, voordat zij zelf was geboren - schenen ze veredeld en ongemerkt van aard verwisseld: het waren in haar verbeelding veeleer de mensen uit de boeken en de dames van de speelkaarten dan de tantes en grootmoeders van kinderen die ze kende en waarmee ze omging.

De nabijheid van dat kerkhof was voor de kleine Lea overal rondom de toren te voelen, als een rouwwaas, ook over de enkele vrolijke winkels hing het neer, een zoete, droefgeestige bekoring.

Deze namiddag echter liep ze er langs zonder veel te denken, want met een bepaald doel, - ze had van een tante een kwartje gekregen, ze mocht er mee doen wat ze wilde en zou nu heel alleen gaan roeien. Ze had wel eens een heel enkele keer in een schuitje gezeten en de riemen gehanteerd, maar nooit voor zichzelf een schuitje gehuurd en van het water om haar, en de hemel boven haar, in bezige, beelden-bevolkte eenzaamheid, een geruime tijd achtereen genoten. Dit verlangde ze nu hevig en ze wist bootjes te huur aan de overzijde op een werf tussen de pakhuizen, een heldergeel schuitje wilde ze kiezen en daarmee langs de tuinen varen, langzaam-genietend van lucht en water en koelte en bloemengeur en de dalende, gouden zon.

Aan de werf tussen de pakhuizen gekomen, moest de kleine Lea daar horen, dat al de schuitjes door vroeger gekomen huurders waren weggehaald. Over het water heenwijzend, terwijl zijn gezicht rood straalde als een donkere sinaasappel in de dalende herfstzon, voorspelde de verhuurder haar dat ook haar

verdere moeite wel tevergeefs zou zijn, inderdaad dreef de klare stroom vol schuitjes, overal tussen de trage statige beurtschepen, de haastige, stampende stoomboten in. De kleine Lea stond er stil naar te kijken, hoe ze wiegden en dansten in de komende avond, mee deinend op de golven achter de schroef van een boot, zich badend in gouden rood, in weelderig glans, sommige midden in de stroom, andere meer naar de overkant, waar de theekoepels en schuitenhuisjes kleurig spiegelden in het limpide en koele voorbijvlietende water - zacht gezang, dromerige harmonika-muziek kwamen met 't maatvast stampen van een boot naar haar toe, en vlak bij haar klotsten met smakgeluidjes de golfjes tegen de houten schoeiing aan, sprongen terug en weer nader bij. Tot tweemaal toe moest de schuitjesverhuurder herhalen dat hij geen enkel bootje meer had, dat ze daar allemaal dreven, waar zijn hand wees over de stroom, en dat ze het, maar zonder veel kans, nog eens op een werf veel verderop kon beproeven, - vóór wat hij zei doordrong tot de kleine Lea, - en toen ging ze nog niet dadelijk weg, ze kon niet, ze stond geklonken, als waren haar voeten vastgegroeid, een zalige soezerigheid in haar hoofd, gebonden door het zachte smakken der golfjes, door het gouden licht, de zang en muziek over het water, het stampen van de boot, die al verder zich verwijderde, naar de richting van de lange, smalle brug, verderop over de stroom; pas toen ze een blik opving van de man, die haar aankeek of ze simpel was, kwam ze in een schrikje en blozend tot zichzelf en haastig liep ze de werf af, pijnlijk voelend dat de man verbaasd haar volgde met zijn ogen.

In de straat, waar ze geen stroom en geen schuitjes meer zag, kwam haar teleurstelling. Heftiger dan tevoren begeerde ze nu, in een bootje te dobberen en te drijven onder de hoge hemel in het gouden licht, heftiger nu de kans geringer, bijna vervlogen was. Eerst had ze nog enige onzekerheid gevoeld, omdat moeder het stellig niet goedvinden zou, maar die was voor haar verlangen teruggeweken.

De werf, waarheen haar de eerste man verwezen had, lag veel verder, bijna buiten het stadje, naar de kant van de polderdorpen toe. De stroom was daar bij lange na zo vol en vrolijk niet, -

stoomboten stampten er zakelijk, beurtschepen dreven dromerig, doch maar een enkele grauwe jol, met mannen die thuiskeerden van hun dagwerk, fors roeiend om gauw aan de overkant te zijn, dreef in de gouden gloed, die de herfstzon uitgoot over het zacht rimpelend water.

Juist nog één enkele vervelozige en schamele boot had hier de verhuurder, hij vorderde voor één uur haar hele kwartje en de kleine Lea liet het willig meteen uit haar warme hand, waarin ze 't had geklemd gehouden, in zijn grove knuist overgaan, - wat haar weer een blik bezorgde, die scheen te willen vragen of ze simpel was.

Even later zat ze in het schuitje. Op de wal stond de verhuurder met zijn zoontje en ze oogden haar na, - zij wilde nu een goed denkbeeld van haar roeivaardigheid geven, - nam de riemen en sloeg uit. Maar de man keerde zich al af en ging met de jongen naar binnen, - het was de kleine Lea te moede of ze nu plotseling heel eenzaam werd.

Midden in het rode goud dreef ze en wilde de richting van het stadje heen terug, - ze voelde zich ineens zenuwachtig, haar armen trilden, - ze keek naast zich naar de werf, die was leeg, - de schuitenverhuurder en zijn zoontje naar binnen gegaan, - achter het raam dat over het water uitzag, zag ze het lichtje onder de koffiepote. Nu was de zon zo laag gedaald, dat de rode vuurgloed verblindend in haar ogen straalde, afkaatsend van het water, zodat ze nauwelijks kijken kon. Een brede schuit vol grote jongens en meisjes, waarvan er een de harmonika bespeelde - rauw streek de klank langs haar oren die in de verte zo zoet had geschenen, - schoof haar rakelings voorbij, de andere richting in, - ze hoorde zich toeroepen dat ze beter uit haar ogen moest zien. Doch het kijken was onmogelijk in de felle, vurige gloed en ze besloot om te keren en een eindweegs de richting van de polders uit te roeien, - ze wilde ineens veel liever in wat stiller water zijn, - ze kon dan daarna, aan het roeien met de vreemde, voor haar te zware riemen eenmaal gewend, en bekomen van de eerste verwarring, kalm terugroeien en haar schuit afleveren. Wel bleef het allerprettigste haar dan weer onthouden: ze zou niet, te midden van de meisjes in witte jurken en de jongens in

lichte buisjes, langs de tuinen met hun fluwelen glooiingen van welig gras, zachtjes dobberen, eenzaam en toch gemeenzaam met die allen, - zoals ze het juist had begeerd, - waar ze nu roeien ging was het stiller - waren geen grote huizen met mooie tuinen meer en nog vóór de brug hielden helemaal de huizen op en breidden zich weiden aan weerszijden, vol loeiende koeien, tot ver in de horizon.

Het vlugge keren in een roeiboot bleek ze verleerd of ze miste de slagen door haar zenuwachtigheid, - weer immers was een boot met jongens en meiden langs haar gekomen, en ze hadden haar gehoord om haar onbeholpenheid - de riemen waren haar ook te zwaar, het zweet stond haar op het voorhoofd - de jongens echter roeiden ferm-op, tegen het stralende licht de ogen genepen, maar evenwel krachtig en vast, precies hun richting wetend, - in een paar slagen al een heel eind voorbij, en onder de oever dobberde een ander schuitje; een jong paartje zat erin... tegen elkaar aangedoken, in elkaar verdiept, keken ze vaag, zonder belangstelling, zonder meegevoel, hoe de kleine Lea wurmde om te keren en verder te komen.

Eindelijk om, voelde ze zich ineens eenzamer nog dan tevoren en bedroefd, - ze keek naar het paartje, dat knie aan knie zat in het bootje - het was vastgemeerd, dobberde alleen aan zijn touw, zag ze nu - en een onbestemde pijn neep even in haar hart. En daarin weer die benieuwdheid naar eigen toekomst, een verbazing en een verlangen, dat plotseling haar hart zoet-bang begon te beven: zou zij misschien óók eenmaal zo zitten, met een jongen, die 'lieveling' tegen haar zeggen zou, zoals geliefden tegen elkaar zeggen in de boeken? 'Als ik groot ben...'

Middelertwjl roeide ze kalmer verder, - de schuit lag gekeerd, de riemen was ze meester en haar vermoeide ogen laafden zich aan het koele luchtblauw, het zachte, milde groen der bomen aan de oostelijke horizon, - achter haar brandde nu de ondergaande zon, - over het water schoot zij haar schijnselen, die lieten haar ogen ongedeed, maar haar roeiriemen doopten in het heerlijke rode goud.

Enige riemslagen hadden haar buiten het stadje gebracht, - het bootje met het jonge paartje dobberde kleintjes onder de oe-

ver, ze bleef ernaar kijken zolang ze kon, als naar iets wonderlijk-raadselvols, zoet en diep, ze haalde zich hun bleke, stille gezichten voor de geest, het kijken zonder meegevoel van mensen die uitsluitend opgaan in elkaar en in eigen geluk, en haar ogen waren vochtig. Ze dacht aan thuis, dan aan Grootvader, - zijige stromen van vertedering en kinderlijke liefde vloten door haar heen, - maar dichtbij blééf een haken, een zacht en vaag en schuchter voorgevoel van iets lieflijkers dat komen kon en misschien komen zou. En de ogen even sluitend, zich achterover werpend in een forse trek aan de riemen, nam ze ook dat even-geziene, vaag-vermoede op in de nevelen verschieten der komende jaren en opnieuw verzuchtte ze, woordeloos: als ik maar eenmaal groot ben...

Nu lag wijd en kalmer dan daareven het water rondom haar uit, - de avond naderde, het laatste koeltje had opgehouden, bladstil was het geworden. Uit de landen stegen dampen op, vagelijk bewogen daarin de grazende koeien, nu en dan loeide er een lang en zwaar, als een zoete klacht, als een verlangen vol pijn kwam het over de stroom heen en deed de kleine Lea van ontroering beven. Geen geluid was voor haar zo weemoedzwaar en raadselvol als het loeien van een koe in de vallende avond, als de nevel het land ontstijgt en over de stroom op 't allerijlst zich spreiden komt, nauwelijks de wateren beweeglijk glanzen als met een lichte adem overijlend.

De kleine Lea keek op en ze schrok. Ze was al in de wijde kom gekomen, 'de poel' genoemd, - ze was dus wel al een heel eind het stadje uit, ze moest terugkeren, de boot wegbrengen en dan de wandeling nog naar huis, - hoe laat kon het eigenlijk wel al zijn? Een torenklok klonk uit de verte, maar ze kon de slagen niet tellen, die gingen verloren in het geluid der riemen.

Dat ze nu ten tweeden male onder de brug door moest, waar het nu nog veel duisterder dan straks wezen zou, riep plotseling een zorgvolle benauwenis in haar op, - omdat ze niet wist, hoe precies en vast tussen die dikke, grauwe pijlers door te varen, zonder met het schuitje ertegen aan te botsen, wat lek of ander ongeluk geven kon...

En het water lag daar zo zwart, inktig, spokig en als onheils-

diep met zijn rillende bleke glanzen. Zoëven was ze, de keel benepen, de handen slap om de riemen, precies midden tussen de twee rechtse zijpijlers heengegleden, met het beste overleg had 't niet beter gekund, maar ze voelde, 't was geluk geweest en anders niet, - de laatste slagen, toen ze de brug al boven zich voelde en wist, en 't duister water achter zich zo ongedurig hoorde klotsen, had ze als op de tast gedaan, de kluts helemaal kwijt, beverig en bang, - en zou 't ditmaal beter gaan? Al donkerder was het, maar als ze nu laverend achter om zich keek, behoefde ze althans niet in het vurig licht te staren. Dit bedenkend en de brug nog veraf wetend, wilde ze, zich kalmerend, het ogenblik blijven genieten.

Doch de vreugde was heen, meer en meer beving haar de eenzaamheid. Van de plek, waar 't gelegen had was het bootje met de gelieven verdwenen, - ze zag het al uit de verte - veel leger en stiller nu dan even te voren lag het water; die voor plezier uit roeien gingen, bleven meestal in de gezelligheid van het stadje tussen de huizen aan het water, leien er aan in een der vele uitspanningen, kwamen niet tot in de verre poel. Overal rondom loeiden nu de koeien, bijna onzichtbaar in de damp, als angstig om wat rondom ze opsteeg en stil omwevend ze vatte en ving in vormloze hulselen, - ook van heel uit de verte kwam het, dof grommend als gelaten, dan weer bijna gierend als in heftig verzet, een stadige uitwisseling van gemeenschappelijke angstgevoelens, om eenzelfde bedreiging tussen de honderden dieren, die de weiden bevolkten tot diep in de horizonten, droeve troost zoekend in het besef van hun gemeenzaamheid.

Zo althans voelde het de kleine Lea, de koeien benijdend omdat ze met zovelen waren en zijzelf alleen, - hen tegelijk beklagend om hun onwetendheid en stumperigheid, dat ze bang moesten zijn voor iets waar heel geen kwaad bij was, - want ze was vast overtuigd dat ze zo angstig loeiden onder de dreiging van de opstijgende damp.

Maar nu naderde ze de brug en werd het zaak, oplettend uit te spieden, ze keek achter zich om, hoog in de lucht staken de beide planken helften... de brug stond open, een schip of een boot moest er blijkbaar doorheen, en ze zag het al, in de verte kwam

het aan, een lui bruin beurtschip met zeilen op, achter een rad en pufferig sleepbootje aan. De kleine Lea voelde zich heerlijk verlucht: nu de brug open stond was het tussen de pijlers tenminste niet zo donker en ze kon op haar gemak, vóór het sleepbootje met zijn logge kameraad de brug had bereikt, er onder door en aan de andere zijde zijn. En daar was dan de bewoonde wereld en het werfje lag er, waar ze haar bootje brengen zou en waar het koffielicht scheen achter het raam over het water, - en verder was daar moeders huis, ze zou wel beknord worden, maar gauw genoeg zou 't in een zoen weer goedgeemaakt zijn, moeder bleef nooit lang boos, de kleine Lea voelde zich ineens volstromen van verlangen naar moeder en naar huis, naar het stadje, naar mensen om te zien en tegen te praten, - ze was nu ook wel moe en duizelig van het turen, en zat van peinzen in eenzaamheid...

In de zekerheid, dat ze lang voor de sleepboot en het bruine schip genaderd waren, onder de brug door kon zijn, roeide ze nu rustig, zonder verder achter zich te zien, een paar slagen verder. Maar dan stokte haar hart van een afgrijselijke schrik, in een rilling glipten haar de riemen uit de inenen met vale slapheid geslagen handen. Achter haar, boven haar, rondom haar vulde zich de wijkende lucht met golven van gerucht en een brede, zwarte, kille schaduw sloeg over haar heen, doofde de gouden glansen van het water aan weerszijden van haar boot, als de vlerken van een onheilbroedend zwijgend spooksel. Even zat ze als verdoofd, als ging ze versmelten en sterven van schrik, toen onderscheidde ze stemmen, angstig-roepende, hees-krijtende stemmen, rechts boven haar hoofd en haar blik vloog terzij en stiet tegen een hoge donkere wand, vlak naast haar, en radeloos klom haar blik langs die wand omhoog; over de verschansing van een grote, zwarte boot, onverwacht door de brug te voorschijn geschoten, hingen mensen, mensen met bleke gezichten, met schreeuwende monden, met handen die wuifden en wenkten, tegen haar oren ketste een wild gekrijt, een enkele verwarde klank drong binnen, - het duurde alles maar enkele seconden, - lam van schrik zat ze en staarde, het was als kwam die grote zwarte boot vol mensen hellende op haar vallen, instinctief bukte ze het lijf ter zijde om het gevaarte te ontgaan. Eén schrille

stem klonk ineens boven het roepen en gillen uit en haar nog in de oren: 'Pak je riemen' - verstond ze duidelijk in haar doodsangst. In een angstgreep omklemde ze de einden, sloeg in het wilde weg, en botste tegen de boot, die ze nu, ijlhoofdig de ogen opslaand, sterk hellende boven zich zag hangen, als kwamen al de gillende mensen met hun bleek-vertrokken gezichten zo van de rand op haar vallen...

En dit was het laatste wat ze zag en hoorde, vóór ze in een hels geweld van roepen en gillen en razend stampen van de uit alle macht stoppende boot in het duistere water tussen de pijlers naar beneden gestoten werd.

De kleine Lea werd nimmer groot.

Onnozelheid vermoord

I

Die avond vlotte het weer minder dan ooit met Hermiens wiskundige vraagstukken en minder nu dan ooit kon ze haar aandacht samendringen op wat haar duister was en duister bleef, ook na het geduldigst en veelvuldigst uitleggen. Ze had nog nooit enig licht in die troebele, verwarde wereld van wetten en formules gezien, nooit het verder gebracht dan tot een zekere handigheid, welke bij niet al te grondig onderzoek voor 't ontbrekend begrip kon doorgaan, een dressuur als resultaat van eigen vlijt en opgedrongen volharding, die haar in staat stelde met draaglijk werk voor de dag te komen, doch haar niet verlostte van de gevoelens van wezenloosheid en benauwenis, welke cijfers haar altijd inboezemden, als raakte ze al door hun aanraking in een haar natuur vreemd en vijandig element. Ze was eigenlijk in het geheel niet om te leren geschapen, ze wist het en bekende het, in alle eenvoud, zonder eerezucht of valse schaamte, dat ze eerder vreesde dan verlangde later student te zijn, dat ze evenmin graag bij haar moeder in het ruime deftige huis wilde blijven, maar liever kinderjuffrouw worden in een groot, genoeglijk gezin en dan maar liefst altijd met de kinderen wezen, niet binnen bij de gasten, niet moeten praten en aardig zijn, meehelpen op de linnenkamer voor fijn verstelwerk en borduren, dat ze zo graag deed en voor de inmaak en de grote was. Tante Aagje in Gelderland had zo een juffrouw gehad, een gezellig mens met frisse handen, die naar vers brood en groente roken, zo'n zachtzinnige ziel die overal werd bijgehaald en van wie de kinderen bijna nog meer dan van hun moeder hielden. Vader zou haar misschien nog vrijgelaten hebben, doch moeder wilde dat ze of studeren of werkeloos thuis blijven zou en met haar op saaie visites zitten en met haar vaders vervelende zakenvrienden ontvangen of haar eigen deftige kennissen. Dan nog maar liever over een paar jaar eindexamen als het lukte en eruit! Henk zou

dan al een jaar student zijn. Hem had zij tenminste, hij stond haar bij en hielp haar in het werk en was altijd hartelijk en goed en had even weinig als zij met hun deftigheid op, - maar echt vertrouwelijk kon ze toch ook met hem niet wezen. Want hij wilde het niet, hij weerde het af, als zij het zocht, en nooit had hij met haar over Bart willen spreken...

Bart... een vlijm van zoete pijn drong met de heugenis in haar binnen, in een koppige beslotenheid lei ze haar pen neer, - sloeg het schrift dicht en het boek en ging met de kin in de handen voor zich uit zitten soezen. Doch het lukte niet dadelijk, een hinderlijk herinneren aan de taak die niet af was, hield haar in schommeling van onrust, toen besloot ze het snel, kwam ervan wat kwam, ze ging straks naar Bep ten Have en de sommen gewoon overpennen. En als Bruning morgen... neen, ze wilde alleen nu aan Bart nog denken. Ze wilde weggaan, naar Bep toe omdat het daar gezellig zou zijn, omdat ze daar andere meisjes ook zou vinden, die kwamen praten over wat hen in deze glanzende meimaand allemaal bezighield, het openluchtspel, - ze wilde naar 't lokkende buiten toe, omdat het daar vol-zoet en schemerig was, omdat er in elke boom vogels zongen, die van de dag niet scheiden konden, - ze zou de Buitensingel omwandelen, want daar woonde Bart, daar zou hij zitten voor zijn open raam. Ze zou hem zien en groeten als hij haar óók zag, en hij zou weten, dat ze voor hem was uitgegaan en voor hem de omweg had genomen, - hij mocht dit alles immers gerust weten, en begrijpen dat ze hem niet vergeten kon, niet vergeten wilde - al vergat hij haar voor Yvette - en dat ze altijd weer goed wilde worden, en zijn meisje zijn, als hij tot haar verkoos te komen.

Wat was Yvette voor hem, wat kon ze voor hem wezen, het strenge, stugge kind, dat maanden lang niet in de club had willen komen, dat zich te goed vond om aan hun pret en aan hun streken mee te doen? En toch, sinds ze op school was, een halfjaar mocht het zijn, keek Bart alleen naar haar, deed hij voor haar zijn best, hij had haar in de club gekregen, na herhaaldelijk vragen, hij de trotse, koppige, die nooit iets vroeg, die zich liet verwennen door alle meisjes, maar die toch, vóórdat Yvette kwam, 't meest om haar had gegeven, voorverleden jaar op dansles al-

tijd het meest met haar had gedanst en met haar gesoupeerd op het onderling bal dat de cursus sloot. Was ze ook niet altijd lief en goed voor hem? Lei ze niet stilletjes drop in zijn lessenaar als hij verkouden was, had ze niet 's avonds laat opgezeten om de inktlap te borduren voor zijn verjaardag en de zakdoeken die ze hem zond op Sinterklaas?

Toen was Yvette gekomen en alles anders geworden, Bart lette niet meer op haar, - maar dat was het enige niet, zelfs het ergste niet. Kamp, de nare Indische jongen, door alle jongens veracht, door alle meisjes geschuwd, de gierigaard met zijn vele geld, die alles voor zichzelf behield en vieze dikke sigaren rookte en van wie de jongens zeiden dat hij wijn dronk en cognac en nog veel lelijker dingen deed, die ze niet eens vertellen wilden, die afschuwelijke Kamp was toen begonnen met haar na te lopen, met briefjes te schrijven, met op haar te wachten en malle dingen te zeggen, om afspraakjes te vragen. Eens had hij haar in het donker nagelopen om een zoen en toen ze doods-angstig thuis was gekomen, had ze alles aan Henk verteld. De andere dag had Henk hem opgewacht en een pak slaag gegeven, - er waren jongens en meisjes bijgekomen, die het allemaal hoorden hoe de valsaard van háár zei, dat ze Bart achternaliep en daarom van hem niet wou weten, - het was een hele herrie geworden met straf en onderzoek en brieven naar huis, - na enkele weken was alles geluwd en welhaast vergeten door iedereen, maar door haar niet. Sinds die dag leek het als was Bart nog verder van haar weggegaan, - en toch hoopte ze, omdat ze hem niet vergat, dat hij wel weer naar haar terugkeren zou, - als Yvette hem verveelde met haar trotse houding en haar stug gezicht. Ze begreep niet dat hij nog zó lang... als ze aan vroeger dacht, aan zijn heersend optreden, dat verzet noch tegenspraak dulde, en waaraan ze zich met zoveel genot onderworpen had - hij bepaalde, hij beschikte, hij sprak af, hij kwam te laat als het hem goeddacht en zond haar huiswaarts na een kwartier wachten, als hij door andere plannen geen tijd voor haar had - aan zijn trots en koppigheid die geen ongelijk bekennen, geen excuus vragen gedoogden. En zij was altijd lief voor hem geweest. Wel zes maal, wel meer, had ze een leugentje verzonnen - jongens liegen niet,

vond hij, maar voor een meisje deed het er niet toe - en was het zelf zijn moeder gaan vertellen, als hij tussen de schooltijden weg bleef om te zwemmen, zij had de schuld op zich genomen van de gebroken ruit in het gymnastieklokaal - en zou gaarne de schaf hebben betaald, had Bart het haar maar toegestaan! - uit vrees dat Bart de nieuwe fiets niet krijgen zou, die zijn vader hem had beloofd, als hij drie maanden lang van geen wilde streken hoorde, en die al tweemaal was uitgesteld..., ze had zo gaarne nog veel meer voor hem gedaan. O Bart... hij was zo lief en zo mooi... zo groot en slank met zijn zacht, bruin haar, zijn sterke, blauwe ogen, zijn witte tanden en zijn rode mond, hij was zonder moeite altijd de knapste van de klas geweest, alles ging spelende bij hem, wiskunde, tekenen, talen, alles waar zij zoveel moeite mee had... neen, het was geen wonder dat alle meisjes hem bewonderden en dat zijn moeder hem verwende en hem heimelijk geld toestopte achter zijn vaders rug, - zoals hij haar zelf had verteld. Zij zou het óók hebben gedaan... o was ze zijn moeder maar... was ze tenminste zijn zuster maar, om altijd bij hem te mogen zijn, en hem te verzorgen, en naast hem te zitten aan tafel en hem het lekkerste op zijn bord te leggen, en dassen voor hem te kopen van haar eigen spaargeld en boeken en nieuwe rackets en alles wat hij graag hebben wou - al wist ze dat Bart niet van zusjes hield, en blij was dat hij er geen had, en nu alles alleen kreeg en alleen genoot thuis. Maar zij zou hem toch alles alleen hebben laten genieten, ook al was ze zijn zusje geweest!

Van haar gevoelen gans warm en vervuld was Hermien het huis uit gegaan, was ze langs zijn woning gekomen en had hem aan 't raam gezien, doch hij had haar niet opgemerkt. Toen had ze zich in het kleine plantsoen tegenover zijn huis tussen meidoornstruiken op een bank gezet, om langer te kunnen toeven en naar hem op te zien. Dit was alle geluk dat ze voor 't ogenblik begeerde; de struiken bloeiden vol en vroeg, de vogels kwinkeleerden in een koortsige jubel, - en lieve Bart zat voor zijn raam, in de glans van zijn lamp en las. Dat zij nu wist, wat hij las, dat zij nu wist, waar zijn gedachten waren en ook de hare daarheen kon doen uitgaan, - meer behoefde er niet te wezen. Het

was ook niet moeilijk te weten, - hij wilde immers van niets dan van de riddertijd horen en lezen sinds hem de hoofdrol van het openluchtspel gegeven was, omdat Siepman, de leraar in Nederlands, hem beter geschikt achtte dan de jongens uit de vijfde, die zich aangeboden hadden. Hoe prachtig zou hij in zijn ridderkleden zijn, hoe zou elkeen hem bewonderen, hem benijden - zijzelf mocht in zijn gevolg wezen, en de groepering, eerst bij de toespraak en later bij de rechtszitting was zó, dat ze voortdurend dichtbij hem zou zijn, als ze wilde hem aanraken kon.

De vrouwelijke hoofdrol had Yvette, maar zonder praal van tooi of klederdracht. Ze was de dochter van een blinde zanger - die oude liederen zong in het eerste bedrijf, - maar later had ze wel veel te zeggen, een lange aanklacht tegen de broeder van de graaf, en dan werd de graaf op haar verliefd en koos haar uit tot zijn vrouw!

Elkeen op school beweerde dat Siepman opzettelijk die rol zo had voor háár geschreven, omdat zij thuis met een blinde grootvader woonde, die ze alle avonden voorlas en met wie ze schaakte en uitreed op zonnige dagen. Dat was dan ook de reden, dat ze aan hun clubleven weinig meedeed en zelden op de avondpraterijen bij Bep verscheen, waar elkeen heentrok na schooldag en huistaak, omdat Beps gezellige moeder, jong nog en hups, nooit hun luide vrolijkheid dempte. Gelukkig maar, meende Hermien, terwijl ze opstond en verder ging - het was donker, de vogels zwegen en Bart van zijn raam weggegaan - dat ze daar Yvette niet behoefde te ontmoeten, want o, ze kon haar niet uitstaan. Wat had ze zo trots en zelfgenoegzaam, wat had ze zo knap te zijn? Meisjes behoefden het niet, - het stond niet eens aardig in een meisje, - had Bart háár vroeger getroost, als ze klaagde, en nu bewonderde hij in Yvette, dat ze zo knap was als een jongen.

Hoe was het mogelijk vertrouwelijk met haar te wezen? Zij kon het niet, haar bleven de woorden in de keel steken zodra Yvette binnenkwam... en wie zou ooit durven of willen haar geheimpjes vertellen? En tussen meisjes, vond Hermien, bestond niets heerlijker, dan urenlang schemeren en elkaar geheimpjes toevertrouwen, zó heerlijk, dat zij ze maar verzon, de

geheimpjes, als er geen echte waren. Iedereen deed dat, iedereen wist dat de ander het deed, het mocht werkelijk geen jokken heten, zou ze nu vertellen, dat ze Bart had gezien en dat hij haar een kushand had toegeworpen door het open raam? Het was immers niet om te jokken, het was enkel en alleen om over hem te kunnen praten met anderen, die dit even graag wilden als zij...

II

Het plan voor de openluchtvertoning zowel als het ridderspel zelf waren van Siepman, de leraar in Nederlands en letterkunde, en de uitvoering ervan zou het vijfjarig bestaan van de schoolclub op ongedacht schitterende wijze vieren. Voor de deelnemers was het gehele spel en hun eigen aandeel er in te gewichtiger en aantrekkelijker, omdat ze wisten van de tegenkanting, die Siepman te overwinnen had gehad. De andere leraren mochten hem niet om zijn wijze van optreden, om zijn meningen, ze misgunden hem de genegenheid der leerlingen, die zijzelf in zoveel langer tijd niet hadden kunnen winnen, die de proef was op de som van zijn als 'overdreven-modern' en 'idealistisch' uitgekreten en verworpen systeem, en geenszins verworven ten koste van orde of vordering. Hij strafte zelden en wist ook de middelmatigen goede cijfers te doen behalen.

De beide leraren, die zich indertijd het felst tegen zijn benoeming hadden verzet, de directeur ter wille van een eigen protégé, Bruning, de wiskundeleraar, uit zijn heftige afschuw van alles wat hem 'modern' leek of 'artistiek', - hij eerde zichzelf van harte als een kras denker en placht met voorliefde over 'de wetenschap' als over de natuurlijke en sterkere tegenstander van kunst en al het zwakke en wekelijke dat daarmee samenhang, te oreren - wisten op zijn werk als leraar geen aanmerking, benijdden hem zijn tact en slag van tegelijk orde en een vertrouwelijke toon in zijn klasse te behouden en keerden nu hun woede tegen Siepmans aandeel in de feestviering. Bruning vooral; in hem stak de sterkste weerzin, tegen de man, tegen het spel, de geëxalteerde, overspannen taal, de dwaze handeling, een voor-

stelling van onware, romantische liefde, waarvan de opgepronkte onnozelheid hem zodanig tegenstond, dat hij niet had kunnen laten een-en-ander op leraarsvergadering ter sprake te brengen, en toen dat niets opleverde, bij de ouders stemming trachten te maken tegen het spel. ‘Lief en onschuldig’ had hij het horen noemen, - jawel, als het maar onschuldig mocht heten, een kind met ijdele leugens voor het latere leven ongeschikt te maken.

Siepman zegevierde en de jongens met hem. Veilig in zijn bescherming, alles van hem, hun oudere vriend en steun verwachtend, lachten ze heimelijk Bruning uit, die zijn woede en teleurstelling in schimpscheut en toespeling bij herhaling luchtte. Want was de schooldag om, dan namen ze de jolige leraar, die met zijn ijle blonde baard een al te voorlijke knaap geleet in hun midden en trokken naar de voor de vertoning uitgekozen plek. Het was het oudste gedeelte van het stadspark, overgebleven van een natuurlijk bos, waaromheen later perken, paden en vijvers waren aangelegd. Toen Siepman hen bij dat plekje had geleid, waren de jongens verrukt en verrast geweest als had niet elk van hen het van jongsaf gekend; hun jeugdig romantisch voelen ging te gast aan wat ze zich zagen voorgesteld als decor, een heuveltje en een groep van sombere, oude bomen, hun vlotte verbeelding zwelgde in visioenen van schittering en kleur, speurde plotseling in elk aanwezig ding als een voorbestemdheid om tot meerdere luister van hun feest te dienen; kreupelhout stond er gereed voor coulissen, een mosplek als gerechtsplaats, aan gindse dode tronk zou met purperen toom de ridder zijn schimmel binden. De toeschouwers zou het grote grasveld welkom wezen. Van geldheffing ten voordele van de club had Siepman niet willen horen.

De meespelenden niet alleen, maar allen die bij de vertoning betrokken waren, voelden zich van het spel verrukt en vol. Het verbeeldde de lotgevallen van een graaf, die ten oorlog getrokken, het bestuur over zijn landen aan zijn veel jongere broeder had toevertrouwd, welke broeder echter, zijn macht wredelijk misbruikend, de bevolking zodanig tegen zich verbitterde, dat oproer na korte tijd in de vredige streek een gewoon gebeuren was geworden! Een blinde zanger, die niet afliet in vurige oden

de weggetrokken en welhaast doodgewaande graaf te verheerlijken, droeg niet weinig tot die verbittering bij. Om hem voor eeuwig te doen zwijgen, deed hem de tiran de tong uitrukken. Eindelijk keerde de graaf terug, beladen met oorlogsbuit, stralend en triomfantelijk, juichkreet en dankbeê verwachtend, - maar niets dan klagers en klachten kwamen hem tegemoet op zijn weg. Zijn eigen vreugde smorend en onderdrukkend, hoorde hij hen allen aan, vergoedde elke schade uit zijn buit, beloofde vrede door recht, - tot luid en luider de juichtoon schalde, - doch somber stond de dochter des zangers naast haar verminkte vader en wilde zich met geld noch goed laten verzoenen, - zij eiste de verbanning van 's graven broeder tot zoen en wraak voor haar vaders nood.

Dan zag men de graaf een heftige tweestrijd voeren, - zijn broeder was zijn enige, nog had hij hem lief, doch de overleveringen des lands stelden de eiseresse in haar recht - en met vaste stem sprak hij het vonnis uit, dat zijn broeder verstiet... waarop deze hem wenend te voet viel, genade smeekte, trouw aan volk en wet beloofde... Het moest vooral duidelijk zichtbaar zijn dat de graaf leed, hij wendde het hoofd af, een doodse stilte heerste, niemand durfde partij kiezen, - tot het meisje, meer door 's graven smart dan door het berouw van de zondaar geroerd, zelf zijn beê ondersteunde, - waarna de graaf haar tot zich hief op zijn hoge zetel, dat ze daar voor altijd naast hem tronen zou...

Schoner dan immer bloeide dat jaar de mei, een verwachting zette de dingen in gloed, de zekerheid van wat komen ging leek elkeen een bolwerk, een wal van licht en vreugde tussen zichzelf en de verre dreiging van overgangs- of eindexamen, - wie er geen roem van wachtten, verheugden zich op kijkgenot, wie geen rol had te leren, geen repetities bij te wonen, was aan knippen en naaien, aan zagen en passen te werk gesteld; de vlottende begeerten naar verstrooiing, naar jool leken thans op een hoger doel samengeknoopt en verenigd, - enkelen maar onttrokken zich aan dit alles uit onwil en jaloerse nijd. Kamp was een van hen, de Indische jongen, door zijn vader die hem jaren had verwend en nu eigen onverstand aan hem wreekte, uit de grotere stad waar hij met zijn broer samen studentje had gespeeld, naar

dit minder werelds oord gebannen, en die nu mokte omdat hij vroeger alles en nu niets meer mocht, somber en slechtgemanierd, met vlagen van vaag heimwee, dat hij niemand toonde en waarover hij zich troostte door tegen de klasgenoten hoog op te geven van zijn grote-stadskennis, en allerlei verboden vermaken, waarnaast hij de hunne verachtte. In de klas was hij dom en lui, bij buien brutaal, buiten de school rookte hij en sloop in de schemer achter halfwas dienstmeisjes aan, die hij won met zijn nette kleren en onnozele prulletjes. Hij had plagend de jongens aangezegd, dat hij zonder betalen naar hun vertoning zou komen kijken, waaraan hij geen cent en geen uur had willen geven en in hun verontwaardiging wilden ze nu zelfs niet meer tegen hem spreken.

III

Zolang Yvettes moeder leefde, was ze nooit naar school gegaan en had ze weinig met kinderen, nimmer met kinderen uit andere dan haar eigen kring gespeeld.

Ze had, een half uur rijdens buiten de stad, in een groot buitenhuis gewoond, met haar ouders en haar grootvader te zamen en met een bejaarde lerares, verre verwant van haar vader, wie ze weinig moeite gaf door haar goed bevattingsvermogen.

Niemand had er ooit aan gedacht, haar breien of borduren, gymnastiek of natuurlijke historie te leren, maar al vroeg kreeg ze onderricht in Grieks en Latijn van haar grootvader, die aan geest en belezenheid moest vergoeden, wat hij aan methode te kort kwam. Toen ze veertien, vijftien jaar was, behandelde hij haar als zijn gelijke en als ze na de lessen te zamen dwaalden door de tuin, klaagde hij tegen haar zijn klachten over de wereld van heden, en de tegenwoordige mensen, hun ijdelheid en hun eerzucht, hun lage machtsbegeerte, die alleen streefde naar wat persoonlijk was en beperkt, zonder geestdrift, zonder de belangeloze toewijding aan een boven-persoonlijk ideaal.

Yvette had een onkreukbaar vertrouwen in haar grootvader, in zijn wijsheid en zijn kennis en door hem leerde ze onkreuk-

baar in de heiligheid en de hoogheid van het boven-persoonlijk ideaal geloven. Haar idealisme hechtte zich noodzakelijk aan de vormen, welke onder haar bereik lagen: voorbeelden aan de oude geschiedenis zoals zij daarin onderricht werd, ontleend, daden van deugd, moed, zelfverloochening, die het eigen en anders geluk prijs geeft voor een beginsel.

Yvette had weinig aan haar vader, hij was het grootste deel van het jaar afwezig door zijn politiek werk en het overige deel geheel daarvan vervuld, - meer dan Yvette het wist gevoelde ze haar grootvaders toornige klachten tegen haar vader en diens werkring gericht, in haar groeide een onberedeneerde afkeer tegen het woord 'politiek' en ze wilde van de zaak, als haar vader haar daarin te betrekken zocht, niet horen. Haar moeders leven was vol ijle drukte en lege beslommering, klachten over vermoeidheid als er gasten, en over verveling als ze er niet waren, en altijd klachten over hoofdpijn. Toen haar moeder na een korte ziekte stierf, nam ze in zichzelf geen sterke droefheid waar, slechts leegte en ongeduur, om wat het huis had verloren.

Korte tijd daarna was haar vader met het plan voor de dag gekomen dat ze het huis buiten zouden verkopen, in een stadshuis gaan wonen, dat hun eigendom was en dat Yvette naar school zou gaan. Hij praatte veel over het verkeerde van afzondering, die uit de tijd was en een slechte indruk maakte en pleitte ijverig om de grootvader te overtuigen, dat Yvette toch eenmaal moest leren met jonge mensen van haar leeftijd en ook van ander dan eigen slag om te gaan.

De grootvader, wiens veerkracht afnam met zijn gezichtsvermogen, verzette zich weinig. Yvette zelf wilde eigenlijk wel in de stad leven en naar school gaan, een heftig verlangen naar samen-zijn met jongeren en delen in hun vrolijk leven, dat ze nu van verre gadesloeg, brandde soms in haar op, ze had, na een korte tijd van voorbereiding, examen gedaan en was bij de anderen van zeventien en achttien jaar in de vierde klas gekomen.

Eenmaal op school leerde ze gauwer en gemakkelijker met haar klasgenoten dan met de leraars wennen, - ze genoot van de natuurlijke en vanzelfsprekende gemeenzaamheid, ook al koos die tot uiting ruwer vormen dan zij was gewend, een

warmte welke ze nimmer had gekend, en waarvoor ze dankbaar wilde wezen, maar de houding der leraars krenkte haar, die in haar vaders huis en door haar vaders gasten alreeds met hoffelijkheid behandeld en toegesproken werd. Ze trilde soms van toorn en afschuw onder de ruwe toon van Bruning, de achteloze hooghartigheid van de directeur, en soms verweet ze zich, dat ze in haar binnenste Siepmans gemeenzame vriendelijkheid eigenlijk evenmin verdroeg, en dat ze de jongensachtige man, die de makker van zijn leerlingen wilde wezen, somwijlen hinderlijk en opdringerig in dat streven vond.

En toen van het ongekend saamhorigheidsgevoel de nieuwe glans verdween, merkte ze dat ook haar omgang met de klasgenoten niet zonder bezwaar bleef, omdat ze niet kon, niet wilde in hun listen en knepen, hun 'snijden' en 'spieren', hun voorzegdieventaal meedoen en delen. Ze kantte zich niet, maar ontweek, doch de anderen voelden het fel. Haar verachting was als een nieuw licht waarin ze alles dat tot dusver onschuldig en geoorloofd had geleken, anders zagen, - een vage schaamte richtte zich, omgezet in wrevel, tegen Yvette; vervreemding en verwijdering bleven niet uit, - tot langzamerhand Yvette door haar kalm-hooghartige houding tegen de leraren - eenmaal was ze na een van Brunings rauwe drift-uitbarstingen eenvoudig opgestaan en heengegaan - een eigen plaats en een eigen waardering won.

Toen was Bart gekomen met zijn toenadering en Yvette had even zo wel als andere meisjes de bekoring gevoeld van die mooie, verwende jongen, doch het stond haar tegen dat hij zo zeer en zo openlijk het voorwerp van de algemene verering was, en dan, - wat wilde hij van haar, wat zou ze hem moeten toestaan of beloven?

Er werd in de meisjeskring van de klas rijkelijk veel over liefde gesproken, doch wat Yvette daaruit van hun voorstellingen begreep, dekte geenszins de vlottende ontroeringen uit de liefde-dromen harer eenzaamheid, een voorgevoel van bange heerlijkheid, en vaste voornemens van verheven moeiten en zwaar-beproefde trouw, vereenzelvigd met de veredelde gestalten uit oude boeken en legenden. Kon zó iets wezen tussen een

jongen en haar, iets dat naar die liefde leek? Ze wees hem niet af, maar ontweek hem, - tegelijk hem gadeslaande zonder dat hijzelf of een der anderen het bemerkte.

Plotseling, onvermoed, had ze hem anders gezien, een ridder, een held, rechtvaardig en edelmoedig, onrecht herstellend en schade vergoedend uit eigen, moedig veroverde buit, - het nieuwe beeld ging op, versmolt tot eenheid in de oude droom en de schaamte verdween met de twijfel of ze zichzelf niet ontrouw was geworden. Gretig greep ze de rol aan, die Siepman haar bood, ook hem warmer genegen om het schone spel, dat hij geschreven had; haar gehele wezen ging met ongekende kracht verlangend en verwachtend naar wat komen moest uit, - de anderen zagen haar koel en kalm, verborgen brandde echter in haar het felst de koorts van het ongeduld. Ademloos stond ze en luisterde als Bart zijn grote toespraak zei, met zó luide, klare stem, waar kracht uit schalde, zijn opgeheven hoofd, zijn schitterende ogen, - en de woorden die vrede en recht en trouw beloofden, hoorde ze aan met ontroering en volmaakte ernst. Omdat zij beiden de gewichtigste rollen vervulden, zij beiden het stuk 'droegen', zoals Bart het gaarne en vaak uitdrukte, moesten ze afzonderlijk van de anderen meermalen onder Siepmans leiding repeteren, - toen op een dag had Bart haar durven vragen dat ze de volgende morgen vroeg op de plaats van het spel met hem samenkomen zou en zonder toezicht repeteren, omdat alles dan veel echter en inniger zou zijn. Ze had toegestemd, ze was heengegaan, in de morgenzon was hij haar van de heuvel af tegemoet gekomen, voor haar neergeknield in het natte gras en had haar begroet als zijn 'gravinne'. Het smekend lachen van zijn ogen en zijn mond, een bekoring van overmoed en onderdanigheid tezamen, hadden haar tegelijk verrukt en bewogen - op de heuvel hadden zij tezamen gezeten en gesproken, Bart aan haar voeten, argeloos spelend met de witte vingers die ze hem argeloos liet, en een zoete warmte doordrong haar lieflijk, al was dit de gedroomde helden-liefde niet, doch wel iets innigers en aanminnigers van teder-vreemd en ongegrond vertrouwen.

IV

Nu gingen ze, als elke morgen sinds die éne morgen, elkaar tegemoet en wandelden voor schooltijd tezamen in de zon en de wind van de vroege meidag. Die had een volle smaak van bloesem en kruid, onder hun voeten was het zand warm en rul als mos en boven het vogelgeluid steeg in de klaarte Barts eigen stem, als een jubel van jeugd en kracht en durf en verwachting.

‘Mijn pak en mijn mantel zijn gekomen, niets dan goud en wit en blauw.

Gisteravond laat nog heb ik alles uitgepakt en gepast... niemand zal mij herkennen met mijn goudblonde pruik... en zó oud als ik lijk in de mantel... wel twintig, wel dertig geloof ik... En mijn rol kan ik wel dromen, ik meen natuurlijk, het afscheid en de lange toespraak in het derde, - de korte gesprekken haperen nog een beetje.’

‘Je vindt natuurlijk ook de toespraak het heerlijkst... je kunt er je zo helemaal in verplaatsen... ik vind dit vooral zo prachtig, als je je bedienden last geeft, terstond al je Arabische paarden te verkopen, om Roderik en Ruurd hun akkers terug te geven. Weet je wel? “Voer ze uit mijn ogen, mijn geliefde paarden, dat de meestbiedende ze met zich neme... met de purperen tomen... met de kunstig-bewerkte schabrakken... dat men de prijs verdele onder allen die hongeren en dorsten... ik mijnerzijds zal er geen penning van aanroeren...”’

‘Je kent mijn rol evengoed als ik,’ lachte Bart, helder en verbaasd, ‘je kunt me souffleren.’

‘Nee, dat kan niet, want ik moet woedend op je zijn, ik moet je aanzien met toornige ogen en sombere mond! Je moet mij eens zeggen, wat voel je wel eigenlijk als je zulke dingen zegt, dat van die Arabische paarden, waar je zó veel van houdt en die je toch laat verkopen?’

‘Wat ik voel? Wel... ik weet niet... ik verbeeld me maar dat het de dag zelf is, en dat er mensen zitten op de banken, op het grasveld, vader, moeder, en mijn broer met zijn meisje en de jongens uit de vijfde, die niet meedoen... Dat zie ik dan zó voor me en dan gaat alles dadelijk veel beter... en het is heerlijk de hoofdrol te hebben en een prachtig kostuum te dragen en te denken dat je groot en machtig bent...’

‘Maar het is nog heerlijker, als het volk begint te juichen en je omhoog heft en de kinderen je kleren kussen, omdat je de Arabische paarden verkoopt!’

Bart lachte zijn luide meerderheids-lach.

‘Maar dat is immers niet echt... Als ik eens de echte Arabische paarden had...’

‘Wat zou je dan...?’

‘Ze laten verkopen natuurlijk, want het maakt een prachtige indruk. Ik vind het enorm knap van Siepman, dat hij het zó geschreven heeft, het hele toneel, al die lui, die met de mutsen zwaaien, ze moeten allemaal eenvoudig en sober gekleed zijn, boeren weet je, en ik schitterend daarboven uit...’

Toen spraken ze over de kansen op regen en mooi weer en Bart vloog woedend op, toen Yvette het woord ‘uitstellen’ zei. Nooit, dat nooit, - dan eerder een tent gespannen, dan liever een huis gebouwd, alles, maar uitstellen niet. En Yvette met de lieve verblindheid van een jong en zoet geluk, begroette stilglimlachend in haar vaders eerzucht haar grootvaders idealisme.

Ze waren bij de school gekomen en gingen pratend het voorplein op, waar Hermien onrustig op en neer liep en hen volgde van verre met schichtige blikken, - zodra Yvette zich bij de meisjes voegde, keerde hij zich af en ging de school in.

Even later moesten ze allen geur en zon verlaten, de wiskundeles ving aan in de dufte achter neergelaten gordijnen, de onbehaaglijke Bruning knorde daar als alle dagen om te veel geweld, om een te luide stap, stampte en bulderde om stilte en aandacht voor wat hij aan te kondigen had: vraagstukken-repetitie in de komende week.

Onwil, verzet, wrevel voer in de klas, uitte zich in mokken en morren, in woedend rumoer met boeken en lessenaars, in uitroepen... gemeen, om ons nú met repetitie... die lamme vraagstukken... ellendig gezanik...

‘Dat begrijp ik nu niet,’ speelde Bruning de verbaasde, ‘hoe je nu ineens aan zo'n tegenzin tegen repeteren komt, mijn beste jongelui, want de hele maand doe je al niets anders en puur voor je plezier.’

Niemand lachte om de valse grappigheid, niemand waagde

een woord van ernstig protest, ze slikten hun woede en verbeterden hun wrok en noteerden met boze potloodkrassen dat er voor de volgende week zestig opgaven gerepeteerd zouden worden ‘als gewoonlijk’.

Toen stootte Bart op: ‘Maar het is nu niet als gewoonlijk.’

‘En jullie bent geen klas “als gewoonlijk” mijn beste jongelui,’ zeurde Bruning kalm-zagend terug, ‘krukken en prullen, de goeden niet te na gesproken. Volgende week repetitie en uit. Herexamen voor wie onvoldoende krijgt.’

Nu barstte het protest pas luid en ongedwongen uit en Bruning constateerde grijnzend dat de beste jongelui hem zeker met een kluitje in het riet hadden willen sturen, maar dat hij de beste jongelui had doorzien, en dat hij nu geen woord meer verkoos te horen. Verbittering bedierf de meidag en Bart vloekte uit de grond van zijn hart tegen de gehate, die hun de vreugde misgunde en voor wie ze toch bukken moesten.

Om vier uur wachtten de deelnemers van het spel elkaar op, om te zamen naar het Park te gaan, Siepman, die dag vroeger vrij, was daar al, om bij het uitmeten en afperken tegenwoordig te zijn.

Bart, het laatst van allen het lokaal uit en de gang inkomende, zag daar Bruning bezig in de donkere, diepe instrumentenkast naast de buitendeur. Met de rug naar hem toe, stond de gehate machtige daar gebukt, los hing de sleutel in de half open deur. In een opwelling van baldadige wraaklust, duwde Bart zonder nadenken die deur toe, drong er de sleutel in, draaide die om, stak hem in de zak en verdween met een rappe sprong zijn makkers tegemoet.

Op de uitbundige wraakvreugd volgde daar toen de vrees dat het uitkomen, en dat Bruning nog meer, nog erger hun spel bederven zou, doch Bart zwoer overmoedig dat geen sterveling had gezien en gehoord, wierp ten overvloede de sleutel weg en ging welgemoed met de anderen verder. Hermien drong zich naast hem en prees luid zijn durf en zijn slimheid... heerlijk dat Bruning nu gevangen zat, de boosaardige spelbederver, en pas om zes uur door zijn collega's van de avondschool verlost zou worden. En wat zou hij eruit zien, - wat zou hij tekeer gaan en

gillen. Bart lachte mee, de angst wegduwend, die hij ondanks alles voelde opkomen en bemerkte niet, dat Yvette zweeg en van hem verwijderd ging. Plotseling werd hij het gewaar, liet Hermien glippen en kwam naast Yvette lopen.

‘Treur je om Bruning?’ vroeg hij schertsend, en zocht haar hand, maar Yvettes vingers bleven strak en hard, weezin en schaamte vervulden haar, om hem, om haar zelf, om hun vertrouwelijkheid, om wat hij had gedaan, - ze bleef zwijgen.

‘Hij komt er immers wel weer uit,’ drong Bart aan, ‘t is maar voor een paar uurtjes.’

‘O, wat dāt betreft,’ antwoordde nu Yvette scherp en hoog, en daarna zachter, ‘ik zou het misschien van een ander wel aardig gevonden hebben, maar niet van jou.’

‘Niet van mij?’ herhaalde Bart argeloos en nuchter, en trok verbaasd de wenkbrauwen op, ‘ik ben toch niet anders dan een andere jongen.’

V

Kamp werd de andere dag met een bezwaard hart wakker, en ging met een bezwaard hart naar school. Hoe nu juist Bruning erachter was gekomen, 't bleef een verward en duister raadsel, maar erachter gekomen was hij, dat stond vast. ‘Kom je nog eens naar je slachtoffer omzien?’ Leek die Bruning niet gek, met zijn jas vol rag en zijn hoed scheef, hij altijd buiten school zo vol kalmte en zorg voor zijn waardigheid? En wat voerde hij zelf om zes uur op het schoolplein uit? Was hij misschien ook op Jetje verliefd en nu jaloers en kwam hij hem begluren, die haar wachtte? Je slachtoffer! 't Kon zo een vaart niet lopen. Omdat haar mevrouw haar nu had weggestuurd voor haar telkens te laat komen en weigerde getuigen te geven. Ze zou wel weer een andere dienst krijgen! Zei ze niet altijd zelf, zo vaak ze met haar overhoop lag, ‘voor die een ander!’ En nu al die drukte. En nu dreinen en dreigen om geld dat haar vader van haar eiste, zolang ze thuis moest wezen tot zijn last. Best mogelijk dat het daarom alleen te doen was en dat ze kalm zelf was weggelopen om langs

de straat te drementelen en te leven van zijn geld. Maar dan zou ze wat merken! Zij slim - hij slimmer. Een mooi slachtoffer, - hoe ter wereld kwam Bruning er bij? En hoe was hij erachter gekomen? En wat ging het hem aan? Wat had hij er zich mee te bemoeien? Als er nu werkelijk dat achter zat, dat hij zelf op Jetje verliefd - aan de ene kant machtig moppig, hij bevoorrecht concurrent van de oude Bruning! - en daarom jaloers was, dan schreven ze misschien nog naar zijn vader ook, dan zou Bruning de directeur wel opstoken, die twee lagen toch altijd onder één deken, en dan ging hij misschien naar een strenge kostschool toe. Dan was hij zijn hele lieve vrijheid kwijt. Voor het ogenblik bleef er niets over dan maar naar school te gaan en af te wachten.

Toen, later op de dag, Bruning binnenkwam te zamen met de directeur, voelde de gehele klas door hun houding en hun blik, dat er iets bijzonders was. Die ingewijd waren, keken elkander sluiks en benepen aan, Bart werd vuurrood en sloeg de ogen neer - spijt en vrees hadden het bevredigd wraakgevoel geheel verdrongen - alleen die van niets wisten sloegen vragend en onschuldig de ogen naar de binnenkomenden op.

Even praatten de beide mannen voor de klas fluisterend tezamen, toen wendden zich als bij afspraak hun blikken naar Kamp en de directeur sprak in de stilte, terwijl Bruning met een zegevierende glimlach om de genepen lippen en de handen op de rug heen en weer begon te lopen.

‘Kamp, jij moet me eens vertellen, wat jij gistermiddag om zes uur hier bij de school had te doen.’

Met een schok schrok Bart op, hij keerde zich om en bemerkte tot zijn bevreemding Kamps verlegenheid, zijn ontwijken; en alle ingewijden keken elkaar aan, hem aan, eveneens bevreemd, evenmin verblijd.

Bruning was blijven staan; genietend van Kamps verlegenheid, overtuigd de schuldige voor zich te hebben, de schuldige die hem ten overvloede nog was komen betrappen in zijn erbarmelijke staat, volop voldaan met het bewijs uit Kamps schuldige houding, geen verder behoevend, knikte hij zegevierend naar de directeur, die laatdunkend terugknikte. ‘Jawel, natuurlijk, geen twijfel aan, - en wie anders dan hij zou ook...’ zo leidde hij de

directeur tot de deur en keerde met zijn krakerige tred naar zijn lessenaar terug.

‘Wat extra-werk voor dat jong-mens... en op de vrije dag mag hij mij komen gezelschap houden, heel genoeglijk met zijn beidjes hier in de school, en wat sommetjes maken.’ Ze zwegen en luisterden, zó kenden ze Bruning, als hij te woedend was voor drift, als hij wit werd en zijn stem hokte, zijn ogen boosaardig priemden. En Kamp begreep er niets van, vaster dan ooit meende hij: Bruning was verliefd op Jetje, Bruning was jaloers, maar moest hij daarvoor extra repetitiewerk hebben?

Na de schooltijd werd hij van alle zijden ondervraagd: ‘Wat heb je toch gedaan, wat heb je toch uitgevoerd? Waarom moet je op de dag van het spel komen werken?’ Sommigen verheugden zich bij voorbaat, zonder kennis van zaken, omdat Kamp nu niet van hun werk en hun moeite profiteren zou..., de goedigsten troostten hem: ‘Wat kan 't je schelen, je speelt toch niet mee’, maar elkeen wilde weten, waarvan Kamp eigenlijk verdacht werd. Van de ingewijden aarzelde elkeen om de valse beschuldiging uit te spreken, er werd ontweken, gefluisterd, gedrongen, onderling snel en heftig gepraat. Kleine driften braken los, jaloerse nijd tegen Bart gaf zich gretig de schone schijn van beledigd rechtsgevoel, uitte zich in smalende blikken, één riep er ruw-weg iets als ‘beroerling’, 't dreigde op vechten uit te lopen. Yvette had zich afzonderlijk gehouden en wilde juist heengaan, toen ze plotseling Hermiens stem hoorde, luid en trillend ‘Kamp heeft gistermiddag Bruning in de kaartenkast opgesloten.’ Nu het woord gesproken was, viel iedereen bij, allen die beter wisten, ook die anders hadden gewild, uit gemakzucht en vrees, uit boosaardig behagen in Kamps onthutste protesten. 't Werd een ziedend vermaak om hem heen te dansen en te joelen. ‘Kamp heeft Bruning op-ge-slo-ten, Kamp heeft Bruning op-ge-slo-ten.’

Bart was wit tot in zijn lippen geworden. Plotseling besepte hij, welk een kans hij had gelopen, aan welk gevaar hij was ontsnapt. Want ook hem zou Bruning, woedend als hij was, niet hebben gespaard. Hij zou in school hebben moeten werken, hij, de held, de ridder, smadelijk verstoten uit zijn rol, terwijl een

ander - die ellendige Ter Spill uit de vijfde, wie 't stak, dat hij niet was gekozen - pronkte in zijn rijk gewaad, toegejuicht werd, gevierd, omringd, benijd. En hij sommetjes maken als een kwajongen! Zou hij van uitstellen hebben kunnen spreken, die zich altijd op 't sterkst tegen de gedachte alleen had gekant? Die ellendige stomme streek van gisteren! Maar 't deed niet. Kamp zou 't voor hem boeten, wat deed het er toe voor Kamp? Lief, lief, innig lief van Hermien dat ze het had gezegd, dat ze dit ook had willen doen voor hem. Zijn ogen zochten haar tegenover Kamp, die zich woedend verweerde. In zijn hart eer verlucht dan bezwaard door de verdenking die hem licht leek bij de netelige zaak met Jetje, speelde hij nu de vervolgde onschuld, vaag gevoelend dat ze hem wilden laten opdraaien voor wat ze wisten dat een ander had gedaan. Dus hield hij zich brutaal en schreeuwde om de bewijzen, die er niet waren en zonder welke hij niet gestraft kon worden.

‘Hoe wéét jij, dat ik het gedaan heb?’ De rechtstreekse vraag gold Hermien. En in afwachting werden ze plotseling stil en keken haar aan. Ze bedacht zich even, haar ogen zochten Barts blik, maar konden die niet ontmoeten, toen bloosde ze nog roder, kwam tot vlak voor Kamp en snerpte hem in het gezicht: ‘Ik heb het zelf gezien.’

Handgeklap en gejuich volgde, enkele meisjes proestten nuffig gillend nu Hermien zó zich blootgaf in haar verliefdheid op Bart, maar hem in haar hart allemaal verkiezend boven Kamp, zwegen ze en vergenoegden zich met elkander aan te stoten, spotgezichten trekkend, en elkeen richtte zich nu tot Hermien: ‘Je moet het morgen zeggen in de klas.’ Twee twistten er fel, schreeuwden, ‘klikken’ en ‘niet klikken’ tegen elkaar in. Bart, op Hermien toetredend, nam haar beide handen, zei gedempt: ‘Dank je, Hermien, dank je.’ Gloeiende tranen sprongen Hermien uit de ogen, van dankbaarheid, van geluk. Ze had wel gewild hem bij zijn handen vasthouden, en wegvoeren met zich naar een veilige plek, maar hij, plotseling vreemd-verkild door haar ontroering, maakte zijn handen los uit de hete greep en onttrok zich door snel heen te gaan. Yvette was al weg.

VI

Siepman had voor die dag de repetitie afbesteld en ditmaal was er niemand rouwig om, Bart haastte zich naar huis, de schrik zat hem nog in de benen, hij kon aanvankelijk aan niets anders denken dan aan het afgrijselijk gevaar, waaraan hij was ontsnapt. Toen schoten zijn gedachten plotseling uit naar Hermien, naar wat ze voor hem had gedaan, en trachtte hij de warme dankbaarheid van die middag te hervoelen, maar er kwam niets. Hij ging trager lopen en trok in een warme wil al zijn denken op haar samen, - maar tot zijn schrik voelde hij zich even onverschillig en even kil als de vorige dag, als alle dagen, als altijd - hij wilde het nauwelijks bekennen en hield zichzelf voor dat hij afschuwelijk was, harteloos, ongevoelig, dat hem de kracht ontbrak om dankbaar te zijn. Stil en star, innerlijk verschrokken kwam hij thuis, - wat beduidde de wrevel, de weerzin bijna, die onweerhoudbaar in hem opschoot, en waaraan niets te veranderen en te ontkennen viel, nu hij dacht aan Hermien, aan haar gloeiend, opgewonden gezicht, aan haar ogen vol tranen? Het hinderde hem, om haar, om zichzelf, hij wilde het van zich afschudden, - toen drong een andere naam, een andere herinnering tot hem door: Yvette! En nu hij tot haar zijn volle denken uitgaan liet, kwamen er gevoelens, die hij dragen kon, van twijfel en vrees, bijkans van toorn, omdat ze hem alleen had gelaten, maar ook een behoefte met haar te spreken, zich vrij te pleiten, haar te overtuigen. Hij wist zo zeker - hij overwoog het tegendeel zelfs niet - dat hem dit gelukken zou. Zo week als ze was met hem: zo lief, als maar zij-beiden alleen waren, zoet als een lammetje, - o ze zou niet boos blijven. Hij wilde haar zeggen van Kamp en hoe een ellendige jongen hij was... en als zij 't verlangde, zou hij Kamps extra werk maken, hem door zijn repetitie, door zijn herexamen helpen, als 't moest, Kamp verloor niets, won er eerder bij, zó was alles goed. En nu de eerste ontsteltenis voorbij was, kwamen veerkracht en overmoed en zelfvertrouwen terug, leek het Bart schier onmogelijk, kinderachtig, ongerijmd, dat hem zo iets zou zijn overkomen, hem voor een ogenblik van onbesuisdheid, de blijde hoop van weken en

maanden ontruikt, al zijn plannen stuk, zijn droom van glorie verwoest, 't ganse uitzicht verduisterd. Een zelfde gevoel van zekerheid en zelfvertrouwen, dat hem deed lachen als er soms na een schokkend sterfgeval over elkeens kansen op ziekte of dood werd gesproken, verzette zich nu ten sterkste tegen de gedachte aan deze ramp.

Na tafel uitgegaan, zacht fluitend in de namiddagkoelte, ontmoette hij Hermiens broer Henk en zijn eerste, onwillekeurige neiging was hem te mijden, - leek het trouwens niet of ook de ander hem ontweek? Toch dreven ze in de brede, stille straat naar elkaar toe en gingen, flauw vragend naar elkanders doel, tezamen verder. Maar hun praten vlotte niet, ze vermeden de grote kwestie aan te roeren en dachten beiden aan Hermien, in het wankelen van hun leeftijd, die de argeloze openhartigheid der jongensjaren te boven en tot mannelijk begrip nog niet gerijpt is, onzeker of ze over haar durfden spreken. En die netelige twijfel, bij de broer een vage schaamte, bij de ander een vleug van schuldgevoel om zijn gedachten van straks, zette zich om in wederzijds gevoel van wrevel, zodat ze plotseling en kortaf scheidden op de hoek van een straat, waar geen van tweeën wezen moest.

Henk ging toen naar huis en traag van denken als hij was, begreep hij van zijn wrevel, onwil en schaamte de precieze oorzaak niet, reden te meer, dat hem dit alles bezwaarde. Wat hij wel herkende was zijn boosheid op Hermien, - maar wat beduidde die afkeer tegen Bart? Thuis gekomen ontweek hij Hermien, zoals hij van na de schooltijd af gedaan had en trok naar zijn kamer toe.

Hermien zat in de hare en hoorde hem thuiskomen met een beverig gevoel. Hij ontweek haar, hij had aan tafel nors voor zich zitten kijken en het hoofd afgewend, als ze zijn ogen zocht. Begreep hij dan niet dat het niet anders had gekund, dat ze wel had gemoeten om Bart? Zou hij niet komen? Neen, - dan moest hij het weten, zij wilde haar stemming niet laten bederven, haar stemming-van-geluk om wat morgen en alle volgende dagen voor haar wezen zou, teruggenomen en nu voorgoed. Hoe innig had hij haar handen gegrepen, in het volle, dankbare be-

wustzijn dat zij hem had gered. Maar nu mocht ze toch niet aan hem denken, want het moeilijke van morgen moest voorbereid en volbracht, ze schoof de dromen weg en ontdeed zich van het schuchtere verlangen, dat zijn eigen doel niet kent, als van een warm kleed en zat nu bang voor haar tafeltje vol verknoeide en half-beschreven papiertjes, waarvan ze er een greep, doorlas en met een vluchtige zucht weer vallen liet. Morgen in de klas zou ze haar beschuldiging moeten herhalen, bijzonderheden geven over het 'hoe' en 'waar', om haar uitleg geloofwaardig te maken. En wetend dat het haar aan verbeelding en welbespraaktheid ontbrak, wilde ze vooruit dit alles opschrijven en daarna van buiten leren, ten einde morgen zonder haperen te kunnen spreken. Zo zat ze en zuchtte in pijnlijke inspanning, maar geen ogenblik nog was ook maar een zweem van berouw of twijfel tot haar gekomen, - het was natuurlijk en derhalve geoorloofd dat ze een ander opofferde voor Bart, zoals ze zichzelf zou hebben opgeofferd, - het was even natuurlijk en daarom twijfelloos zeker dat Bart nu haar zou kiezen boven de andere, die zich in het hachelijk uur van hem had afgewend. Van zeven uur af zat ze in haar kamer en tobde op het leugen-relaas, met een innigheid van gevoel, een gloeiing van geestdrift als schreef ze de zuiverste waarheid, - dan telkens doolde dat gevoel weer af en ging naar Bart en herdacht kleine voorvallen uit voorverleden winter, die naarmate de tijd verliep en het uitzicht verduisterde, voortdurend wonnen in heerlijke zin, een vleidend woord, een handdruk, een speelse kus in donker... ook wel stond ze op en begaf zich in een drang van warme zwakheid naar de kast, om nog weer te bezien en te bevoelen wat ze wist liggen: geschenkjes voor Bart, elk afzonderlijk in een dun papiertje verpakt met 'voor Bart' er op geschreven, - een zacht-zijden gebreide das, een leesmerk uit glanzende fijne kraaltjes geregen, een omslag voor een boek, heel zorgvol geborduurd naar een ingewikkeld patroon - die vaardigheid was haar grootste trots - en die ze hem nu zou mogen geven. Doch eerst schrijven, en eerst van buiten leren en eerst morgen. En nog weer nam ze de pen en schreef op een schoon blad papier:

'Toen ik om vier uur naar huis ging vergat ik mijn muziekrol

voor de pianoles mee te nemen, toen ik terugkwam om die te halen zag ik Kamp voor de kaartenkast staan loeren, ik wilde nog vragen, wat doe je hier? Maar ik liep door, en hij zag mij niet. Bij de deur keek ik om en toen zag ik, hoe Kamp de sleutel in het slot draaide en daarna hard wegliep. Bart en alle anderen waren al lang op het plein...' Weer schreef ze als gedreven dit laatste zinnetje, dat ze al herhaaldelijk weer had doorgehaald, omdat het immers onnodig en dwaas zou staan en misschien juist verdacht zou lijken, zijn naam te noemen; toch... ze had hem zo gaarne zelf en geheel willen vrijwaren! Ook ditmaal haalde ze traag en aarzelend er de pen doorheen, - en nu dit nieuwe blad daardoor ook was geschonden, knoeide en wijzigde ze nog weer hier en daar, tot het haar dan eindelijk voldeed. Toen stond ze op en ging het prevelend van buiten leren. Ze liep heen en weer, peinzend, verstrooid, dan met een schok weer tot zich zelf komend, strak turend met genepen ogen, totdat Henk in de kamer naast haar, verbaasd en verstoord tegen de wand klopte en haar vroeg hem met rust te laten en zelf te gaan slapen.

VII

In de zonnige morgen die volgde was Hermien het eerst van allen bij de school. Ze had aan het ontbijt niet kunnen eten en was, elke afleiding vermijgend, Henk vooruitgesneld het huis uit. Onrust en zorg hielden haar gedachten in vlottende schommeling; de papiertjes waren vernietigd, dat geen spoor van haar daad haar verraden en Bart verderven zou, nu was ze op haar geheugen en haar durf aangewezen, - en van beide bezat ze zo weinig. Slechts haar vastheid van wil hield de moed omhoog, die haar dreigde te ontzinken; tegen de leugen niet, doch wel tegen de daad schroomde ze. Ongenoten gingen haar frisheid van wind, geur van kastanje en bloeiende doornen voorbij, ongezien waren spotlach en blik op haar gericht, naarmate de jongens en meisjes kwamen in 't naderen van de schooltijd. Daar was ook Bart met zijn vrienden, en ginds stond Kamp alleen, het laatst van al kwam Yvette. Een gloeiing schoot Hermien door het lijf,

Bart liet zijn vrienden en kwam naar Yvette met een guitigsmekend gezicht en uitgestoken hand, maar Yvette keek hem koud in het gezicht, roerde de hand niet aan en ging haar eigen weg de school in. En Bart, bleek en ontsteld, de ogen groot, keerde traag naar zijn makkers terug, Hermien zag hem herhaaldelijk omkijken naar de deur, waarin Yvette was verdwenen. Een koortsige jubel binnen in haar sloeg als gloed naar haar gezicht, als glans naar haar ogen, ze had wel luid willen juichen: nu is alles tussen hen uit, ze heeft Bart beledigd, hem, zó prikkelbaar en lichtgeraakt, die van niemand krenking verdraagt, en daar trots op is, nu kijkt hij nooit meer naar haar om. Nu is hij voor mij, voor mij, voor mij..! Kamp kwam langs haar heen, hoonde haar met de ogen, maar ze gaf hem dapper zijn blik terug. Ze zag nu ook wel hoe meisjes haar smaalden uit de verte, klein-hovaardig in het besef van hun maagdelijk fatsoen tegenover haar schaamteloosheid, - doch het deed haar niets, eerder wakkerde het in haar aan een furie om nog verder zich prijs te geven, nog meer zich op te offeren! O, ze mochten allemaal opkomen, fluisteren, haar nawijzen, ze zou het weer doen, altijd weer doen, als het ging om Bart. Ook zwaarder dingen, ook erger dingen, hem verweren tegen allen en alles, zoals nu zijn moeder het deed, zelfs tegen zijn vader.

De bel luidde, het zonnige plein stroomde leeg, de school slurpte hen op tussen kille wanden, - toen gingen de deuren langzaam dicht.

De morgen duurde lang en Brunings uur was het allerlaatste. Hermien kon aan niets denken dan aan wat ze dan te zeggen zou hebben. Hete gloeden streken haar langs de benen, koude rillingen trokken haar over de rug, angst dat haar geheugen haar zou begeven, haar stem haperen, dat er gelachen en weersproken zou worden drong haar als een brok naar de keel.

Toen ze eindelijk bij Bruning zaten, bedacht Hermien zich niet langer. Haar hart klopte zwaar en fel, haar hoofd draaide en duizelde, toen ze plotseling verlof vroeg iets te mogen zeggen 'buiten de les om'. Zo zonder overgang plotseling verving toen de stilte, waarin spanning voelbaar was, het gedruis van lessenaars openen en boeken uitleggen, dat Bruning verbaasd de rij-

en langs keek. Stug vroeg hij Hermien, waarover ze te spreken had en toen ze hees en rauw antwoordde ‘over Kamp’ trok er een lach over zijn gezicht, een verlucht ‘ah zo’ ontsnapte zijn mond, hij gaf Hermien verlof en zij, snel en rad, de lippen kil, de ogen strak in de verte, waar ze het papiertje zag met de doorgehaalde regel, begon zonder haperen ‘toen ik gistermiddag uit school kwam...’ maar in haar stem kwam tot haar eigen verluchting de overtuigende glans en de klank, die slechts de oprechtheid een getuigenis heet te verlenen! De stilte bleef zolang ze sprak en daarna brak er joelen los en rumoer en onderling getwist, dat gauw gestild, in lachen en mompelen verliep. Maar de algemene stemming was van bevrediging en verluchting, en het was duidelijk dat Bruning daarin deelde, geen ander slachtoffer willend dan de jongen, die hem in zijn vernedering had bespied en betrapte. Hermien ontging dit alles, haar ogen zochten die van Bart, die stil zat in zijn bank, niet bewoog in het roepen, niet omkeek, gebogen over zijn boek of niets van dit alles hem betrof. Van gloeiend rood werd Hermien kil-wit; nu was alles volbracht en voorbij... en waarom zond Bart nu niet in een blijde blik, als gister, het geluk naar haar uit! Snel wendde ze haar hoofd om naar Yvette, die zat als Bart, roerloos, de ogen in haar boek. En nu Bruning, bevredigd, stilte had gebulderd, Kamp schouderophalend zich onderwierp en de rust terug kwam in de klas, nu leek het als was er niets gebeurd, als was alles waarop ze haar hoop had gebouwd nutteloos geweest, in ijle leegte opgegaan.

Bart in zijn bank, keek nog steeds niet op of om. Hij had de ganse morgen al dit verbijsterend-vreemde in zichzelf waargenomen, dat hij niet meer aan het spel en aan zijn ridderrol dacht, maar alleen aan Yvette en aan haar verachtende blik, aan Yvette, die zijn hand had durven weigeren en zonder groet hem laten staan. Wat gebeurde er in hem, - Yvette was toch niet meer dan een meisje, het spel was zijn vreugde en trots, zijn verwachting van dagen en weken geweest, wakend en dromend had hij er in geleefd. Nu niet langer. Hoe hij tastte en riep in zijn binnenste, - er kwam geen antwoord, de verblijding was dood, de verwachting heengegaan. Er was alleen Yvette, aan haar alleen dacht hij in een verwarde doorengloeiing van schaamte, ver-

langen, ongeduur, naar haar gunst en goedheid dorstte hij, als bestond er in de wereld daarbuiten niets. Dat het plotseling zo met hem was gegaan, alles in hem gebroken en dooreengeworpen, hij nu een weke jongen, die schreien kon om een meisje dat hij bijna niet kende, dat hem beledigd had, en die zijn glorie vergat, waar hij zo fel was op gebrand geweest en nu alles met vreugde wilde prijsgeven en verliezen en smeken, dat zij hem vergeven en tot zich nemen zou, - dit alles verwarde hem. Bij lichaamsspijn en onrecht had hij zijn leed verkropt, zijn tranen verbeterd, thans dreigden ze heet en fel naar zijn ogen te dringen.

Hij keek op zijn horloge. Het was al over half twaalf. Elkeen werkte met inspanning de moeilijke opgaven uit, niemand durfde meer lachen en fluisteren. Bruning scheen de stoornis van een ogenblik met verdubbelde strengheid te willen wreken, - geweldig stond hij, geweldig draaiden en dreigden zijn ogen. Toen greep Bart haastig zijn pen en schrift om zich een houding te geven, maar zodra Brunings blikken elders waren, scheurde hij een blad papier uit zijn notitieboek, schreef daarop enkele woorden, vouwde het scherp toe tot een smalle strook, draaide daarin een wrong en reikte het heimelijk zijn buurman toe. Die las de naam buitenop, gaf het door, zo werd van hand tot hand steelsgewijs het witte briefje naar Yvette gevoerd en ten leste zacht naast haar op de bank geschoven. Ze greep het, opende en las 'Na twaalf uur zal ik het zeggen, wil je op mij wachten?' En zijn naam. Ze liet het briefje glippen en keek op en ontmoette zijn bange, smekende blik en schonk hem met de hare de volle zekerheid van haar liefde en van haar vergiffenis, - en de vurigste beloften, zonder dat ze het wist. Nu was in hem alles goed en hij smaakte een ongekende wellust, omdat hij zich verdeemoedigd had, en nog verder zich verdeemoedigen ging, de eerste maal in zijn jongensleven, waarin trots en koppigheid te pronk hadden gestaan, door zijn naasten openlijk afgekeurd, heimelijk aangemoedigd en bewonderd. Verslagen lag die jongenstrots en alles dat ermee samenging: vrees voor spot, verzet om een ander te doen zegevieren, - verslagen onder de verse vreugde der willige onderwerping. Hij haakte nu om bij Yvette te zijn en zijn dode glorie aan haar voeten te leggen. En Hermien beidde terwijl

in angst en spanning, rusteloos en benauwd, met beklemd keel en hete handen, het teken van zijn dankbaarheid en zijn gunst.

Twaalf uur sloeg het, de verlost kinderen trokken blijde af. Bart stond op en trad naar voren en hield Bruning staande om een ogenblik gehoor. Achter de overigen ging de klassedeur dicht en hij bleef met de leraar achter.

Hermien zag het, maar vreesde het niet, ze bracht geen verband tussen het een en het ander, en wilde hoopvol wachten tot hij kwam. In de gang liep ze heen en weer, langs haar heen stroomden de klassen leeg, 't zonnig buitenlicht, 't geraas van de straat drongen binnen met geur en wind door de open deur. Een nauw-bewust voorgevoel van een bang geheim hield haar bij de gesloten klasse waar Bart alleen was met Bruning. Toen zag ze plotseling op de bank in de vestibule Yvette zitten. En haar simpel gevoel had de verklaring van die aanwezigheid gereed ter hand: die kwam om Bart nu het te laat was, die kwam nu nog haar verdringen! Ze voelde sterk haar recht, richtte het hoofd op, wierp Yvette een blik toe vol triomf en bleef nu vlak voor de deur van hun klas, om hem dadelijk te zien en mee te nemen, voordat hij Yvette zag, dat ze zelfs niet voor een ogenblik zich meer zou kunnen dringen tussen hem en haar.

En nauwelijks stond ze daar of die deur sloeg open en Bart stormde het lokaal uit, bleek, met stralende, zoekende ogen in zijn opgeheven gezicht. Hermien zag het en nog weer keerden haar verwachting en volle vertrouwen in haar terug - naar haar was het immers, dat zó stralend zijn ogen zochten - zonder dat ze wilde of wist, strekte ze de handen, opende ze de mond, stortte de smeekbee van haar liefde naar hem uit... 'Bart...!'

Hij zag haar en zijn gezicht verdonkerde, zijn voorhoofd trok samen, drift trilde om zijn mond, hij deinsde weg van haar uitgestrekte handen met onverborgen afkeer. 'Jij... waarom heb jij op mij gewacht... waar is Yvette? Heb je Yvette niet gezien?' Toen zag Hermien, wier armen neerzonken en die trillende stilstond, hoe hij door de gang verder stormde, en dat Yvette opstond en hem tegemoet kwam. Ze hoorde zijn stem, haastig en hoog en zag hen samen heengaan, de school uit, het zonnige licht in en uit haar blikken weg. Toen, van verbijstering en

smart als half verdoofd, liep ze naar de bank, die Yvette had verlaten en schreide luidkeels in de stilte als een klein kind, omdat ze niet begreep, waarom nu nòg Bart haar versmaadde en boven haar een ander gekozen had...

De boete

I

Het avondlied was geëindigd. Leentje, die niet meegezongen had, nauwelijks geluisterd, zozeer waren haar gedachten vervuld met wat haar zo meteen te wachten stond, keek op en om zich heen. Haastig, verlangend weg te komen, rolden de meisjes haar breikous op, vouwden het naaiwerk ineen - de mandjes en doosjes bleven staan op de tafels voor het meisje dat de week had - en drongen lachend, gedempt pratend, de deur uit, de smalle trap af, naar de buitendeur. Die klompen droegen, rommelden daar met nodeloos lawaai de eigene op uit de dooreengegooide hoop en ze trokken met veel bereddering de straat op.

Was het waar, vroeg Leentje zich af, dat ze allemaal met een wrede nieuwsgierigheid, een soort belustheid, naar haar gekeken hadden, of was het alleen de verbeelding van haar eigen angst? Dat ze, althans enigen van hen, haar nu opwachtten, om haar te ondervragen, daarvan was ze overtuigd. Ze had wel haar bevelen en vermaningen van thuis: altijd maar zeggen 'Ik weet het niet', maar zou ze daar mee uitkomen? Jawel, vader en moeder hadden gemakkelijk praten! Het ging toch niet aan, op de onnozeste vragen als een klein kind te antwoorden, dat ze 't niet wist.

Ze was elf jaar, - maar zo klein, dat ze gewoonlijk voor negen aangekeken werd. Op school, waar ze in de hoogste klas zat, zonk ze bijna weg in de wijde bank, haar buurvrouw stak daar een hoofd boven haar uit, - maar zij kon en begreep van allerlei, dat de anderen niet wisten en begrepen. De meester mocht haar dan ook wat graag. En als hij wel eens een enkele maal zei 'dat kleine Jodinetje daar' - omdat hij zo gauw op haar naam niet kwam: Leentje Levisson - dan bedoelde hij het vriendelijk en hij zei het ook vriendelijk.

Maar toch deed het haar pijn, want de anderen lachten en dat was niet zo vriendelijk bedoeld.

En had vader het geweten, die zou er niet tevreden mee zijn geweest. Of oom Izak. Die kon pas vinnig worden. Daar moest je voor oppassen! 'Beis Eizakkie' noemden ze hem, - omdat hij zo driftig wezen kon en de hele familie was bang voor hem. Toch een lieve man. Leentje was altijd blij, als ze, thuiskomend uit school, hem onverwacht aan tafel zitten zag. Hij was 'gazzan' in een dorp ver weg, had veel kinderen en kwam altijd geld te kort. Tante Bertha was ook zo vaak ziek. Die kwam maar zelden mee. Prettig was het, gasten uit andere oorden thuis te hebben. Als ze lekkers meegenomen hadden, balletjes of vijgen, bewaarde zij stilletjes de zakjes - oom Izak kwam uit de buurt van Steenwijk, heel ver weg, oom Wolf uit Leiden, tante Reggie helemaal uit Dinxperlo - en dan las ze daar de onbekende namen van de winkels op, en van de straat en ze rook eraan en dan leek alles zo bijzonder. Eigenlijk was ze blij, dat oom Wolf en oom Izak en tante Reggie zo ver weg woonden en ze er zeker voorlopig niet weer heen zou gaan, sinds ze er als klein kind eens eenmaal was geweest, want waar ze vaker kwam, daar was niet langer het bijzondere meer.

En haar hart trok ook niet naar het verre, maar wel om iets van het verre dichtbij zich te hebben!

Eens waren ze met vader te voet naar een dorp in de buurt gegaan, meer dan anderhalf uur weg, een dorp, waarvan ze tot dan alleen de torenspitsen en de omtrekken had gekend. Vader moest daar wezen, om oude kasten en tinnen kruiken op te kopen. Op de terugwandeling had ze toen een steen voortgeschopt naar huis toe - met haar broer Japie samen, alsof het maar een spelletje was, zo beurtelings een schop - omdat aan een steen uit een ver dorp het 'bijzondere' was, en ze dan later naar dat dorp heel anders kijken zou, met die steen in haar hand of in haar kastje, - als had ze het verre daaraan naar zich toegehaald.

Ze schrok op uit haar mijmeren. Vreemd, hoe was ze ineens in haar gedachten op die steen en de langgeleden wandeling gekomen? Ze had geen tijd tot 'omgekeerd denken', zoals ze noemde het terugtasten in haar gedachten naar haar uitgangspunt, want drie meisjes van de breischool, die haar blijkbaar hadden opgewacht, kwamen aarzelend, innig gearmd, vooralsnog zwijgend,

maar met spot om mond en ogen naar haar toe.

Leentje wilde zich ferm tonen en doorstappen, ze kreeg een kleur, ze voelde haar bloed bonzen door haar lijf, maar ze hield zich parmantig.

Het straatje waar ze gingen was smal, - kleine, oude, maar frisse huisjes aan de ene kant, onder-en-boven-deurtjes, klompen in 't voorhuis, houten stoepjes, voor de ramen achter hekjes van witgetopte groene latjes, geranium en reseda en goudsbloem en violieren, een warreling van bonte kleuren en veeltintig groen, soms halfhoog bij de smalle ramen omhoog. Aan de overkant de bijbehorende tuintjes, achter donkere doornheggetjes, waarin hier en daar de roomwitte knopjes op openspringen stonden, - sommige tuintjes als boeketten, één en al bloem, andere poppig verprutst tot miniatuur-parkjes met onbegaanbare schelpenpaadjes, een vijvertje als een goudvissenkom, waar stukken kurk en groene sprietjes de 'rotspartij' verbeeldden; - achteraan was dan soms nog een kippenhok als een kasteel of een duiventil als een kerk, vol vergulde weelde van torenspitsjes en blinkende bollen en starre wimpeltjes boven de lilliputterige poortjes en raampjes. Leentje liep graag langs zulke tuintjes, vooral tegen de avond, als de mannen van 't werk thuis waren en pijpjes rookten in blauwe boezeroenmouwen, op de houten stoepjes.

Iedereen zei dan in 't voorbijgaan de anderen goedenavond, zij ook, en dat gaf zo'n zacht gevoel om het hart, als wilde ze eigenlijk veel meer en veel inniger woorden dan enkel goedenavond tegen de mensen zeggen. Maar dan moest het vooral ook naar koffie ruiken, naar koffie, die in keteltjes te koken stond en door de tullen gordijntjes moesten de lichtjes gloren. Ook moest het een klein beetje ruisen hoog boven haar hoofd in de bomen en de lucht daar-door-heen moest nog eventjes licht, maar onder de bomen moest het al bijna duister zijn. En dan ging ze ook liefst alleen, - en telkens als ze bij een groepje kwam, dat op een stoepje of onder een hoge, donkere boom zat en goedenavond zei - je zag nog nauwelijks, wie de man en wie de vrouw was, maar 't bleef hoorbaar aan de stemmen, die van de man donker en effen, die van de vrouw neuzig-dreunend, - dan kwam dat zachte gevoel om het hart en iets alsof je, twee drie stappen ver,

niet liep, maar zweefde of gedragen werd...

Dit straatje kende Leentje niet zo goed als haar eigen straatje en het daaraan grenzende, want ze was vandaag voor 't eerst naar haar nieuwe breischool geweest, - de Christelijke breischool van juffrouw De Boer -, waar enkel 'fijne' kinderen gingen en zij het enige Jodinnetje was.

'Waar woon je?' klonk het naast haar, in een boers-zangerig dreuntje -, en duidelijk hoorde Leentje dat dit schuldeloze vraagje maar een inleiding was tot een dier honende verhoren, welke op school en overal de Christen-kinderen haar zo vaak deden ondergaan.

Ze had een afkeer van de 'fijnen', - omdat de kinderen van 't 'fijne' school haar en haar broertjes en geloofsgenootjes plaagden, valser en geniepiger dan de kinderen van haar eigen school, de openbare. Voor haar zat bovendien het begrip 'fijn' vastgeklonken aan 't beeld van de oude juffrouw Koeman, met haar streng, scherp, uitvorsend gezicht, waar nooit een lach op scheen, die bij haar in 't straatje woonde en zó koud-minachtend van boven haar hoge onderdeur op haar neer en haar na kon kijken, wanneer ze voorbij kwam, dat ze zich soms van schaamte en machteloze gram verkrimpen voelde. En dan die dag in de vorige zomer, toen ze met vijf, zes kameraadjes naar de witterozenstruik had staan kijken, waar zo'n zoet, flauw stijfselluchtje van afwoei en juffrouw Koeman de anderen ieder één - aarzelend uitgekozen, zorgvuldig afgeknipt, bijna uitgebloeid - bloemetje gegeven had, - en háár-alleen liet toezien, zonder een woord, zonder een blik, als bestond zij niet, als was zij lucht. Gebruld van het huilen had ze toen, om de belediging, de sarrende koude vernedering, in eenzaamheid de vuisten gebald, wraak gezworen in haar hart.

Juffrouw Koeman nu was fijn.

De groentekweker in de Bloemstraat was óók fijn. Soms moest Leentje er pieterselie en preitjes halen voor de soep van vrijdagavond. Ze liep dan de gesloten, ongastvrije voorgevel met de bruine deur en de kraakstijve venstergordijnen van het kwekershuis voorbij en ging ter zijde achter om de kwekerij in, waar de vierkante vakken spinazie en sla en wortelen en ander

kruid zich uitstrekten tot diep het weiland in. Vooraan stonden onder een lage appelboom wat bloemen, boerenlelies en stokrozen rondom een stenen regenput, bij de pomp, waar de gele keien altijd vochtig waren en de grote klompen stonden naast het siepelend gootje, groeiden welig vergeetmenietachtige plantjes met diep-paarse bloemen. Plukjes gouden knoopjes en tuinmadelieven, wit van binnen, hoogrood van buiten, bloeiden terzij naast het huis tussen het gras. Daar was ook een kleine veranda uitgebouwd en de kwekersfamilie zat er soms rondom een tafel met thee, of ze dronken uit een grote glazen kom morellen-op-brandewijn, 's zomers, als 't buiten heel warm was. Maar hoe het weer mocht wezen, regen of brandende zon, altijd lieten ze háár buiten op de stenen staan, nimmer werd ze binnengenoed, nimmer met een woord te veel toegesproken; de kweker zelf, met zijn steenrood gladgeschoren gezicht, ontnam haar 't mandje en liep er mee de tuin in, - ze mocht hem niet volgen, hoe graag ze had gewild, tussen de malse groene bedden tot waar, achter de krozige sloot, de koeien stonden, ver weg in de wazige weien, - ze moest blijven staan onder de blikken van die mensen, die plotseling zwegen en naar haar keken, precies zoals juffrouw Koeman over haar onderdeur, zonder ergernis of haat, maar met koele geringschatting, zoals een hoger wezen naar een lager kijkt.

Leentje hield dus niet van 'fijnen'. De grauwe gevel van 't fijne school' boezemde haar weerzin in en de tekst boven de ramen haatte ze onbewust, hun languitgehaalde kerkgezangen joegen haar soms rillingen van afkeer over het lijf, want het verband tussen dit alles en de minachting van juffrouw Koeman, het plagen en sarren der fijne kinderen was innig en onverbrekkelijk. Het 'gajes' - de Christenen in het algemeen - had ze van huis uit en van jongs af leren kennen als het 'andere', het verwijderde, het altoos min-of-meer vijandige, maar het 'fijne gajes' werd in haar huis en Joodse omgeving verreweg erger dan de rest geacht.

Bij de intimiteit van de drie, die inniggearmd, hoofden bijeen gestoken, naast haar gingen, liep ze alleen, schichtig, bijna tegen de heggetjes gedrongen in het smalle straatje.

‘Hoeveel broertjes en zussies he-je?’ was op de eerste vraag gevolgd.

Ze vertelde aarzelend, dat ze een broertje Japie en een broertje Maurits had, zich afvragend of die namen niet Joods, niet belachelijk klonken, zich beijverend de au in Maurits uit te spreken, zoals de meester op school, wanneer hij over ‘Prins Maurits’ sprak en niet zoals thuis, waar ze de au meer naar o, als in het Duitse Moritz, lieten klinken. Terwijl voelde ze zich veilig en blij, dat ze zelf zo'n gewone naam: Leentje had, en niet Sara of Rebecca zoals de dochtertjes van oom Izak, die altijd voluit zo heten moesten en straf kregen, als ze zich op school Sophie en Rika lieten noemen.

‘Wat eten jullie vandaag?’

Treiterig elkaar duwtjes en knipoogjes van verstandhouding gevend, drongen ze aan, ook nu Leentje benauwd piepte, dat ze ‘het niet wist’. Want achter die schijnbaar-onschuldige vraag voelde ze de akelige nieuwsgierigheid naar hun ‘raar’ Jodeneten, wist ze de verhalen van ‘uien-met suiker’, en bloemkool-met-haring, die op school de ronde deden. Wat gaf het, al ging ze huilen, al verzekerde ze snikkend, dat ze allemaal ‘gewone dingen’ aten, - al loog ze erom, al noemde ze de broodsjalet een pudding, - al zei ze, dat er bij hen in huis heus geen uien en nooit, nooit suiker in de soep gegeten werd? 't Zou daarmee niet uit zijn.

Ze voelde het alles aankomen, ze zou opnieuw moeten weerleggen al de oude leugens, die de een de ander vertelde en die iedereen scheen te geloven, hoe onzinnig ze ook waren. Dat de Joden de lijken van die op Sabbath gestorven waren, heen en weer wierpen in de synagoge, de trappen afsmeten, - dat ze bij begrafenissen beurtelings zeiden, aarde in de kuil werpend, ‘groet vader Abraham’, - ‘groet vader Izak’, - ‘groet vader Jacob’, - waarop dan de anderen antwoordden ‘ook van mijn’ ‘ook van mijn’ en meer van die onzinnige verhalen. Oom Izak was eenmaal, van een begrafenis komend, daarmee zo getreiterd door de jongens in zijn dorp, dat hij met zijn zwarte jas aan en zijn hoge hoed op, ze zo maar achterna gerend was en een van hen zo tegen de grond had gekwakt, dat hij bloedde uit zijn hoofd, 't

scheelde niet veel of de politie was er aan te pas gekomen. Later had oom Izak er zelf de meeste spijt van gehad, want het hielp toch niets en gaf alleen maar ‘gillel Hasjijm’ - schande en opspraak, schade aan alle Joden - en tante Bertha had zo gehuild, toen er daarna nog een brief van de opperrabbijn was gekomen.

Zij, die Christen-kinderen, moesten maar liever naar zich zelf kijken. Had meneer Benjamins, de Rebbe, niet gelijk, wanneer hij hun manier van begraven, in mooie kisten en monumenten, hun begraafplaatsen als sierparken ijdele pralerij noemde? Ze mochten wel een voorbeeld nemen aan de Joden! Alles eenvoudig bij hen, geen onderscheid van rijk en arm nog na de dood. Dezelfde ruwe witte kisten voor allemaal, dezelfde doodskleren zonder kostbaarheden of fijne stoffen, geen monumenten, niets dan de rijen rechtopstaande zerken in het ongemaaide gras, binnen de doornenhaag, waar een geit eenzaam de hoge halmen at, daar geen staal aanraken mocht! Hun doden werden niet in hun laatste woonplaats verontrust, blootgegraven om anderen in te laten, - zelfs de armste had zijn eigen kuil, - hun begraafplaatsen bleven onaangeroerd, mochten niet worden uitgegraven, mochten niet worden ingebouwd! En dan over hen die zotte praatjes als waren ze Heidenen! Zij, die hun stervenden met gebed naderbij bleven en vergezelden tot in de dood, soms uren lang wakend, tot hun hart stilstond en hun oog zich sloot. Vals was het, vals en gemeen, altijd kwaad van hen te spreken.

Zij, Leentje, was zelf helemaal niet zo bijzonder vroom, - ze deed wel eens wat niet mocht, ze had wel eens een bloem geplukt op Sjabbes, - en ze hield helemaal niet van vasten. Ze zag er nu al tegen op, dat ze later op Grote Verzoendag een hele dag zou moeten vasten! Vader had gezegd, het moest als ze veertien was. Oom Izak liet zijn dochttertjes ook de hele dag vasten als ze veertien jaar waren. De jongens moesten eerder. Japie had het al gewild, toen hij pas acht jaar was. Om te laten zien dat hij kon! Om te pochen tegen de andere jongens van het Joodse school. Maar zij werd van een halve dag vasten al zo flauw, en dan kreeg ze, zelfs op de Verzoendag, altijd trek in krentenbroodjes en dan dacht ze voortdurend aan krentenbroodjes, terwijl de mannen in

hun doodskleren stonden en baden in kaarslicht, - zodat ze zich er zelf voor schaamde. Neen, erg vroom was ze niet, - maar ze kon toch niet velen, dat hun geloof werd bespot door die fijnen.

Ditmaal had ze zich echter flink gehouden, vond ze van zichzelf, terwijl ze, verlucht nu haar drie belaagsters een andere kant op gingen, met snelle stappen de weg naar huis in sloeg.

Ze had de tranen teruggehouden, die hun plaaglust maar aanzweepten, hun spotzucht maar prikkelden, ze had kortaf en onverschillig geantwoord en zich niet laten 'uithoren'.

Was het niet het oude, bekende verwijt, dat ze zich altijd 'uithoren' liet? Nooit wist, wanneer ze spreken en wanneer ze zwijgen moest, zoals vader het uitdrukte, altijd haar mond voorbijpraatte? 'Langtong' noemde haar dan haar vader, boos, - als hij goed op haar was, zei hij 'krul' tegen haar - wanneer ze, wat ze thuis opving, tegen familie of helemaal-vreemden uitgeflapt had. Vader had gelijk, ze flapte altijd uit en wist werkelijk niet, wanneer te spreken en wanneer te zwijgen en daarom, zodra iemand haar iets vroeg, was 't ook zonder spot of erg - dan peinsde ze inwendig benauwd zich af, of ze haar misschien ook 'uithoren' wilden...

Nu naar huis! 'Thuis' lokte haar, - gaf een zoete streling van binnen met de gedachte dat ze nu gauw de winkel door, tussen de hoge donkere kasten, de lappen en doeken, de oude schilderijtjes, de tafels met antiek porselein, het tin en koper dat overal los over en dooreen verspreid lag, - de lichte, ruime woonkamer binnenkomen zou, dat ze daar moeder, de lieve, bezig zou zien met broodsnijden, haar eigen kopje naast haar bord, haar boek op de plaats waar ze 't, veilig voor Japies nieuwsgierigheid, verstopt had. Japie wou altijd de boeken meelesen, die zij, voor haar weekgeld, huurde uit het leesbibliotheekje. En dat mocht hij natuurlijk gerust, - als zij ze zelf maar eerst uitgelezen had. En vooral dat van nu, dat haar zo in spanning hield, haar slingerde van het ene heftige gevoel in het andere, als van afgrond in afgrond, nu eens haar hart wrong in smart, dan weer het huppelend opjubelen deed, maar haar altijd door boeide en voortjoeg naar het eind, - 't welk ze tegelijkertijd ook vreesde, omdat een uitgelezen boek zulk een wrede leegte en kilheid liet als een afscheid voor altijd - *De Negerhut!*

Ze las het liefst op haar eigen plekje, niet gewoon op een stoel aan tafel, maar liggend op haar buik in het portaalje van het achterhuis, waar ze 't uitzicht had op een smalle, hobbelig-geplaveide steeg, niet veel breder dan een snijding, tussen twee huizen - hun eigen en 't buurhuis, afgesloten van de straat door een poortje; daar stond in de engte tussen de grijze muren de regenbak, oud-grauw en groen-uitgeslagen, als was hij duizend jaar oud, als had hij 't begin der wereld meegeleefd - torren en spinnen kropen en wriemelden altijd door in en uit de handbrede duistere spleet tussen bak en muur, - een wonderlijke, afzonderlijke wereld! - en onder het deksel in de diepte, waar het invallend licht op het duister water een schijnsel schiep als een rond, koel, verwonderd oog, daar was alweer een wereld, nog vreemder. Sinds ze, de eerste keer bij toeval, toen ze zich de tijd niet gunde met haar boek in huis te gaan, daar neergevallen was op haar buik en gretig had liggen lezen, zodat ze telkens, wanneer ze opzag en uitpeinsde, zonder het te weten naar de regenput keek en naar dat donkere wereldje, een hand breed, van spinnen en torren, sinds die dag wilde ze, kon ze van *De Negerhut* alleen op diezelfde plek het volle genot van diepe smart en peilloze aandoening smaken...

Ja, naar huis! En weer streelde dat warme gevoel door haar heen, en een andere kleine vreugde om een verrassing, die haar daar te wachten stond. Vader was er op uit geweest, de hele dag, van de vroege morgen af! En bracht dan altijd snoeperij mee naar huis, vruchten of lekkere koek. Wat zou het ditmaal zijn? O, ze was dol op smullen, - en als ze 's middags iets zouden eten, waar ze bijzonder veel van hield - schelvis of boerenkool - dan zat ze er onder het leren door in school telkens aan te denken. Ze hield zo veel van lekkers, dat ze 't soms weg-snoepte uit de kast, ook al wist ze dat het uitkomen en dat ze straf krijgen zou. Nu straks eerst dat en dan haar boek...

Maar ineens sloeg er even iets in haar neer. Ze zou wel niet dadelijk, bedacht ze, tot lezen kunnen komen, vandaag, ze zou wel vooraf moeten vertellen hoe ze het deze eerste dag had gehad op haar nieuwe breischool, op het fijne school van juffrouw De Boer.

Zij op een 'fijn' school!

Maar het had niet anders gekund, ze zag het zelf wel in. Elf jaar was ze en kon nog niet behoorlijk breien! Ja, de steek, en een broddellapje van recht en averecht, dat ging - maar een volslagen kous, met opzetten, met afkanten, met de mindering en de hiel en de teen, er was geen denken aan!

Op haar vorige breischool - daar had ze wat een pret gehad! - zongen ze altijd een 'breiliedje' - van de juffrouw geleerd en dat begon, heel aanmoedigend, met:

'Lustig meisje, rep de pennen,

Sla maar om en kruip maar door -'

maar dat eindigde met de vermanende regelen:

'Wie geen goede kous kan breien,

Wordt nooit een knappe burgervrouw.'

Leentje wist maar al te wel, dat ze op geen stukken na nog een 'goede kous kon breien' en de blijkbaar onvermijdelijke consequentie niet veel minder dan verpletterend.

Ja, op haar vorige schooltje, bij Pietje-met-de-bochel, daar hadden ze pas pret gehad. Daar zaten ze beneden in een kamer aan de straat, maar achter een scherm voor de tocht en ze kregen er alle dagen thee met een koekje - Moeder begreep nooit hoe Pietje op die manier uitkwam met de drie stuivers breigeld - en ze werd er nooit, tenminste niet al te erg geplaagd, daar ze haar nogal voornaam vonden, om de antiekzaak van haar vader. Moeder zelf vond ook Pietjes school eigenlijk niet goed genoeg, maar er viel niets aan te doen, op de handwerkles in de dagschool scheen ze niets te kunnen leren en moeder had voor breienderricht geen tijd.

Behalve breien moest Leentje dan toch bovendien ook naaien leren! En Pietje was in dat alles knap genoeg, maar ze was te goedig en de kinderen haar de baas. Door haar goedigheid altijd trouwens achteruitgesukkeld in de wereld, alle mensen maakten misbruik van haar. Ze kon borduren en filigrainwerk, ook maakte ze papieren bloemen, zo mooi, dat iedereen er versteld van stond. Werd er bij een der meisjes thuis iemand jarig, dan hield ze zo'n kind dagen lang afzonderlijk na school of ze bestelde ze op zondag bij zich - dan kregen ze ook koffie met be-

schuitjes - en tegen Sinterklaas had ze haar hele huis vol. Die keurig haken konden, mochten mandjes maken, roze met groen, of blauw met paars, waar een glas-met-zand precies in sloot, en daarin kwamen dan prachtige papieren rozen te staan! Voor al dat extra-onderricht verlangde Pietje geen cent. Prachtig vond Leentje die dingen, maar zó te leren haken achtte ze toch voor zichzelf bij voorbaat onbereikbaar. Zij werd al warm en benauwd als ze alleen maar een rokke-kantje haken moest, zodat de pen van 't transpireren roestte in haar vingers en hoe vaker ze dan de handen waste, hoe erger transpireerde ze.

Toch zou ze wel daar bij Pietje gebleven zijn, als niet langzaam aan de school was gaan verlopen. De meisjes uit fatsoenlijke gezinnen verdwenen de een na de ander en voor haar in de plaats kwamen ruwe meiden van buiten het dorp. Ze twistten en kakelden voortdurend, het breiliedje werd niet meer gehoord, soms hadden er geregelde vechtpartijen plaats, ze gooiden elkaar met hete thee en eenmaal was er bijna brand gekomen. Ze spraken met jongens buiten de school af, dat die de deur zouden opengooien en rumoer maken, - toen had moeder haar ook van school genomen, in klimmend ongeduld, omdat ze nu nog altijd niet breien kon. 't Had moeder gespeten, die in Pietje haar ietwat onnozele goedigheid waardeerde en haar volkomen afwezigheid van Jodenhaat, maar wat 't zwaarste was, diende 't zwaarste te wegen, - Leentje moest leren breien.

Moeder had zelf als kind op een Rooms dorp gewoond en ze herinnerde zich nog heel goed hoe ze daar het onderwijs op de nonnenschool altijd had horen prijzen. Daarom zou ze nu voor Leentje op de naai- en breischool, die de nonnen hielden en waar ze vernam dat elkeen toegelaten werd, plaatsing zien te krijgen. Maar bij het eerste bezoek aan moeders hand in die kloosterachtig doodse wachtkamer, door een gordijnloos raam uitkijkend op het over-zindelijke voorplein, waar tussen de kale bomen vrouwen in zwart-en-witte kap met zwarte mantel, de ogen neergeslagen, als spoken rondwaarden, was het haar al bang en benauwd om het hart geworden en toen de 'Waarde Moeder' binnenkwam - moeder had haar op 't hart gedrukt, dat ze dan dadelijk opstaan moest - was ze ineens gaan schreien, zo ont-

stelde haar dat koele, zelfbewuste, blozende gezicht, met de grijze ogen onder de wijde kap.

Leentje was lijdelijk van natuur, bovendien ervan doordrongen dat 'wie geen goede kous kan breien, nooit een knappe burgervrouw wordt', ze was er dus innig van overtuigd, dat ze moest leren breien, maar naar de nonnen wilde ze niet. Ze dorst na die ene dag die school nauwelijks meer langs en als ze een van haar tegenkwam, keerde ze het hoofd gauw af of ging maar voor een winkel staan.

Toen restte er niets meer dan de 'fijne' breischool van juffrouw De Boer, duurder en deftiger dan Pietjes school, waar ze halfonwillig als leerling aangenomen en nu vandaag voor het eerst heengetogen was.

Moeder en de juffrouw hadden afgesproken dat Leentje niet zou meezingen met de Christelijke gezangen, het 'Avondlied', dat dagelijks, en het 'Er Ruist door de Wolken', dat op woensdag - en op zaterdag, maar dan zou Leentje er immers niet zijn - gezongen werd, ook zou ze de ogen mogen open houden gedurende het gebed. Er werd dagelijks gebeden bij begin en einde, en bovendien als het onweerde. Leentje kon dan meteen eens opletten of de anderen wel allemaal de ogen gesloten hadden! Want daar scheen wel eens wat aan te haperen. Maar Japie en Maup hadden Leentje gewaarschuwd, dat ze die rol van 'stille diender' niet op zich nemen moest, omdat ze anders van de hele school 'op haar gezicht' krijgen zou. Doch Leentje had gezegd dat ze nooit anders zou durven dan wat de juffrouw haar gelastte, omdat ze immers anders van die op haar gezicht krijgen zou.

Wat viel er nu eigenlijk te vertellen van vandaag? Niet veel bijzonders - want hoe kon ze dat vreemde, benauwde gevoel onder woorden brengen? - toch zou 't huiselijk praten rondom de tafel heerlijk zijn...

En misschien kwam er wel bezoek. O, thuis - er mocht dan eens gekibbeld worden of straf uitgedeeld, thuis was het heerlijk, daar hadden ze hun eigen wereld, eigen zeden en eigen gevoel, daar verstonden ze elkander zonder woorden, daar voelden ze, hoezeer ze tezamen hoorden, te midden van de wereld der anderen, die niet altijd vijandig, niet altijd boosaardig, maar die toch altijd en in alles 'anders' was...

II

Zondagmiddag was het, brandheet, Leentje lag ruggelings languit op haar 'leesplekje', met de ogen half gesloten, vaag-turend tussen de wimpers door, waar regenboogtintjes wemelden, het donkere steegje in. De knieën hield ze wat omhooggetrokken, de handen onder 't achterhoofd gevouwen. Van achter haar, uit de open deur, die 't huis binnenleidde, stroomde zon, door 't achterraam invallend, als een vloed van goud over haar heen, zodat haar donkerlokkig hoofd in glans en warmte baadde en de bovenhelft van haar gezicht, tot haar neus; de rest bleef in schaduw, want voor haar uit lag 't snijding-nauwe steegje, eeuwig verstoken van zon, dof-donker als altijd, de regenput groen uitgeslagen, de stenen hobbelig en kil, de vochtige hoek, waar de torren krioelden, een mufte geur verspreidend. Moeder begreep maar niet, wat Leentje daar toch zocht en waarom ze liever op de stoffige mat, op de kale planken van dat achterportaalje alleen lag te lezen of te suffen, dan in de woonkamer met de anderen. Maar Leentje hield dol van het steegje. Het sloot haar van de wereld af en liet haar toch niet eenzaam. Want achter haar was moeders huis en buiten het poortje met de klink, dat ze naar believen dichthouden kon, ging gedurig het leven voorbij, - nu kalm gerucht van mensen op zondagmiddagwandeling - en door de reet beneden kon ze, zo ze wilde, hun net-geschoeide voeten drentelend voorbij zien gaan.

Hoog boven de grauwe muren stond bovendien de lucht diepblauw, - de smalle strook, die zij zag, liet licht genoeg de wijde oneindigheid raden, - dáár was de ruimte en onderlangs de blauwe baan, boven de afgrond tussen dak en dak, vloog menig keer een schaduwzwarte of zilverwit-belichte vogel voorbij.

En in het steegje, op geheime plekjes, borg ze al het verre, dat ze niet eens in werkelijkheid begeerde te zien, nu ze het zo gemakkelijk naar zich toe halen kon, - 't was er weggelegd als in kastjes, die niemand kende, zij hoefde ze maar te ontsluiten met sleutels, alleen in haar bezit, om er volop en altijd van te genieten. De grauwe muur van 't buurhuis - veel ouder dan het hunne - was vol kloven en vegen, doorspletten met kronkelende

barsten, van boven naar beneden lopend als grillige rivieren, zich vertakkend, eilanden vormend, waaraan dorpen en steden lagen, gebergten die donkere vochtplekken, geelgrauwe knobbels en raspige builen waren.

Daar gebeurde alles wat ze in haar boeken las, daar bleef het geborgen, daar kon ze, wat mooi of aandoenlijk was, zo vaak ze wilde, alleen door zich starend erin te verdiepen, opnieuw beleven.

Ze hield van de mensen en van de eenzaamheid, van vrolijkheid en van zoete droefenis bijkans evenzeer, - en daarom was dit doodse steegje haar lief - dat bij winterdag, in sneeuw of dooi, zo eindeloos droef en bar-verlaten wezen kon, met donker vocht langs de muren, de torrenwereld dan uitgestorven - het was haar lief, omdat moeders veilig huis dan warm en blij vlak er achter lag, waarvan ze de geuren ruiken, de warmte ademen kon, zo ze maar wilde. Ze sloot er zich op, nu, op deze zomerdag achter het vale deurtje met de ijzeren klink, - in een voortdurend, halfbewust besef, dat ze het elk ogenblik verlaten en de dag en de mensen tegentreden kon, en dat er de hemel blij en wijd hoog boven stond, waar vogels de stralende ruimte kliefden. Zo had ze alle dingen tegelijk en genoot haar vele verschillende begeerten in één adem.

Een boek lag naast haar, een boek uit een leesbibliotheek in een vaalbruin, beduimeld omslag, beplakt met groezelig etiket. Ze had het al uit. Al weer voorbij, dat zalige, zoete leesgenot, dat al te kort maar duren mocht, dat ondergaan, dat opgaan, geslingerd worden, meeleven in bange benauwenis, meejubelen in stralende blijdschap, zodat soms de tranen stroomden en dan weer haar adem hokte, dat zien opbloeien van landschappen en verschieten, schoon als geen werkelijkheid ze ooit te genieten gaf en die ze dan voor altijd borg op de geheime plekjes.

De Negerhut was nu verdrongen, vergeten voor dit verhaal - *Het Kasteel Montmorency* - waarin ook, zij 't anders, zo heerlijk werd geleden en gebeefd en gehoopt en eindelijk stralend getriomfeerd! En nu was dit ook al weer uit, - en opnieuw dat gevoel van kilte en droefenis, een weeë verscheuring, als na een afscheid voor eeuwig, - want nooit nam ze een boek voor de

tweede maal ter hand, in onbewuste vrees, iets van het glanzende te zien vervallen, als kleurstof van vlindervleugels.

Haar ene hand ging onder haar achterhoofd uit naar het bruine boekje toe, als wilde ze het toch weer tot zich halen, - maar ze deed het niet, zuchtte even en trok de hand weer terug.

Dit boek uit en geen ander. En morgen, vastendag, de negende dag van de maand Ab, morgen het kwellende en verflauwende vasten in de warmte! Voor haar niet meer dan een halve dag, geen ander gemis dan haar ontbijt en daar tegenover het mogen thuisblijven van school, maar het saaie in huis en geen boek... geen nieuw boek.

Ze zag het al voor zich, hoe het morgen in huis wezen zou. Vader slecht gehumeurd, als op elke vastendag, Japie luidruchtig en blufferig, voortdurend vertellend, dat hij de hele dag vasten wilde en toch evengoed wel naar school kon gaan, want dat hij er niets van merkte, en tegen haar pratend over krentenbroodjes, om haar te plagen, omdat ze daar juist als ze vasten moest, zo'n trek in kreeg. En dan geen boek om haar te troosten.

Van haar weeggeld-dubbeltje had ze niets meer over, gewoonlijk bespaarde ze 't wel om boeken te huren, ditmaal had ze 't versnoept, al voor ze 't in handen had; in felle trek naar lekkers had ze het van Maup vrijdag al geleend en het hem vandaag terug moeten geven.

In *Het Kasteel Montmorency* was ze vanmorgen pas begonnen, - 't leek zo een schat, onuitputtelijk als een lange vakantie voor zich, toch al weer genoten, weer voorbij, weer uit. Even hadden die mensen voor haar geleefd, had ze ademloos met hen meegehijgd, had haar hart in hen geslagen, had ze gebeeft in hun leed, gevreesd voor hun gevaar, zó scherp, als onderging ze alles zelf, - en nu weer weg, vervlogen, en 't leven voor haar uit nu mat en kleurloos en de dag van morgen, die heet zou zijn en duldeloos van ontbering en trage verveling.

Uit het huis riep moeder.

‘Leentje, denk je eraan dat 't tijd wordt voor 't Joodse school?’

Rekkend stond ze op, leunde even duizelig aan de muur en ging de zonnige woonkamer binnen.

Japie, de dertienjarige, beweeglijke jongen, plaagziek, met

schranderere donkere ogen, kibbelde daar met de tienjarige Maup over de verschillende redenen voor de Vastendag van de negende Ab, die morgen zou zijn. Maup verwarde ze voortdurend met die voor de zeventiende Tammoez en werd dan door Japie gierend uitgelachen.

‘Titus neemt Jeruzalem in,’ stotterde eindelijk de kleinere jongen, half huilend.

‘Verder,’ gebod Japie, met een heersersstem, plaaglust flikkerend in de donkere ogen.

‘Apos... Apos... ik weet niet wie... verbrandt de heilige Wetsrol.’

‘Bres in de muren van Jeruzalem,’ schoot Leentje te hulp, die hiervan zeker meende te wezen.

‘Verbeeld je, dat ze eerst vasten omdat Jeruzalem ingenomen is en dan nog eens, om een bres in de muren,’ gierde hij triomfantelijk, blij met zijn knapheid.

Hij wist altijd alles en kende altijd alles. Hij vastte om te bluffen, zelfs de onverplichte vastendag van de martelaar Gadalje, de dag na Rousj-Hasjono.

Op het Joodse school, waar hij uit vrije wil na zijn Barmitswo nog bleef komen, stak hij boven de anderen uit, - hij leerde er nu niet meer, want hij wist alles, dacht Leentje altijd, maar hij hielp er meneer Benjamins, de Rebbe, in 't onderricht aan de kleineren. Die waren daar helemaal niet van gediend, omdat hij streng en bars als meerdere en heerser tegen ze optrad, op kleine fouten loerde, en ze luidkeels uitlachte bij elke domheid.

Zelfs zijn broertje en zusje spaarde hij niet, - dat was verleden week nog gebleken!

Toen hadden ze een opstel over Simson moeten maken en zij, Leentje, was heel gewoon begonnen: ‘Simson was de zoon van een man, Manoach genaamd.’ Bij ongeluk had ze echter geschreven ‘Simson was een man, Manoach genaamd.’ Iedereen kon toch wel zien, dat *dat* een schrijffout was. Japie had net zo lang gezeurd, tot hij de opstellen nazien en keuren mocht - zij hadden de Rebbe allemaal gebedeld, dat hij 't zelf zou doen, maar meneer Benjamins, die wel eens graag even een slaapje deed onder schooltijd, had Japie zijn zin gegeven. En toen dat gemene

vitten, en precies alsof ze alles moesten weten, hoe die vrouw heette... en die stad waar ze woonde... en hoe dat raadsel was... en hoeveel Filistijnen hij dood sloeg... meneer Benjamins zelf vroeg nooit zo precies. En toen bij haar opstel ‘Meneer, meneer, wat staat hier voor onzin... begrijpt u dat meneer... “Simson was een man, Manoach genaamd”.’ En allemaal flauwe grapjes. Dat Manoach dan zeker Simson heette en of ze niet wist, wie de vader van de zonen van Jacob was. De hele school brullend aan het lachen, nog harder toen ze zagen dat zij huilen ging. Thuis had ze 't aan vader verteld. Die had Japie een standje gegeven, - maar ze had het wel gezien, hij kon zelf zijn lachen niet houden.

O, bij vader mocht Jaap alles doen. Hij kwam later in de zaak en wist zoveel van handel en leerde ook nog beter dan zij en Maup. Vader zei altijd tegen moeder: als we tijd van leven hebben, tot Jaap helemaal in de zaak komt, let op, - dan worden we op onze oude dag nog rijk. Zo slim was Jaap!

Moeder had inmiddels Maup getroost en Jaap verboden hem te plagen - Jaap moest zijn geleerdheid maar voor 't school bewaren - Moeder hield van alle kinderen evenveel, maar stellig van Jaap niet het meest, - Jaap liet zich niet makkelijk verbieden, als hij eenmaal op gang was, - en terwijl moeder hem met de ene hand tegenhield en met de andere Maups blouse recht trok, stond hij achter haar rug de kleine broer te treiteren met grimassen en gebaren, die betekenen moesten, dat hij hem straks nog wel krijgen zou.

Leentje hield niet van 't Joodse school, maar ze ging er toch zonder al te veel tegenzin heen. Want ook daar in 't kleine grasveld achter de synagoge, had ze allerlei heimelijke schatten als in kastjes, die niemand kende, onder tegen de muur, achter de hoge dovenetels..., en ook daar was een regenput en die gaf dezelfde lucht als de put in 't steegje thuis, en als je 't deksel oplichtte, keek daar ook zo'n koel, rond, verwonderd hemel-oog uit de diepte naar je op. En in school was 't eigenlijk ook wel uit te houden, vooral voor haar, omdat ze een meisje was en er op meisjes zo nauw niet werd gekeken.

Onderweg naar school in de straat vol zondagsmensen, voer-

de Japie, nu eenmaal opgewonden, allerlei kattekwaad uit.

Een paar opgedirkte meisjes uit hun straat trok hij aan de stijve, hardroze bestrikte vlechten, nuffig gillend vluchtten zij weg, de rokjes van haar poesmooie zondagsjurken angstig bijeenhoudend, Leentje keek minachtend naar hun smakeloze opschik, - maar ze was toch blij, dat moeder haar op zondag nooit in een daagse jurk over straat liet lopen, en dat ze dan haar 'tussenjurk' dragen mocht. De dochtertjes van oom Izak, haar nichtjes, waren er wat jaloers op, - want hun vader wilde niet dat ze zich op zondag mooier dan op wekdagen kleedden. Schikten de Christen-kinderen zich op voor hun Sabbath? Dan hadden zij, Joden, ook niets met hun zondag te maken. Oom Izak was wel altijd een beetje overdreven... dacht Leentje wijs.

Dan ging haar peinzen weer naar de Vastendag van morgen en naar haar boek terug. Geen geld om een nieuw te huren en dat, wat ze vanmorgen pas uit 't bibliotheekje had gehaald, nu al weer uit.

Soezend liep ze voor zich te turen, door de brede, drukke straat, waar loom zich de mensen bewogen, waar matheid, iets als teleurstelling, gelijk een waas hing over de langzaam aan verwelkende zondagsstemming, - in de hitte glommen de gezichten, walmden de kleren de flauwe, zoete eau de cologne uit, ook aan haarzelf deelde zich die matheid mede, - hier en daar drong een braadlucht prikkelend haar in de neus; elders binnenglurend, zag ze er de mensen, mannen in hemdsmouwen, meisjes in gesteven jurken, met lege blikken over horretjes turen, glaasjes waarin het rode en bruine vocht zonnig tintelde, stonden in de vensterbank, - Leentje keek er naar zonder veel aandacht, in die bevangenheid, waaruit ongedacht de herinnering overblijft, - ze ging over het droge grijsblauwe arduin van de trottoirband, half bewust met haar voeten afstand metend tussen twee naden, - de ogen nu eens neer, dan weer vaag ommedwalend, tot ze een dikke meid, log en hangerig aan de arm van een stuurse vrijer, in rode zondagstooi, met gele kant en bloedkoraal vlak tegen het lijf liep. Die wreekte dadelijk op het kind in vinnig schelden haar eigen verveelde zondagmiddagstemming, de lome hitte van de straat, misschien een ruzie met haar vrijer, bijna blij om

de stoornis, waaraan haar vage wrevel en dwalende ontstemming zich met recht en rede vastklampen kon, en Leentje ineens herkend, schold ze prompt: 'Kijk uit je ogen Jodenkind, - wat doe je 's zondags op straat, - ga naar de synagoge, daar hoor je!' De vrijer, met zijn harde kaken, zijn glad, steenrood gezicht, wit kort haar, een slager of een pakhuisknecht, - keek vaag-minachtend, mompelde iets, wilde zijn meid meentrekken, - maar daar Leentje, opgeschrikt, nog aan geen uitwijken dacht, voelde die zich als met opzet getart en duwde het kind zo hardhandig uit de weg, dat ze bijna viel. Ineens sprong Japie er bij, als een kempaantje, uitdagend:

'Wat moet jij van mijn zusje, hè, raak haar eens aan, als je durft!'

De meid in het rood, opgehitst, wilde nu ook Japie te lijf, een paar mensen kwamen er al omheen staan, maar de vrijer, opstootjes vrezend, trok nu ruw-kalmerend zijn meid aan de arm verderop, - en Japie sloeg beschermend zijn arm om Leentjes hals en voerde haar mee...

In een plotselinge vertedering, als altijd, wanneer van buiten af voor een van hen gevaar of schimp dreigde, bleven ze nu alle drie bijeen, - Leentje met een innig gevoel genietend van Japies bescherming - hij was nu toch wel echt haar grote broer! - en ze liepen de straat door tot aan de hoek, waar een witte ijskar stond, met een hele troep jongens eromheen, genietend van de afdruipe wafels, die ze in de hitte nauwelijks vasthouden konden en eindelijk noodgedwongen met grote happen naar binnen slobberden, - en de man erachter, die onophoudelijk zijn witte arm in de diepte dompelde en dan handig een nieuwe wafel vormde, afstreek en tussen twee natte vingers een met uitgestoken hand gretig wachtende jongen toereikte.

Japie werd zo belust op dit gezicht dat hij Leentjes schouder losliet, die daarover een kleine teleurstelling voelde, een gemis, en naar de kar liep. IJs snoepen op straat aan een kar, was streng verboden - dat moesten ze maar aan het ordinaire gajes overlaten - maar voor een keertje, overlegde Japie gauw in zichzelf, en in die warmte, en Leentje en Maup moesten dan maar niet klikken. Zijn hand grabbelde naar geld in zijn broekzak, hij had

genoeg, ook om met een wafel aan Leentje en Maup hun stilzwijgen te kopen - nam hij nu zelf een van vijf en gaf hij hun een van drie centen, dan was hij wel voor één wafel elf centen kwijt, maar hij had er nu zo'n trek in, het moest maar. Hij kon niet wachten tot straks na school en dan was misschien ook de kar al weg.

Maup, zoet, gehoorzaam ventje wankelde tussen de vrees voor vader - die altijd alles te weten kwam, niemand wist hoe - en ontzag voor de grote broer, maar Leentje kwam plotseling op een inval. Als Japie haar toch trakteren wilde, kon hij haar beter vijf centen lenen voor een boek. Ze vroeg het hem flemend, verzekerend dat ze immers toch, in geen geval, van hem klikken zou, hopen dat hij in zijn goedbroederlijke stemming van zoeven zich zou laten verbidden.

‘Morgen, als we vasten moeten, zie je, en als het dan zo warm is en mijn boek is al uit.’

‘Wat je vasten noemt! Een halve dag en dan tegen de middag de klok nog vooruitzetten.’

‘Dat doe ik niet,’ zei Leentje geprikkeld, ‘dat heb ik maar één keer gedaan en toen was de klok trouwens echt achter.’

Ze zweeg en wachtte geduldig tot ze met hun ijswafel - Japie een dikke van vijf cent, Maup een dunnere van drie - klaar zouden zijn; ze had er nu eigenlijk graag ook zelf een gehad, maar haar verlangen naar een nieuw boek was sterker. Het was toegenomen zonder dat ze het wist, in de lome zondagstemming op straat, waar 't leven om haar stond als een flauwe walm. Onbewust reikte haar geest naar een ander leven, voller, dieper, werkelijker dan dit onwezenlijk, laf zondagmiddagbestaan.

Daarom taalde ze nu niet naar ijs.

De jongens veegden zich de mond af met hun zakdoek, toen, voldaan na de koele verkwikking, gingen ze verder. Maar Leentje bleef aanhouden.

‘Heb je dan dat malle boek van vandaag alweer uit?’ vroeg Japie, minachtend, toch niet zonder ontzag omdat ze zoveel lezen kon.

‘Mal boek! 't Was prachtig! Ja, ik heb het uit. Hè toe, leen me vijf centen voor een ander, volgende week krijg je ze terug.’

‘t Mens zal denken dat je ze opeet,’ spotte de jongen, ‘vanmorgen pas een en nu alweer een nieuw.’ Hij bleef ineens stil staan, - een ondeugende flikkering in de ogen.

‘Je moet zeggen dat je 't al gelezen hebt, dan geeft ze je een ander voor niemendal. Alsof je 't maar bij vergissing meegenomen had, alsof je 't vroeger al eens had gehoord! Daar lopen ze altijd in. Gerust. 't Is toch zo'n oude sufkop, dat mens. Ze weet toch van voren niet, dat ze van achteren leeft.’

‘Maar dat is bedriegen,’ deinsde Leentje verschrikt terug voor het voorstel, ‘dat is liegen, dat is bijna stelen, dat is zonde!’

‘Zonde is het helemaal niet,’ besliste Japie, ‘het woord zonde komt hier nu helemaal niet bij te pas, zonde dat is als je op Sjabbes aan vuur komt of als je spek eet of zo, - dat is zonde. Dit is geen zonde en het is niet eens liegen. Want je *hebt* het immers gelezen. Wat zeg jij, Maup? Als ze zegt “Ik wou graag een ander boek, want dit heb ik al gelezen”, is dat dan liegen? Ze heeft het immers gelezen.’

Maup, blij dat de grote broer zijn mening vroeg, zijn hulp inriep tegen Leentje, stemde toe.

‘t Gebeurt zo vaak, dat je een boek meeneemt, en dan kom je thuis en dan merk je dat je 't vroeger al eens gelezen hebt. En als je 't dan terugbrengt, krijg je altijd een ander.’

‘Maar ik had het vroeger niet gelezen.’

‘Dat hoef je haar toch niet aan haar neus te hangen, stommerd! Je zegt gewoon “Juffrouw, dit boek heb ik al gelezen, mag ik alsjeblieft een ander.” Wedden dat je 't krijgt ook?’ ‘Maar dat is toch bedriegen,’ hield Leentje vol. ‘Dat is niet waar,’ zei Japie driftig, ‘je liegt er toch niet om. Je spreekt precies de waarheid. Dan moet zij maar niet zo stom zijn om je te geloven!’

‘Maar ik durf niet alleen,’ stribbelde Leentje zwak, innerlijk al bezweken voor de verleiding.

‘Natuurlijk niet,’ smaalde de jongen, ‘maar ik zal wel met je meegaan en ik zal 't wel vragen ook.’

Zo geschiedde het, en weer gingen ze met hun drieën op weg na 't Joodse school en na 't brood-eten thuis.

Japie was nog overmoediger dan die middag. Er was onverwacht bezoek geweest op 't Joodse school en hij had er geschit-

terd met zijn knapheid, vooral door de tegenstelling tot de domheid van de meeste anderen.

Hij was, door de vreemde bezoekers, een tweetal heren van elders, waarvan de een oud-Rabbijn, dan ook bovenmate geprezen, vooral omdat hij uit vrije verkiezing, na zijn Barmitswo, het Joodse school nog bleef bezoeken. Hij was een vrome jongen, hadden ze hem gezegd, en hij herhaalde het met trots en vol overtuiging en Leentje en Maup luisterden met evenveel trots, ofschoon ze 't alles bijgewoond hadden.

‘Wat heb je gezegd tegen moeder, toen ik zo laat thuiskwam?’

‘Dat je Bram de Leeuw moest helpen bij zijn “parsje”,’ zei Leentje, blij met de zekerheid, dat Japie nu, door die verplichting aan haar, te vaster aan zijn beloften van de middag gebonden was.

‘En geloofde moeder het dadelijk?’

‘Natuurlijk.’

Japie zuchtte verlicht. De uitvlucht was trouwens aannemelijk genoeg. Gebeurde het niet vaak dat meneer Benjamins hem na-hield om een domme jongen die Barmitswo ging worden, zijn parsje in te stampen, het kleine stukje uit het Tora-gedeelte van de Sabbath zijner kerkelijke bevestiging, dat hij bij die gelegenheid alleen en luid-op voordragen moest? Eer dat er inzat, met de klinkers en de zangtekens, was meneer Benjamins zijn geduld al lang kwijt, maar Japie, heerszuchtig en ijdel, verloor nooit zijn geduld, - ten eerste vond hij bazen en commanderen heerlijk, en ten tweede wist hij dat hem de eer toeviel, zo de jongen er zijn krachttoer zonder fouten of haperen had afgebracht, en nog wel eens meer dan de eer alleen, eenmaal een Hagada in prachtband en eenmaal een gulden van een milde vader, die hij buiten medeweten van zijn eigen vader had aangenomen en geleidelijk versnoept.

Maar ditmaal was de reden van zijn uitblijven een andere geweest. Hij had gevochten met Moosje Meyer, die hem voor ‘verrader’ gescholden had. Hij had Moosje op de grond gegooid en hem een paar flinke meppen gegeven.

‘Hij zal me nog eens voor verrader schelden! Als ik het weer zie, dat zijn vader op Sjabbes een half uur voor nacht vlees snijdt

in de winkel, dan vertel ik het weer. Meneer Benjamins zei: dat moet je vertellen, dat ben je verplicht, dat is geen klikken, en vader zei het ook. Hij zal nog eens verrader tegen mij zeggen.'

Moosje Meyers vader was slager... onder Rabbinaal toezicht, hij was de slager van de rijke Joden in het stadje, die in het toezicht en vertrouwen van het Rabbinaat een waarborg hadden voor de streng-rituele behandeling van zijn waar. Kwam het nu uit, dat hij in het hete van de zomer, als de Sabbath eindeloos lang duurt, bederf altijd dreigt en het werk voor de zondag maar niet kan begonnen worden, - achter de neergelaten winkelgordijnen bij het schijnsel van een dievenlantaarntje - om van buiten af niet te worden bespied - vóór het uitgaan van de Sabbath, de bestellingen had gereed gemaakt, dan kon hem dat het predikaat 'Rabbinaal Toezicht' op zijn winkel en daarmee zijn beste klanten kosten. Toch had hij het, bijna gedrongen door de concurrentie met de Christen-slagers, herhaaldelijk er op gewaagd, bijgestaan door zijn Joodse knecht en zijn zoontje Moos, en 't was altijd goed gegaan, tot nu juist, op de laatste Sabbath, Japie het lichtje had zien branden achter de gesloten gordijnen, en binnenglurend, de slager had betrapt in zijn goddeloos bedrijf! Natuurlijk had hij, in volle geloofsijver, zonder een zweem van aarzeling, de Rebbe van zijn ontdekking op de hoogte gesteld, die was Meyer gaan dreigen en berispen, en nu had Moosje zich gewroken door Japie midden in school 'verrader' te schelden.

Leentje wist niet, hoe ze erover oordelen moest. Vader gaf Japie groot gelijk, maar moeder had niemendal gezegd en een beetje bedroefd gekeken...

Met haar boek onder de arm liep ze zwijgend voort naast de beide broertjes, terwijl Japie Maup allerlei bijzonderheden vertelde over de vechtpartij.

'Hij is veel sterker dan je zo zou denken. Maar ik kreeg hem juist te pakken in zijn haar, toen hij zich met alle kracht omkeren wou. Ik zat al boven op hem, zie je. 'k Had een hele bos haren in mijn hand.'

Leentje dacht er onderwijl over na, welk boek ze vragen zou, als de streek, die ze uithalen gingen, gelukt was.

Ze zou in elk geval maar heel kort in de winkel blijven, toch geen rust hebben, voor ze veilig en wel weer op straat stonden. Als ze maar geen kleur kreeg, terwijl Japie dat zei van haar boek. Voor het winkelraam had ze twee zien liggen, waarvan haar de titels zeer aantrokken. *Het Geheim van een Adellijke Russische Familie* en *De Kroon met de Karbonkelstenen*. Ze trokken haar aan, voor zover een nieuw boek haar aantrekken kon. Ze zag er eigenlijk altijd een beetje tegen op, er een te beginnen, voelde zich te zeer gehecht aan het oude, dat ze juist gelezen had, aan de mensen, van wie ze pas afscheid had genomen, ook vast overtuigd, dat ze zo'n mooi boek toch niet weer terugkrijgen zou. Maar zij wist ook al wel uit haar ervaring, was die eerste weerzin maar overwonnen, dan vond ze gewoonlijk het nieuwe verhaal weer het mooiste van alles dat ze ooit gelezen had en wonderlijk snel had ze dan ook weer haar leven in dat der nieuwe personen vastgeweven!

Ja, ze zou maar zo gauw mogelijk dat van de Russische Familie vragen, dan waren ze dadelijk de winkel weer uit. Want wat Japie ook zeggen mocht, 't was toch slecht, 't was bedriegen, 't was bijna stelen! En dan die oude juffrouw Bol, zo'n goed mens. Altijd even aardig, nooit vroeg ze haar meer dan vijf centen voor een boek, al had ze het drie weken gehouden. Soms gaf ze haar nog een balletje op de koop toe. Eens had ze er geschuild voor de regen en een kopje thee gekregen. Neen, 't was echt lelijk, wat ze gingen doen. Zou ze maar niet liever teruggaan?

Maar Japie zou haar zeker heel erg uitlachen, en dan... dan zat ze morgen zonder boek! Ze had er nu toch al zo vast op gerekend.

‘Jaap, wat zal je nu precies zeggen, zo meteen tegen juffrouw Bol in de leesbibliotheek?’

‘Dat moet je maar afwachten, hoor!’

Er was een ingehouden overmoed in zijn stem, die Leentje even met wantrouwen naar hem deed opzien.

‘Ja maar, je moet juffrouw Bol niet voor de gek houden, je moet niets uithalen, hoor!’ drong ze angstig.

‘Och meid, zanik niet zo,’ weerde hij af.

Ze waren er. Voor het smalle armelijke toonkastje bleven ze even stil. Tussen vale kleurpotloodjes, stoffige zakportefeuille-

tjes en geelversleten modejournalen had Leentje met een oogopslag de *Russische Adellijke Familie* ontdekt. *De Karbonkelstenen* echter waren weg. Gelukkig, nu wist ze dadelijk, wat ze kiezen zou, nu kon het niet lang duren, Japie stond al op de stoep, ongeduldig, de deurknop in de hand, Maup zou buiten wachten.

Terwijl Leentje langs hem heen de winkel binnenging, onder 't dof-rinkelend belletje door, kreeg ze ineens een benauwd voorgevoel, daar haar 't bloed naar de wangen joeg, van wat even later dan ook werkelijk gebeurde. Japies hand duwde haar met een vaartje vooruit, tot vlak voor de toonbank en tegelijkertijd zag ze, benauwd naar hem omziend, de ondeugende flikkering in zijn ogen, - en daar vloog hij lachend de winkel uit, het stoepje af, dat de bel als razend te keer ging en liet haar alleen en beduusd voor de toonbank staan. Buiten zag ze hem en Maup als Indianen dansen en grijnzen.

Over de toonbank heen, boog 't goedige oude mensje, een beetje suf, niet helemaal snik, zich naar Leentje toe.

‘Ben je daar al weer, Leentje, je bent er toch vanmorgen pas geweest!’

Vergeefs trachtte Leentje het eerste ogenblik te antwoorden. Ze moest eerst even bekomen. Ze keek hulpeloos naar het witte zondagsschortje, dat juffrouw Bol droeg op haar grijze rok, - tuurde even de open deur in, de huiskamer binnen, eindelijk piepte ze benauwd haar leugentje uit, meteen het boek, dat in de stijve greep van haar vingers bijna kleven bleef, op de toonbank schuivend.

‘Ik wou graag een ander boek, - dit had ik al vroeger gelezen.’

‘Wel, wat je zegt!’ zei juffrouw Bol, lijsig, kippig het boek vlak onder haar ogen houdend, ‘jij kan er wat mee, kind! Vind je moeder al dat lezen maar goed, kind?’

Ze praatte maar zo wat in zich zelf, wachtte geen antwoord, trachtte prevelend de titel te ontcijferen, maar 't lukte niet, want ze had haar bril vergeten.

‘Hoe heet dit boek, kind? Dan zal ik het effetjes doorhalen in het winkelboek.’

Ze sloeg onhandig een viezig kasboek vol vette potloodkrabbels en doorhalingen open, vaag dwaalden haar bevende vingers langs de rijen titels, van boven naar beneden, blad na blad.

‘Ik had het al eerder gelezen,’ herhaalde Leentje, schor, bang dat juffrouw Bol haar niet verstaan of niet begrepen had, ‘het heet *Het Kasteel Montmorency*. En nu wil ik graag *Het Geheim van een Adellijke Russische Familie*, dat ligt daar, in de etalage, want dit heb ik al gelezen, vroeger al, dus of ik er niet voor hoeft te betalen, en of ik dat andere dan hebben mag voor 't zelfde geld.’

Ze voelde haar huid onder haar kleren gloeiend prikkelen van benauwdheid, de schaamte rood op haar gezicht, - wat moest ze beginnen als juffrouw Bol vroeg, wanneer ze dit dan eerder had gelezen en 't nazocht in haar boek? Maar ze kon toch niet meer terug. Gemeen van Japie om weg te lopen en nu met Maup te staan treiteren daar voor het raam. Altijd samen tegen haar, maar als Japie Maup plagen wou, dan wist die wel bij haar te komen en dan hielp ze hem ook.

En juffrouw Bol die maar zoeken bleef, met haar trillende witte vinger, bijna grijs leek die vinger, langs de kolommen vette potloodkrabbels in het boek. Wat duurde dat lang, wat woog die stilte onverdraaglijk.

‘Moeder vindt eigenlijk niet goed, dat ik zoveel lees, ze zegt dat ik liever kousen breien moet, maar ik kan nog niet goed breien.’

Wat mal klonk dat! Juffrouw Bol had haar immers niets gevraagd.

Maar belangstellend keek de oude vrouw op, haar vinger als een schildwacht achterlatend op het blad, daar waar ze gebleven was.

‘Wát zeg je, kind, kan je nog niet goed breien? Hoe oud ben je dan?’

Een zenuwachtig lachje trok over Leentjes gezicht. Ze antwoordde niet. Schichtig keek ze de halfopenstaande huiskamerdeur binnen, daar hoorde ze bewegen. Als nu maar de broer van juffrouw Bol niet kwam, die door de week nooit, maar wel een enkele maal op zondag in de winkel hielp, - want dan kwam het uit, dan kwam alles uit en o, dan sloeg hij haar misschien

halfdood, hij was zo sterk, of hij gaf het aan bij de politie, nog erger, nog veel erger! Als hij haar dan nog maar liever halfdood sloeg!

Maar een fel gesputter van vlees in een gloeiende pan en sterke bakwalm leidde juffrouw Bols aandacht af. Leentje rook het ook en gaf er zich met een griezeltje rekenschap van, dat het misschien wel spek was, dat daar stond te braden!

‘En wat wou je dan nog hebben kind?’ vroeg juffrouw Bol, het winkelboek eindelijk maar dichtklappend, ineens ongeduldig, blijkbaar verlangend weg te komen. ‘Nou niet zo lang kiezen hoor, en dan in 't vervolg maar wat beter uit je ogen kijken. 't Is zondag, 't is rustdag, wat denk je wel?’

Leentje schrok van de plotselinge wrevel in haar stem - sluit dan op zondag, dacht ze vinnig - maar ze was ook blij, omdat ze nu niet over haar breien doorpraatte. Toch weer die steek van berouw, om wat ze deed. En voortdurend de angst dat het uitkomen zou en een verlangen weg te zijn, uit de winkel, 't stoepje af, veilig buiten onder de bomen, waar het langzaam aan te schemeren begon.

Ze noemde nog eens de titel en juffrouw Bol nam eindelijk het boek uit de winkelkast, schreef met moeizame hanepoten de titel af, *Het Geheim van een Russische Adellijke Familie* en reikte haar het smoezelig deeltje, ruig van los-ingeschoven bladen, in de gretig uitgestoken hand.

Keek ze nu nog zo kwaad? Neen, ze lachte weer en knikte haar goedendag.

‘Leer jij maar gauw kousen breien, hoor Leentje.’

Leentje zei niets, het beduimelde boek, haar schat voor morgen, nu veilig en vast in haar bezit, met een gemengd gevoel van verluchting en berouw in zich, rende ze bijna de winkel uit, als kon ze op 't laatste ogenblik nog vastgegrepen en tegengehouden worden.

Waar waren nu Japie en Maup ineens gevlogen? De boze woorden van verwijt, die ze naar ze uitstoten wilde, de zenuwachtige tranen van woede en berouw, die ze plotseling kroppen voelde, werden haar als in de keel teruggedreven, ze zag nergens de jongens. Flauwe apen, schold ze halfluid in een zenuwhik, nu

nog weggelopen ook. Maar de zoete avondval onder de bomen, wier hoge toppen plechtig ruisten in 't gulden licht, waardoorheen een luchtige wind opsteken kwam, de zuivere lucht na de benauwde atmosfeer binnen in het winkeltje, kalmeerden haar wonderlijk, haar boosheid slonk ineens weg, de tranen droogden nog voor ze waren geschreid en toen ze in de verte haar broertjes zag staan in gezelschap van een andere jongen, was ze eigenlijk blij, dat ze door de aanwezigheid van die ander ontslagen was van de plicht, Japie zijn lelijk gedrag te verwijten.

't Was Leendert Vleeschhouwer, een kameraadje van het Joodse school, die met uitdrukkelijke gebaren en grote-mensachtige woorden iets stond te vertellen.

'Zo waar als ik het leven heb,' verzekerde hij. 't Is een gesjmadde Jood! En hij is getrouwd met een Christen-vrouw. En hij heeft een sigarenwinkel achter 't plantsoen. En al het gajes koopt bij hem!'

Leentje luisterde ineens gespannen. Een gesjmadde Jood! Een die zich had laten dopen, die tot de anderen, die zo vaak de vijanden waren, overgegaan was. Die met een der hunnen was getrouwd en nu in hun kerken kwam. Hoe was het mogelijk? Zou hij nu ook spek eten en roken en reizen op de Sabbathdag?

Ze vroeg het de lange Leendert Vleeschhouwer. Die lachte, zwaar als een man.

'Maar natuurlijk, die doet alles, die is nu immers een goj. Spek en alles eet hij. Verleden week kochten ze aal aan de deur, Saar heeft het zelf gezien!'

'Wat een schurk,' zei Japie met kalme overtuiging.

'Maar zien dat je 't aan hem kunt,' riep de lange Leendert triomfantelijk, 'een uur in de verte kan je 't zien aan zijn grote, kromme neus,' en hij voegde er met argeloze trots bij: 'veel meer dan aan mij.'

'Aan ons zie je 't ook niet,' ijverde Maup, 'wij worden overal voor Christenkinderen aangezien, is 't niet waar, Jaap?'

'Ja,' zei die, 'laatst nog!'

'Je zult 't altijd beleven,' zei Leendert wijs, 'die 't niet willen weten, daar kan je 't juist aan zien. Ken je Samson, die aan de gasfabriek is, op 't kantoor? Hij is niet gesjmad, maar klokvrij,

- komt nooit in sjoel, geen God of gebod, wat ik je zeg, Jom-Kippoer niet, en nooit. De kinderen gaan op Sjabbes naar school, lopen zondags in hun beste kleren. Zoals je 't aan die allemaal kan zien! De een al erger dan de ander. Net lekker, zegt mijn moeder altijd!

Leentje kende de Samsons wel. Ze wist, dat ze 'klok vrij' waren, maar 'vrij' waren er tegenwoordig zo veel. Meer vrijen dan vromen, zuchtte moeder vaak! Daar moest je oom Izak over horen! Maar een vrije Jood was toch nog heel, nog heel wat anders dan een gedoopte Jood. Ineens voelde ze een nieuwsgierigheid, de gedoopte Jood te zien, zoals ze een zeldzaam, monsterachtig dier had willen zien.

'Woont hij hier ver vandaan?'

'Achter 't plantsoen zei ik toch,' antwoordde Leendert, die nooit veel geduld had met meisjes.

'Willen we hem gaan kijken?' kwam ze aarzelend, van de een naar de ander opziend, niet wetend hoe het voorstel opgenomen zou worden.

De jongens vonden het dan ook nogal dwaas - 'wat viel er nu aan die vent te zien', - maar toen voelden ze dezelfde nieuwsgierigheid, als naar een zeldzaam en monsterlijk dier, in zich opkomen.

'Laten we, zeg,' stelde Leendert voor.

'Ik wil wel,' kwam Maup gretig, nu Leendert het eerste woord had gezegd.

De zon was nu bijkans ondergegaan, - van de boomtoppen het gulden daglicht weggetrokken, maar overal kwieten blijde vogels, nu de hitte van de lange dag geleden was. En de mensen die op straat wandelden gingen kalmer verademend, de laatste uren van hun rustdag nu werkelijk genietend, niet in de prikkelbare teleurstellingsstemming van de lome hete zondagmiddag.

In Leentje was het als lag het geval van even te voren uren achter haar, als was het plotseling verkrompen en verbleekt - haar eigen valsheid, Japies laf weglopen - in de angstige gloed van de grote zonde, waarvan ze zoëven vernomen had.

Tussen Japie en Leendert verder slenterend, voelde ze geen

zweem van boosheid meer, maar wel een innig en zoet besef van saamhorigheid, zoals ze dat soms vrijdagsavonds thuis hebben kon. Zoals ze nu liepen, alle vier, was er een band, die hen bond, waar de anderen, ook al waren ze vriendelijk, al waren ze nog zo welgezind, toch buiten moesten blijven, en die de gesjmadde Jood met zijn eigen hand verbroken had.

Ze spraken niet veel, de avond stemde hen vredig. Japie scheen gestild na alles wat hij die lange dag had uitgehaald en ging zacht fluitend, nu en dan als gedachteloos even de hand op haar schouder leggend, naast haar voort. Door dorpse straatjes, waar de mensen op hun stoepjes zaten, wandelden ze kalm pratend, langs de kerk om bereikten ze het plantsoen; de heliotroop stond daar hevig te geuren in de naderende schemer, de rode gloed der geraniums ging al te loor in het lage gras, dat door een ronddraaiende sproeier als met regenstof werd gedrenkt, zodat het zacht klapperend ruiste.

‘Daar is het,’ wees Leendert.

In een kleine sigarenwinkel waar 't licht al brandde, blijkbaar pas geopend, blinkend van vernis en verguld aan kozijnen en opschrift, een pot met bloemen onder de boog van lege sigarenkistjes achter in de etalage, zagen ze, naast blinkend bruine toonbank, waar een aansteekvlammetje eenzaam brandde, weerkaatst in nikkelen knijper, de man op zijn stoel de krant zitten lezen. Tussen zijn dikke lippen hield hij een sigaret. Hij had een week-gekromde neus, dikke, blauwgeschoren wangen, een vlezige kin en zag er welgedaan en zeer tevreden uit.

‘Daar heb je hem zelf!’ fluisterde Leendert, zich impresario voelend, een stap naar voren doende, wijzend uit donker op de man, die rustig in 't licht zat.

Jaap had zijn ene arm om Leentjes schouders, zijn andere om Maups hals geslagen. Zo keken de drie kinderen zwijgend naar de gedoopte Jood als naar een griezelig, verfoeilijk monster.

III

‘Tien,’ zei Clasiën de Vries, die de beurt had willen hebben.

‘Hè nee, tien is veel te gauw gedaan, vijfentwintig,’ snerpte Triëntje Groot, die de beurt gekregen had.

‘Vijftien,’ besliste juffrouw De Boer, met haar harde gebiedende stem. Ze had vooraf op haar horloge gekeken. Voor vijftien was er juist nog tijd genoeg.

‘Wie een taak voor thuis hebben, doen niet mee. Die beginnen maar vast. Heb jij een taak, Leentje Levisson?’

‘Neen, juffrouw, moeder had immers gevraagd...’

‘O ja, jawel,’ sneed juffrouw De Boer de mededeling af.

‘Mag 'k dan meedoen, juffrouw?’

‘Dat is weer eens echt een vraag voor jou. Ik zeg, wie een taak heeft mag niet - jij hebt geen taak, - dat is toch duidelijk genoeg, zou ik zeggen.’

Ze wenkte haar minachting over Leentjes domheid in een mondvertrekking naar Wiesje Tak, het kind uit de grote drogisterij, wier vader diaken, en die zelf haar deftigste leerling en haar lieveling was. Wiesje vertrok haar bleek mondje in een nuffig lachje.

De meisjes die meededen, schoven bij elkaar, breiwerk in de hand. Wie een pen af had, moest zeggen ‘houd-de-molen’, - het kind dat ‘de molen hield’ moest die uitroepen optellen en tot haar, die de vijftiende pen voltooide, zeggen ‘houd-'m-zelf’, die was daarna aan de beurt.

De overige kinderen mochten zelf niet tellen, ook niet in gedachten, ze mochten ook niet opzettelijk vlug of langzaam breien, 't moest eerlijk toegaan en een verrassing zijn.

In de hitte breiden ze met driftige ijver haar pennen af, - de stalen naalden waar de zon op sprankelde vloeiden zilver-wit uit in 't snelle op en neder gaan. De meisjes die een taak voor thuis hadden, breiden ontevreden, traag als zaten ze te kieskauwen, met jaloerse blikken naar 't bevoorrecht kringetje.

‘Houd-de-molen!...’ ‘houd-de-molen’... ‘houd-de-molen’, klonk het telkens jachtig, in gretig wachten op het ‘houd-'m-zelf’.

‘Jij hebt geteld,’ brak Trientjes driftig uitvallen ineens de vredeghheid. Ze boog zich naar een meisje, dat gluiperig langzaam zat te breien, met een sluwe rondblik langs de breikousen der andere meisjes, hopend dat haar ‘houd-de-molen’ de vijftiende zou zijn.

De aangevallene verweerde zich, - enkele der anderen kozen over en weer partij, maar een klein ineengedoken kind, met zo koortsachtige haast breiend, dat ze er van heen en weer schudde op haar stoel, stootte plotseling buiten adem haar ‘houd-de-molen’ uit. ‘Houd-'m-zelf!’ riep Trientje triomfantelijk - want het kleine meisje was haar zusje en de andere was nu lekker gefopt. Dat kwam van vals doen.

‘Mogen we nog even met tien, juffrouw?’ vroeg Trientjes zusje, een bloedrood gezichtje naar de hoge stoel opheffend.

Juffrouw De Boer keek weer op haar horloge. ‘Neerleggen,’ klonk haar bevel. ‘Er Ruist langs de Wolken.’

Meteen zette ze zelf het gezang al in.

De meisjes hadden nauwelijks tijd gehad, hun gezicht in de plooi te trekken en zongen ruw-weg, op goed geluk af, de oudbekende woorden mee.

Zonder overgang liet ze daarna dadelijk op het lied het slotgebed volgen.

‘...en ik dank U, dat Gij ook heden weer het werk onzer handen in Uw eindeloze goedheid hebt willen zegenen, o Here, - Amen.’

Alsof het deksel van een pot-vol-rumoer werd afgelicht, die al lang had staan dreigen met overkoken, zo barstte onmiddellijk na dat ‘amen’ uit alle hoeken van het warme, volle vertrek, onder de lage zoldering, het joelen en praten los. Terwijl de meisjes met rappe vingers hun rommeltje bergden, snapten haar monden elkaar afspraken toe. Jeltje Bruinsma, een sterke meid met helle ogen en rood haar was jarig, een paar der anderen zouden bij haar komen spelen. Onder het gebed al had ze zitten wenken tegen Fietje, wat een pret ze straks hebben zouden.

‘Mogen we weggaan, juffrouw?’ Het verlangen om weg te komen de zonnige straat op, dreef haar lichamen vanzelf in de richting der deur, maar ze dorsten toch niet werkelijk gaan zonder toestemming.

‘Even wachten...’ gebood de juffrouw, ‘Leentje, kom hier.’

Ze wenkte het kind naar haar hoge stoel.

Hoogrood van zenuwachtigheid, de voetjes gehoorzaam naast elkaar stond Leentje er al, schriel in het donkerblauw jurkje, waarop de twee gladde, bruine vlechtjes met zwarte strikjes afhingen - en angstig voor wat ze wel wist dat er komen ging, hief ze het gezichtje naar de juffrouw op.

Moest ze nu toch weer zeggen, wie er onder 't bidden de ogen niet dicht gesloten hadden? Ze dacht juist, dat de juffrouw haar van die hatelijke taak ontheffen ging, in drie dagen al had ze niets gevraagd. En nu ineens toch weer. En ze had er ditmaal juist in 't geheel niet op gelet. Ze had heel wat anders aan het hoofd. De juffrouw moest het maar eens weten! Toch was het haar niet ontgaan, dat Jeltje Bruinsma niet opgelet had en gewenkt naar Fietje Groot, maar ze zou het niet zeggen.

‘Neen, ik zal het heus niet zeggen,’ wenkte ze geruststellend naar Jeltje, die haar dreigend aankeek met haar helle ogen, - ‘je moest ook het hart eens hebben,’ seinden de ogen haar terug, zo duidelijk en minachtend, dat Leentje zich niet eens edelmoedig kon voelen.

‘Wie hebben er alzo gekeken, Leentje, onder 't bidden?’ vroeg de juffrouw, het linkeroor, waaraan ze een weinig doof was, naar haar toe neigend, een ongewone zoetsappigheid in haar stem.

Fietje Groots ogen smeekten, die van Jeltje bleven dreigen. Achteraan verried nog een ander gezicht zich duidelijk schuldig aan wat Leentje niet eens opgemerkt had. Plotseling besloot ze, die zou ze verklikken, want als ze zei ‘niemand’, dan geloofde de juffrouw haar toch niet. Er was er immers altijd minstens één, die stilletjes rondkeek onder 't bidden.

‘Doortje Wijnberg, juffrouw.’

‘Alweer,’ hoonde de juffrouw.

‘Niet waar,’ huilde Doortje als op commando.

‘Wel waar, juffrouw, 'k heb het zelf gezien,’ ijverde Doortjes buurvrouw, die nog een oude wrok tegen haar had.

Een gierend joelen volgde, - zelfs de juffrouw lachte even, achter haar hand. Die lapte pas lekker zichzelf er bij!

‘Jij verklapt jezelf al, Neel,’ constateerde de juffrouw kalm. Woedend, beschaamd, zich belachelijk voelend en niet wetend waar zich te bergen, keek Neel pruttelend voor zich.

‘En wie nog meer, Leentje?’

‘Verder geen mens,’ jokte Leentje.

Jeltje en Fie keken verlicht. Maar de juffrouw bouwde spottend na.

‘Zo, verder geen mens. Nu heb ik vandaag juist zelf eens gekeken. Bedriegen mijn ogen mij, of hebben Jeltje en Fietje onder 't bidden iets veel ergers gedaan dan rondkijken alleen..., hebben ze misschien ook tegen elkaar gelachen?’

De beide schuldigen wisselden een wanhopige blik, sloegen dan in afwachting de ogen neer. Ook Leentje, vuurrood naast de stoel, dorst niet opzien, zich niet verroeren. Boven haar snerpde de stem van de juffrouw boze woorden naar haar toe.

‘En jij, lelijke jokkenaarster - om maar niet iets ergers te zeggen - heb jij thuis niet geleerd dat liegen een hele grote zonde is? Liegen en ongehoorzaamheid! Neen, ga alsjeblieft maar niet huilen, die tranen kennen we! Krokodilletranen!’ Even hield ze op. ‘Wie heeft de week?’

‘Ik juffrouw,’ stak Wies van de deftige diaken haar vinger op, in blijde hoop voorvoelend wat er volgen moest.

‘Zo, jij Wies, - ga jij dan maar naar huis, dan kan die bedriegster hier vandaag opbergen voor haar straf. En Jel en Fie, - denk eraan, als ik je weer snap, - dan krijg je elk twaalf naadjes straftaak en een briefje mee naar huis voor je vader. Jou zal ik maar geen briefje meegeven,’ voegde ze er minachtend naar Leentje bij, die stil te snikken stond naast de stoel.

Jel en Fie lachten grinnikend tegen elkaar met brede monden, de ogen vol vrolijkheid na de angst van één ogenblik.

Doortje en haar buurtje wachtten nog even af wat de juffrouw over haar besluiten zou, maar de juffrouw haalde het haakwerkje al uit, waar ze zich gewoonlijk na schooltijd mee bezighield en toen verdwenen zij ook maar gauw met de overigen de deur uit, de trap af en beneden de straat op.

Leentje schreide niet langer, ze wiste zich de ogen af en begon te ruimen, - ze moest dan daarna nog bijvegen, luchten en

matjes-uitschudden ook - de eerste ogenblikken leek alles doodstil, na 't rumoer van daareven, - maar dan hoorde ze hoe nu langzaam-aan nieuwe, fijnere geluiden het ruwe gerucht vervangen kwamen; in de boom naast het huis, waarvan de groene takken plat lagen tegen het raam, zacht-tintend met tere schaduwveegjes door het matglas der onderste ruitjes, joelden vrolijke mussen, een jong hondje kefte beneden in het tuintje van de bureu, een man met pruimen riep loom en moedeloos in de warmte, - orgeltonen kwamen uit de verte dromerig de karigopen ramen in. Het was herfst, gouden, milde herfst, elke dag wazig blauw, bladstil, geurig van bedauwde vruchten, van paarse en gouden bloemen in weelderige overvloed.

Leentje was eigenlijk blij dat ze hier alleen achterbleef in afleidende bezigheid, die toch niet meer dan haar halve aandacht vroeg, zodat ze nu nadenken kon en tot zich zelf komen omtrent het benauwde geheim dat ze binnen in zich droeg, maar met de juffrouw alleen voelde ze zich, nu meer dan ooit, beklemd en ongemakkelijk.

Die zat daar weer zo streng en stijf op haar hoge stoel naast het tafeltje, de mond stroef toegenepen en Leentje voelde in de blik, waarmee ze haar naogde, telkens als ze een mandje of doosje naar de kast droeg, behalve wantrouwen of ze haar werk wel goed zou doen, en na-verwijt om haar misdrijf van zoëven, ook die minachting, die ze zo goed kende, als van een hoger wezen voor een lager. Maar ze zei niets, de juffrouw, en liet telkens de koele blik uit haar groengrijze ogen teruggaan naar het haakwerkje in haar hand.

Ze was in 't zwart, met een zwart schort en aan een zwarte band om haar middel, een schaar, die dof afhing langs haar zwarte rok, - wit was alleen het randje van haar boord dat eng de schrale hals omsloot. Boven dat boord trok ze haar kin deftig, ze wilde graag deftig zijn, ze hield met alle macht haar beroep van breischoolhoudster, haar stand, zichzelf in ere. Ze had wel graag 'handwerkonderwijzeres' geheten, maar tot een diploma had ze het nooit kunnen brengen, in haar tijd en in haar kring kwam dat nog zo niet voor. Niet dat ze trouwens rechtstreeks dat diploma begeerde, - er was maar al te licht een reukje van

modernisme, van wereldsheid aan, maar de wereld vroeg er eenmaal naar en wie was er die niet, hoe weinig ook, voor de wereld uit de weg ging?

Nu trachtte ze door strenge en deftige stijfheid te vergoeden, wat ze aan bevoegdheid te kort schoot, ten einde haar schooltje in aanzien bloeiende en het inkomentje op peil te houden, waarop ze met haar moeder teren moest. Ze leefden eenvoudig, - maar ze aten alle dagen vlees, ieder een zuinig schijfje van de koude rollade, die elke zondag tegen bederf drooggebraden en voor een week berekend werd. Geen van beiden hielden ze van vlees, maar ze kochten het, omdat alle-dagen-vlees tot hun stand behoorde, en ze aten het, natuurlijk, als ze het eenmaal ingeslagen hadden. Aan alle-dagen-vlees hielden ze vast als aan een symbool van hun voornaamheid.

Vader was koster bij de afgescheiden kerk geweest, - aan zijn voorbeeldig gedrag dankte moeder haar pensioentje. Ze kwamen nu nog wel soms bij de ouderlingen van vaders kerk aan huis, en de nieuwe dominee had ze een vriendschappelijk bezoek gebracht, natuurlijk om vaders nagedachtenis, en om haar, die vaders deftigheid geërfd had! Moeder was een best mens, maar geen dame. Ze moest telkens als een kind op alles gewezen worden...

Juffrouw De Boer voelde zich met nadruk uitverkoren, - ze verafschuwde de modernen in alle graden en schakeringen, ze verfoeide Rooms en ze had een diepe minachting voor Joden.

Toen dan ook indertijd Leentjes moeder voor haar dochtertje plaatsing was komen vragen, had ze maar niet zo dadelijk erin toegestemd een Jodenkind, het eerste, op school te nemen! Ze had het zelfs een dag in beraad gehouden, niet alleen om juffrouw Levisson te vernederen en dadelijk te laten voelen, wie ze vóórhad, maar omdat ze toch niet, zonder haar eigen moeder erin te kennen, tot zulk een stap besluiten wilde.

Doch 's middags aan tafel had haar moeder gezegd - wat zij ook zelf al had gedacht, maar wat moeder maar liever uitspreken moest - dat geld geld bleef, van wie het dan kwam.

En Leentjes ouders waren nette, heldere mensen, voor Joden dan altijd, dat wist ze van hun gemeenschappelijke schoon-

maakster, en goed van betalen, zei de melkboer, en een mooie zaak - je kon nooit weten of je er niet eens voordelig een oud dingetje kwijtraken kon, en, Joden waren ook mensen, je mocht ze niet verstoten en elk kwartje was er een, en wie weet, was 't geen zegen voor de ziel van het kind, - Gods wegen waren immers wonderbaar - schoon een Jood nog verstokter dan een Heiden was!

En juffrouw De Boer had toen zelf met trots verteld dat juffrouw Levisson op de roep van haar school was afgekomen, en dat Leentje nergens had kunnen leren breien, zo wat broddelen niet meegerekend. En 't school van dat mens met die bochel ging zo achteruit, had ze gehoord, - en elkeen wou zijn kind toch niet bij de nonnen doen, die afgoden-dienaressen, die kwezels, die nog altijd haar ergste concurrenten waren. Want ze vroegen maar twee dubbeltjes en zij wou 't niet minder dan voor een kwartje doen.

En ze had haar moeder ook verteld, hoe ze juffrouw Levisson afgescheept had, en gezegd dat ze 'haar verzoek in beraad nemen zou,' - en hoe giftig de dikke Jodin toen geworden was, al had ze gelachen en niets laten blijken, - natuurlijk niet, dan zou ze 't onhandige wurm immers helemaal niet hebben genomen.

't Kind zelf, had ze er nog bijgevoegd, leek haar zo kwaad niet, een min dingetje, wat suf, maar wel gewillig, zij zou haar gauw genoeg een kous leren breien - nablijven maar, desnoods alle dagen, als 't niet anders ging, - *zij* had de tijd, ze was in haar eigen huis, want dat 'niet kunnen' was maar malligheid, alles luiheid en onwil, Willen is Kunnen, en dan kon ze tegen de winter flink poot-aan spelen voor de diaconie! Want als haar moeder er op rekende, dat ze altijd 'voor eigen' breien mocht, dan kon ze nog van een koude kermis komen!

Zo dus juffrouw De Boer Leentje zonder veel tegenzin op haar school had genomen, Leentje zelf was er met de grootste afkeer heengegaan.

Voor de nonnen was ze bang geweest, - in hun vlekkeloze kleren, door de zelfbewuste nederigheid van haar blik, leken ze haar de zelfbewuste vlekkeloosheid-zelf, ja, van een angstwekkende volmaaktheid. Ze konden natuurlijk alles, het was uit-

gesloten dat ze ooit een steek zouden laten vallen of knoeien in teen en hiel. Wat zouden ze haar diep minachten, zo zij onder hun koele, rustige ogen te broddelen zat. De nonnen beangstigden haar, - maar voor juffrouw De Boer had ze een afkeer gevoeld, van de eerste ontmoeting af, een bijna lichamelijke afkeer, - voor haar, voor haar kamer met de trijpen stoelen en houten stoven, voor het kastje, waar theepotjes en glaasjes en potjes stonden achter de smalle ruitjes-deurtjes, - het kastje, waar de juffrouw nog gauw even moeders aandacht op gevestigd had, gevraagd hoeveel het waard kon zijn - voor de dikke oude vrouw in de leren stoel, die niets zei en door haar bril naar haar keek, als was ze een wonderbeest, - en in een vlaag van heimwee had ze toen ineens haar vorige breischool voor zich gezien, vermooid door haar verlangen, als een verloren paradijs van goedmoedige huiselijkheid, waar ze werkten rondom een tafel met theeblad en elk kind zijn eigen kopje had.

Hier die langwerpige bovenkamer, laag van zoldering, krakerig de ongelijke planken vloer, vaalgrijs de wanden, overal gebroken door deuren van kasten en voormalige bedsteden, die nu niet meer sluiten wilden, de matten keukenstoelen in ongezellige rijen, geen tafels, hier en daar een taboeret, om kluwenbak of speldendoos uit de hand te zetten, - en de onderhelften der ramen van matglas, als in het fijne school. Kale ijzeren petroleumlampen, zonder kap, vale schaduwen werpend op de wanden in grondverf-kleur, een lange kachel als een bars, zwart spook...

Dan de meisjes, die op haar neerzagen, haar nu eens schuwden, dan weer uitvroegen, die ze bij haar thuis niet noden mocht, bij wie ze ook niet werd genood, - die ook wel eens vriendelijk waren, vooral de dagen na haar twaalfde verjaardag, toen ze op Joden-koek had getrakteerd, maar met wie ze toch nooit vertrouwelijk kon zijn, daar zij ze voelde anders dan zij zelf was, daarbij altijd bang voor mogelijke plagerij, nimmer geheel op haar gemak, voortdurend ook onder de druk van hun handigheid en grotere lichaamskracht, waarbij ze zichzelf zo stuntelig en tenger vond.

En toen juist al dat pijnlijke en overgevoelige door gewoonte ging afstompen en verdwijnen, toen was het andere, het veel ergere gekomen...

Een benauwde kramp trok Leentje door de leden, een beverig wee gevoel in haar buik, zoals ze wel had wanneer ze een trap opliep of ineens onder het touwtje-springen, - en haar vingers, die een vaal vloerkleedje omgrepen hadden, dat ze uitschudden ging, werden slap in plotselinge machteloosheid.

Even was ze het vergeten geweest, nu was het er weer, al de onrust, het innerlijk wroeten, dat ze niet beheerste en niet begreep, de bange schaamte, de wroeging om wat daar in haar, buiten haar om was geschied.

Het verlangen weg te komen, alleen te zijn, aan zichzelf overgelaten tot klaarheid en inzicht te kunnen komen, schonk haar matte vingers hun kracht terug, - ze duwde alle gedachte aan wat haar zoëven verlamd had met geweld van zich af, nog dit éne kleedje, nog die laatste pluk draadjes en pluisjes daarginds onder de stoel en ze zou mogen vragen of ze heengaan kon. Dan moest de juffrouw nog even alles nazien - ze zou wel zorgen dat er niets ontbrak - en dan gauw weg.

Maar juist op het laatste ogenblik kraakte de deur open en de oude juffrouw De Boer kwam de lege kamer in met een papiertje, een rekening blijkbaar in de hand. Verwachtend Wiesje te zien - ze wist altijd precies wie de week had, - 'de school' was het voornaamste onderwerp van haar dochters gesprekken, - hield ze een vriendelijk lachje op haar gezicht gereed, maar nu ze Leentje bemerkte, trok dat dadelijk weg en ze ging naar haar dochter, die ze 't papiertje overreikte, fluisterend vragend waarom Leentje aan het opruimen was, daar Wiesje toch de week had.

Leentje had ook niets gezegd - wie binnenkomt moet groeten, dacht ze, koppig-vijandig - ze ving iets op van 'bedriegen' en 'ongehoorzaam zijn' en zag het oude mens haar hoofd schudden, met een misprijzende blik, maar 't deerde haar niet.

Al wat ze verlangde was, dat het mens weg zou gaan, - want eerder kon zij zelf geen verlof tot vertrekken vragen, - het was immers streng verboden, in de rede te vallen of te storen, als 'de juffrouw in gesprek was' - dan kwam er nog geen eind aan haar gevangenschap, nog geen begin aan haar vrijheid, dan mocht ze nog niet zichzelf en haar benauwenis toebehoren.

Maar de twee vrouwen bleven fluisteren en smoezen, de dikke oude in nederig afwachten opziend naar de magere jonge, die haar portemonnaie uit haar zak haalde en de rug naar Leentje kerend, geld begon te tellen, de munten voorzichtig geruisloos uitleggend in haar schoot, beiden met steelse blikken naar het kind, dat ze toch vooral niets zien of horen zou. 't Kan mij nog al wat schelen, dacht Leentje, wat ze uitvoeren, maar ze voelde toch even pijn, omdat ze haar zo openlijk en vijandig buitensloten. Ze ving kleine metaalklankjes op, het geld gleed neer in de hand van de oude vrouw, die de rekening weer tussen de vingers hield geklemd. De beide vrouwen zwegen even.

'Nu zal ze wel weggaan,' dacht Leentje, maar dat gebeurde niet. Opstandigheid, woede, de altijd smeulende afkeer laaiden in haar op, rood naar haar hoofd, - ze wilde niet langer wachten, ze was klaar, ze waren toch niet de baas over haar, wat dachten ze wel? Ze deed een stap naar voren.

'Mag ik weggaan, juffrouw?'

De juffrouw stramde haar bovenlijf in de schrale, zwarte blouse, keek hoog van onder haar gefronste wenkbrauwen.

'Ik spreek, Leentje.'

'Ze zegt geen stom woord,' dacht het kind, maar dorst het niet zeggen.

'k Zou liever maar mijn beurt afwachten, als ik jou was, na dat van straks,' maande de oude juffrouw.

Leentje bleef zwijgen.

Juffrouw De Boer keek kritisch het vertrek rond.

'Moet die stoel daar zo blijven staan?'

Leentje schoof een stoel, die nog scheef stond, recht in zijn rij.

'Hm,' kwam de juffrouw, - het was nog steeds geen toestemming. 'Maandag schoolgeld meenemen.'

'Maandag kom ik immers niet,' bijna onhoorbaar klonk Leentjes stem.

'O ja, jawel,' minachtend luchtig vielen de woorden op Leentjes gebogen hoofd... 'Maandag kom je niet. Jullie hebben telkens wat, tegenwoordig. Wat is er maandag?'

't Was Leentje onmogelijk een geluid uit te brengen.

'Kun je de juffrouw geen antwoord geven?' berispte de oude vrouw.

De bazige inmenging van haar, die hier niet het minste gezag had, maakte Leentje ineens woedend en gaf haar de spraak terug.

‘k Heb het al twee keer gezegd,’ mokte ze, hardnekkig voor zich kijkend om ze haar vlammend gezicht niet te tonen.

‘Dan zeg je 't nog maar eens voor de derde keer.’

‘t Is Grote Verzoendag maandag,’ stootte ze er eindelijk uit, om er af te zijn en weer, ‘ik had 't allang gezegd.’

‘O ja - jawel,’ wilde juffrouw De Boer kalm, genadig zich wel herinneren. ‘Je hebt het al gezegd. 'k Dacht er niet meer aan, hoor!’

‘Grote Verzoendag?’ zeurde het oude mens over Leentjes hoofd heen naar haar dochter, ‘is dat niet zo iets als Poerim? Joden-poerim, niet, hoe heet het ook al weer?’

‘Neen, moeder,’ wees de andere terecht, ‘Poerim is weer heel wat anders. Leentje, wat doen jullie eigenlijk op Grote-Verzoendag?’

‘k Weet het niet,’ beet Leentje vernederd voor zich uit, uit alle macht vechtend tegen tranen, - ze voelde de blik, die de beide vrouwen met elkaar wisselden, zonder opzien zag ze het gezicht van de juffrouw, zoals ze minachtend keek, de saamgeknepen neus, de hooggetrokken wenkbrauwen.

Nog één ogenblik en ze zou luidkeels schreien gaan, ze wilde niet, ze wilde niet, ze wilde ertegen vechten tot het eind. Maar toen de oude juffrouw, zich bukkend, haar vlak in het gezicht keek en in de hoogste verbazing zei: ‘Ik geloof dat het wurm daar staat te grienen,’ brak ineens een hete stroom haar ogen uit, met een snik als een smartkreet stormde ze de deur uit en de trap af...

Was het dat maar alleen geweest, - maar het was de aanleiding, meer niet, de schok, die het lang in haar gekropte ontbond, waaraan haar overspanning zich brak en uitstortte.

De afkeer en de woede om de onuitgesproken koude minachting voor haar godsdienst, haar zeden, haar gezin, bruiste in haar over, terwijl ze rennend door het straatje ging, maar meer nog dan dat, scherpte het besef van die minachting haar zelfverwijt: om wat het hunne was, om wat zij althans rekenden het hunne

te zijn, had ze immers zichzelf en het hare verraden. Daarin school de bitterste vernedering.

Het snelle gaan kalmeerde haar voor een ogenblik, het brok van bitterheid en berouw, dat binnen in haar woog, verweekte en vloeiende weg tot een vermoeide bedroefdheid door al haar leden heen, - traag slenterde ze nu, door de open ijzeren poort, het kleine park binnen, aan de rand van het stadje, tegen de weilanden aan.

Daar stond op een kleine glooiing, weids betiteld als 't Heuveltje' een bank, waaromheen ze vaak op lange Sabbath-middagen met haar broertjes speelde tussen de heesters, tot aan het ijzeren hekje toe. Een slootje was er achter en aan de overkant daarvan een houtzagerij, veel lange, lage loodsen, waaronder de blanke planken in rijen en stapels opgetast lagen. De wrange geur van dat hout, de blanke oppervlakte van het stille slootje, tussen grazige oevers onder open wolkenhemel, het schuifje zo luchtig daarboven op, soms door mannen in bruin pilo weggeroeid en weer teruggebracht, en vooral het aanhoudend metaalachtig dreunen van de machine, dat tot op een heel eind afstand hoorbaar bleef, en dat zo zoet-soezerig maakte in de warme middagstilte, wanneer ze op die bank alleen zat en staarde, het rozenperk in het gras er tegenover - dáár was het geweest, dat ze op een Sabbathdag in felle begeerte een grote, geurige, purperen roos afgerukt en weggekaapt had, waarmee ze toen toch niet had durven thuiskomen, die ze eerst had laten verleppen in haar warme hand en daarna weggegooid - dit alles behoorde tot het beeld van de Sabbathmiddag in de zomer. Ook op de feestdagen zochten ze daar hun toevlucht, lange middagen van Rousj Hasjono en Loofhuttenfeest, - dan hing blauwe damp over het vijvertje en stonden de vochtige bomen roerloos en roodbruin langs de paden. Er toefde om die bank een sfeer van dommelige rust en in zichzelf gekeerd peinzen, van verveling eigenlijk ook, maar van dierbare verveling, die tot de Sabbath behoorde, die iedere week woog en die ze toch niet zou hebben willen missen. Op zondag hing die sfeer er niet, dan speelden er de rumoerige opgedirkte werkmanskinderen, of halfvolwassen jongens zetten er stoeiende gillende meiden na, - en dan was er ook niet dat

metalig dreungeluid van de houtzagerij, dat de dingen eigenlijk pas hun echte leven in droomstemming gaf.

Leentje kwam er op zondag maar zelden en even weinig op weekse dagen, - maar het was haar vaste plekje voor zomerse Sabbath-middagen en daarom hing er die stemming van zoete soezerigheid en dierbare verveling.

Dit Sabbath-gevoel omving haar ook nu onmiddellijk, onbewust had ze, tot beveiliging en vertroosting, daarin haar toevlucht gezocht.

En nu terugdenken en het begin van haar verdoling binnen in zich zoeken! Maar dat begin verloor zich in de wazige verten van haar herinnering. Toch wist ze nog heel goed, hoe ze in de aanvang, de allereerste dagen vooral, het bidden en zingen op school onlijdbaar had gevonden. Toen was het er dus nog niet. De woorden en melodieën van hun godsdienstige liederen zaten te innig verbonden aan hun uiterlijk en hun manieren, aan hun striemende hovaardij, hun kille geringschatting voor haar en de haren, - aan het gelaat van juffrouw De Boer, aan de gevel van 't fijne school, aan de afstotende figuren van juffrouw Koeman en de kweker in de Bloemstraat, dan dat haar gevoel ze daarvan scheiden kon. Haar latente afkeer, haar altijd sluimerende wrok tegen het ene vloeide onweerhoudbaar ook over het andere uit.

Thuis werd haar noch afkeer noch haat tegen Christenen en hun geloof rechtstreeks ingeboezemd. Maar in de toon waarop vader over het gajes sprak, lag verbittering en minachting en ook wel vrees, - en de naam van Jezus, die ze vanzelf beschouwde als de Godheid der Christenen, werd thuis nimmer genoemd, - hij werd slechts, als 't voorkwam, aangeduid met een Hebreeuws woord, dat 'de Gehangene' betekende. Doch ze had daar nooit bijzondere aandacht aan geschonken. Want niets van dat wat op Christendom, op het innerlijk leven van de Christenen betrekking had, had ze ooit eerder met haar bewuste gedachten beroerd, 't behoorde eens-voor-altijd tot het 'andere', tot een wereld, die de hare niet raakte en niet na stond en waarbij ze op geen enkele wijze betrokken was. Het was slechts de klank der melodieën, het uiterlijk der woorden, 't welk haar door asso-

ciatie van voorstellingen die vage weerzin inboezemde, over de betekenis, over de inhoud had ze nimmer nagedacht, die drong zelfs niet tot haar door.

Toen was dat alles veranderd. Langzaam-aan of plotseling? Ze wist het niet meer.

In het vloeiende en vlotte van haar herinneringen één vast punt.

Op de zolder bij haar thuis hing een schommel, twee touwen en een plankje, laag boven de grond...

Die zolder was een vaal, naargeestig hol, door één klein raam verlicht, met duistere hoeken, zo vochtig, dat er 's winters paddestoelen groeiden onder tegen de donkere binten aan.

In een diepe, muffe kast werd er het gebloemde paasservies, het vrolijke, mooie, dat aan heilige feestvreugde en voorjaar denken deed, de lange winter door bewaard. Leentje hield van de zolder zoals ze van het steegje hield, - om er in de kou alleen te zitten en door het raampje te turen over daken en erven, in herfst en winter, tegen het vallen van de avond, vooral als het dooide bij sneeuw, en dan tegelijkertijd te luisteren naar de geluiden beneden, waar ze het warm en gezellig wist en waar ze stemmen hoorde en het tikken van het glas, het ritsen van de ketting, als de lamp neergehaald en ontstoken werd. Dan rolden gauw ook de gordijnen neer, en leek het haar boven, waar geen licht toch was, in enen donkerder. Evenals in het steegje had ze daar dan op de zolder alles tegelijk, het levensblijde en doodsbedroefde, waarnaar altijd tegelijkertijd haar hart smachtende uitging...

Op zomerdagen was het er zonloos, stikkens warm en benauwd, dan hing er een reuk als van oud tapijt, - maar dan toch mocht ze gaarne erheen sluipen - ofschoon ze er nooit zonder hoofdpijn vandaan en beneden kwam - en dan zat ze op de schommel, sloeg haar ene arm om het touw, leunde haar hoofd ertegen aan en liet zich met gesloten ogen heen en weder deinen. Ze neuriede onder het schommelen, vage, onbestemde wijsjes, grijpend wat maar door haar heen waaien wou, en terwijl ze in afwachtende overgave, geheel lijdelijk neuriede en deinde, in de stilte en benauwde hitte, haar arm om het touw en haar hoofd

ertegen aan, verschenen voor haar gesloten ogen de gestalten, die ze in dromen en in boeken had gekend. Uit eigen herinneringsdiepten, maar schijnbaar uit de duistere ruimte rondom, traden ze in de lichtkring van haar verflauwd besef, te midden van droomlandschappen, wazig en vreemd, alles maar vluchtig en onbestemd, meer aandoening dan voorstelling, meer gevoel dan beeld, - meestentijds met één enkele figuur als middenpunt, waaromheen al het andere zich groepeerde. Die figuur was altijd een held, geen krijgsman, maar een verheven lijder, een grootmoedig dulder, beeld van bovenaardse deugd en bovenmenselijke generositeit, als in wolken hoog boven haar zwevend. Want juist omdat ze die ouderwets-hoogdravende grotemensen-boeken die ze las, nooit geheel begreep, namen de personen die fantastische vormen aan, zoals gewoon-menselijke gedaanten ook in schemer en mist tot bovenaardse gestalten kunnen worden.

Drie weken kon het geleden zijn, dat ze daar ook zo gezeten en geneuried en gedroomd had, - en toen was 't gebeurd. Voor haar gesloten ogen zweefde een bleek beeld - waar kon ze dat gezien hebben? en het onbestemde neuriën, dat ze deed, ging als buiten haar wil over in bekende melodie:

Zo lief had hij zondaars,
Dat hij voor hen stierf,
Genade bij God door zijn zoenbloed verwierf.

Een schrik was door haar heen gedaverd, als ware verraderlijk een boze vijand bij haar binnengeslopen; van de schommel afgesprongen, de ogen wijd-open, trillend op de benen, had ze 't duister van de zolderruimte ingestaard.

Nu nog, nu ze hier rustig zat in de gouden herfstzon, op een bank in het park, waar 't metalig dreunen van de onzichtbare machine een zoete, vertrouwde sfeer van Sabbathrust en veiligheid schiep, nu nog kroop in 't herdenken de kille benauwdheid haar langs de huid, de verbijsterende schrik van dat ogenblik en de vrees, onmiddellijk daarna, de vrees voor de straf die komen ging, die komen moest.

God las immers gedachten, hij had de hare gelezen, in 't ogenblik-zelf dat die zich aan haarzelf had geopenbaard, en on-

vermijdelijk stellig zou hij nu zijn bliksem op haar neerslingeren. Ze had, hoe kort ook, ‘vreemde goden aanbeden’ - gezondigd tegen het grootste gebod - ze was met haar gedachten geweken van het rechte pad, als Korach zou ze verzwolgen, als Uza op de plaats gedood, als de vele slechten, de vele afgodendienaars, waarvan de Geschiedenis sprak, neergebliksemd en uitgeroeid worden!

Wat was ze bang geweest! Hoe was plotseling om haar heen de vale, matte stilte bevolkt geworden door onzichtbare gedaanten, waaruit ogen haar aanstaarden, die ze zelf niet anders waarnemen dan enkel en alleen voelen kon, die op haar priemden, ondraaglijk, hoe scheen in alle duistere hoeken een geschuifel en gefluister aan te vangen, en was het levenloze ineens afgrijselijk levend geworden. Die warme, vale schemer, dat ene, star-ogende raam, die ruimte van onzichtbare schimmen vervuld, - het Gehenna, waaraan ze in het donker zelfs niet denken dorst, het Dal-des-Doods, de eeuwig-schemerige plek voor wie zondig geleefd hadden en vervloekt waren.

Lang had het niet geduurd, lang had het niet kunnen duren, maar dat ene ogenblik zou ze nooit vergeten, toen was ze naar beneden gegaan en moeder was geschrokken, zo bleek als ze had gezien.

Dit was dus het meest vaste punt in haar herinnering, maar het eerste niet.

Want dagen daarvoor rekende ze het al begonnen, toen ze naar het zingen had geluisterd zonder de afkeer van de aanvang, maar met heimelijke rillingen van zoete ontroering en onbestemd verlangen. Toen al waren die melodieën los van hen, van die afstotende anderen, van hun femelende aanmatiging en koude minachting jegens haar, - van dit alles, waaraan ze in haar onbewust gevoel zolang verbonden waren geweest. Wanneer was dat dan aangevangen, dat ze die zoete rust, dat zachte vredegevoel in zich had voelen neerzinken, toen de anderen het plechtig avondgezag inzetten - ‘k Wil u, o God, mijn dank betalen’, - terwijl zij naar buiten staarde uit het raam? Dat zoete wegwijnen onderging ze lichamelijk soms wel, wanneer moeder 's morgens haar haren borstelde en daarmee wat langer dan

anders treuzelde, maar niet zo diep en zoet drong het dan in haar door, en het vrede-gevoel, als werd ze opgeheven en weggedragen, was daar ook niet aan. Toch kende ze dat ook, van zomeravonden, als ze groetend langs de buurtende mensen ging, terwijl boven haar hoofd in 't laatste licht de bomen ruisten en 't beneden al bijna duister was. Dan ook die zachtheid om het hart en alsof ze niet liep, maar zweefde of gedragen werd...

Pas later hadden de woorden zin gekregen, niet het eerst die van de Avondzang en ook niet die van 'Er Ruist langs de Wolken', - maar van een ander lied, dat nu en dan onder 't werken aangeheven werd:

'Als men Jezus' heilige handen
Aan 't afgrijslijk kruishout sloeg,
Was het heerlijk om te aanschouwen,
Hoe hij smaad en smart verdroeg,
Bij het klinken van de hamers
Die hem hand' en voet' deed bloên,
Bad hij "Vader", o vergeef 't hun,
Die niet weten, wat ze doen...'

Vooral de beide laatste regels, waar de melodie als sidderend in diepten van smartelijke herdenking onderging, hadden haar heftig aangegrepen en waren haar bijgebleven, dagen lang.

En de bittere zelfaanklacht van het:

'Ach die zonden, ach die zonden,
Altoos in mijn hart gevonden.
Meester van mijn gans gemoed.'

Maar boven al het andere uit, ontroerde haar het machtigst - en ze kon het niet keren, niet weerhouden, ze had al haar kracht nodig om erover te waken dat geen der anderen het merkte - die beide paren regels welke van bovenmenselijk geduld en bovenaardse edelmoedigheid gewaagden:

'Zo lief had hij zondaars, dat hij voor hen stierf,
Genade bij God door zijn zoenbloed verwierf.'
Sprak hij 'Vader, o vergeef 't hun,
Die niet weten wat ze doen.'

Dat laatste dan nog het diepst, om dat verzinken van de melodie...

Ook werd bij het 'Er Ruist langs de Wolken' de bekoring verbroken door het slotvers, dat aanving met: 'Nu buigt zich dan alles voor Jezus in 't stof' en dat een gevoel van onwil in haar gaande maakte met het stellig besef, dat ze niet wilde zich in het stof buigen, maar wel bewonderen en in bewondering navolgen... En, vreemd, nadat melodieën en woorden zich allang in haar hadden gescheiden van het haar afstotend uiterlijk en de manieren der 'fijnen', - behielden toch de namen 'Jezus' en vooral 'Heiland' de onaangename bijklank van hun femelende, zelfverzekerde schijnheiligheid.

Toen was haar dat bleke beeld verschenen; in die zonderlinge mijmerstaat, daar boven op de warme schemerige zoldering, waar ze zich schommelen liet, ogen dicht, het hoofd in willoze lijdelijkheid tegen de arm geleund, toen had het plotseling boven haar hoofd als in wolken gezweefd, - o, nu ze het herdacht, beleefde ze weer al de benauwenis van dat ogenblik...

Van de toppen der heesters was het laatste daglicht verstorven, het rozenperk in het donkere gras langzaam te loor gegaan, - de machine der houtzagerij tot zwijgen gekomen, - nu Leentje sidderend, als gedreven, oprees van de bank en rondom zich zag, leek alles op gruwelijke wijs veranderd, als betoverd. De ruimte om haar, waar de koele herstavondwind ruisend door de bomen vlood, waar de lege banken in wijde boog stonden rond het duister grasperk heen, scheen haar plotseling vervuld van onzichtbare gedaanten, die haar gadesloegen en loerende dreigden. Ze was daar nu maar schijnbaar alleen, in werkelijkheid van alle kanten ingesloten en benard. Er waren ogen, die haar geheimste gedachten lazen, oren die haar woorden opvingen, nog voor zij ze uitgesproken had, het trilde overal van gruwelijke aanwezigheden, - evenals die middag op de zolder. Wat vriendelijk en vertrouwd was geweest - de banken-boog, de grasplek met het rozenperk, de heestergroep, had zich in spookse omtrekken verwrongen, waaruit onheil dreigde. Een suizeling voer door de stilte, waar binnenin iets scheen sidderend op barsten te staan. Weerloos, als naakt stond Leentje voor de bank, in het gevoel dat slechts roerloosheid haar redden kon, dat ze zou worden gegrepen als ze vluchtte, in haar rug, bij haar

benen, - de vrees van zo menig nacht, als ze ook niet roeren dorst, wakker geslagen uit boze droom.

Toen schoot plotseling een schrik door haar heen als was haar hoofd een kooi, waarbinnen een gevangen vogel als dol tegen de wanden opvloog, één ogenblik als een bliksemschicht dat ze ijskoud werd en slap als liep ze leeg van dodelijke angst, - ze had geritsel vernomen, fluisterende stemmen; vale visioenen, ongedacht opgedoken uit oude, benauwde dromen, spookten vormloos voor haar ogen, - toen vloeide warm het bloed naar haar hart terug, achter het grasperk vandaan kwam een lievend paartje omstrengeld, en het meisje kende ze, een vriendelijk, blond kind, uit haar eigen straat, in blij gebabbel voortgaand aan de arm van haar vriend. En haar vriendelijk 'dag Leentje' klonk als een woord van verlossing, dat de spoken verjoeg, de angsten verdreef, de dingen in het park hun eigen leven en gedaante hergaf, het weeë vreemde dat eraan kleefde wegstrijkend als een frisse wind.

Ze liet ze de bank, waarop ze haastig was gaan zitten, een paar stappen voorbijgaan, stond toen op en ging achter ze lopen, niet te dichtbij, om ze niet te doen denken dat ze hen beluisteren wilde, - de warme blijgeestigheid, sfeer van gewoon, natuurlijk, goedmoedig mensenleven - als de aanblik van een verlichte winkel, na 't angstig reppen door een duister straatje - die ze achter zich lieten, omkoesterde haar behaaglijk, schonk haar een lichamelijk gevoel van welzijn. Al haar vreezen was zó met één slag teruggedreven, dat ze enige ogenblikken in het geheel niet en nergens aan dacht, zalig-opgelucht voortging achter de gelieven aan. Doch die eerste momenten voorbij, be kroop haar in een ontdekking een nieuwe angst: ze sloegen de gewone weg naar huis niet in en zij moest, het kon niet anders, zij moest nu wel naar huis toe gaan. En met de zekerheid dat ze over enige ogenblikken weer alleen zou zijn, viel haar in een kilte het besef op het hart, dat dan al haar gedachten en vreezen van daareven, van de laatste weken, onweerhoudbaar in haar terugkeren zouden...

Ze had wel getobd, die laatste tijd - in zelfverwijt zich gezegd, dat ze een 'afvallige' was, een die 'vreemde goden aanhing',

- de goden van die Christenen, welke voor haar en de haren in verleden en heden zo dikwijls de bitterste vijanden, op het best onverschillige vreemden waren geweest. Hoe vaak had ze niet de vuisten in wanhopige woede tegen hen gebald, wanneer ze las of hoorde van de wrede vervolgingen, de bloedige smaad, haar eigen voorvaderen aangedaan. Hoe menigmaal had ze niet een verdreven Rus, magere, droeve figuur, vervallen en verarmd, wanneer hij des vrijdags aan hun gezellige Sabbathtafel zat, horen gewagen van hatelijke laster, van gemene beschuldigingen, waarmee hen de Christenen vervolgden en zochten te vellen, - hoe trots had ze zich gevoeld, wanneer ze op school vernam van de martelaren, die in de vleiendste verlokkingen, de afgrijselijkste kwellingen hun geloof trouw bleven. Zij was niet gekweld, ze was niet geveleid, haar had niemand het lastig gemaakt, - en om de gezangen van juffrouw De Boer, van die ellendige groentekweker met zijn trotse familie, van juffrouw Koeman en de hele hatelijke rest, had zij in onbedwingbare ontroering dat eigen geloof verraden!

Op straat, rondom haar, was het donker en stil geworden. Ja, ze moest, ze moest nu naar huis. Bij elke hoek hoopte ze, dat de gelieven een zijstraat die naar hun eigene voerde, inslaan zouden, maar ze dwaalden juist hoe langer hoe meer uit de richting vandaan. Het kon niet langer, ze moest ze laten, zich onttrekken aan de warmte, de steun van hun aanwezigheid, onverzeld verder gaan.

Deed ze dat niet, dan werd niet alleen de weg naar huis voortdurend langer, maar ook donkerder en verlatener, dan moest ze straks door een laan met bomen, door een straat in aanbouw, waar na zonsondergang niemand meer liep, - dan moest ze heel alleen de holle geraamten der onvoltooide huizen langs.

Ze was zo bang...

Vader had gelijk, - wie bang was had een kwaad geweten, zei hij altijd, - hij had gelijk, dat bleek nu wel, nooit eerder immers dan vandaag was ze in het park bang geweest, - nooit eerder dan vandaag had de schemering haar zo benauwd, - en naar de zolder thuis had ze sinds die ene dag niet meer durven terugkeren! Ja, ze voelde nu wel, alles hing van het geweten af! Ook

haar benauwde dromen, hield moeder steeds vol, kwamen daaruit voort. Wie benauwd droomde, die was in zijn bed door de duivel bezocht, omdat hij niet goed genacht-laajend had, - zijn nachtgebed vergeten of verwaarloosd! Zij deed het ook wel, ze sloeg ook wel van de drie keren 'Sjemang', die ze te zeggen had, vaak één keer en soms zelfs twee keer over, - daarvoor greep haar dan, zoals vader het zo woest en griezelig in scherts uitdrukte, de duivel in de nek, - maar de laatste tijden paste ze wel op, al was het nachtgebed lang en vervelend, dat ze alles wat driemaal moest, ook driemaal zei, want ze wilde niet buiten de schuld die reeds op haar woog, haar geweten nog meer bezwaren...

Het ogenblik was daar, - ze moest nu de weg inslaan, tegengesteld aan die, welke de gelukkige gelieven gingen. Verbeelde ze het zich, of was sinds de middag de lucht betrokken, was niet de wind krachtiger en kouder dan zoëven? Zie, daar ging de lantaarnopsteker, - wat kwam hij laat in deze buurt, - zou ze hem volgen? - een ogenblik lichtte het in haar op, maar hij liep te snel, en ook, van zijn wezen ging geen bescherming uit.

Wetend, dat ze alleen in donker naar huis moest gaan, wilde Leentje zich vermennen in een vast voornemen niet meer aan haar wroeging, niet meer aan iets dat haar beangstigen kon, te denken, - het alles van zich af te stoten, maar juist dit opzettelijke, al te vaste voornemen werd haar noodlottig, - het verdrongene, het in krampachtige doodsangst achtergehoudene golfde met tergende hardnekkigheid de gesloten poort binnen, overspoelde haar ziel, zodat zij sidderde. Want dan leefde ook dadelijk de lucht om haar heen, dan waren er de loerende ogen, de luisterende oren, waarvoor haar diepste gedachten weerloos blootlagen en dan moest ze, dan moest ze juist voortdurend aan het zondige denken, dan dreef een macht, sterker dan haar wil, haar gedachten die geschuwde doolhof in, totdat ze eindelijk, wederom opschrikkend van een geluid, ineens heet van angst, met een gevoel als kon ze elk ogenblik onder de donkere bomen beetgegrepen en meegesleurd worden, - als een bezetene opsprong en rennende, de tanden opeengebeten, versmoorde kreten in de keel, in het duister voortstormde naar huis.

IV

Te denken, dat alles zo goed had kunnen zijn, zonder dat ene, 't welk haar nu de schoonste weken van het jaar verbitterde. Want wat ging er boven die vier weken in het najaar, de vier feestweken, waarvan de eerste het Nieuwjaar, de tweede de Verzoendag, de derde en vierde Loofhuttenfeest en Slotfeest brachten, - dagen zó stralend-feestelijk, zo hoog-plechtig, dat ook de overige dagen van hun glans en wijding overtogen waren, zodat het feestelijke en plechtige bijkans onverbroken, een maand lang in haar huis en in haar eigen borst vertoefde. Ja, boven het Pesachfeest met de Seideravond, met het gebloemde vaatwerk, de paasbroden, al het innige en tedere van dagen en avonden, daarboven stelde zij toch nog de weken der herfstfeesten. Dan toch werkte het weer ook mee. Dan hingen er in de morgen die blauwe dampen over de kleine vijvers in het park, - waar de zon doorheen brak in gulden mist, en hoe heerlijk rook het bonte, vochtige loof dat als bedwelmd van eigen reuk amechtig neerhing in de gespannen stilte, boven het roerloos wazig vijvervlak, - waar temidden van glans en damp de witte eenden met hun gouden bekken zo traag zich roerden, als waren ook zij bedwelmd of ingeslapen. Hier en daar onder de bonte bomen glanzend goud en paars van kleine asters en vroege herfstchrysanthen als uit gebronsd metaal gedreven, vochtig ook, en amechtig, bedwelmd, van eigen wonderlijke waseming. En dan die koelredoortrokken warmte, zo anders dan dorre zomerhitte, wanneer hoog in de dag, de zon de blauwe dampen overmeesterd had en verteerd in haar zoete gloed, die stralende als uit vochtigglanzende ogen, vol belofte was en reuk en vreemde tinteling.

Dan de geuren, - de geuren van rijp fruit, uit de winkels, de geuren waarin al de verwachtingen, de overzoete dromen van de bonte bomen boven het wazig vijvervlak met de witte eenden in goud-blauwe damp, schenen te zijn opgegaan, - ja, die geur van rijpe meloenen en een ietsje rins van appels, maar niet te veel, want appelreuk was winter - en het fletse zoet van even gekneusde peren, - dat alles hoorde toch tot de herfst, en evenzeer de kleuren: op de druiven lag immers de ochtendnevel,

wazig-blauw, en de grote, gevlekte peren droegen de warmste herfstbladtinten...

Dit vruchten-koele, teder-tintelende, warm-vochtige, paars-en-goudgeel dampige, al het getemperd-blijde van zonnige herfstmaand behoorde tot de najaarsfeesten, tot het Nieuwjaarsfeest, het Loofhutten- en Slotfeest, maar ook tot de Grote Verzoendag, die vastendag en feestdag tevens, een dag van boete maar niet van smart als de vastendagen van Tammoez en Ab, wel hoog-ernstig, maar niet droevig was, eerder blij, en die binnen de gesloten synagogemuren, waar bij week kaarsenlicht wit en zacht en roerloos en geluidloos de uren verliepen, als in Gods voortdurende tegenwoordigheid werd doorgebracht. Eenmaal daarbinnen, in die afgesloten wereld van doodskleren, kaarslicht en ongezoelde schoenen, bleven zon en hemel weliswaar de ganse dag onzichtbaar, - maar in 't heengaan, 's morgens om zes uur, met vader en moeder en de jongens, allemaal te zamen, ja, dan moest die blauwe damp er ook zijn en de eerste glansen van de zonsopgang, door het vochtig-bonte loof in de verlaten lanen, en vruchtenreuk uit een nog gesloten winkel of van een vroege kar. Dat hoorde tot het wezen en de stemming van de Verzoendag.

Zijzelf bezaten geen loofhut, - moeder had het wel graag gewild, omdat ze als meisje bij haar ouders het zitten en eten en bezoek-ontvangen in een loofhut zo onvergetelijk-heerlijk had gevonden, maar vader vond het te duur en te lastig, - vader gaf er niet om in zijn hart, vader was niet 'vroom' genoeg, ze had wel eens gehoord hoe hij daarover standjes met oom Izak had, die zelf zo graag een loofhut had gewild, maar geen ruimte kon maken in zijn huis vol kinderen.

Doch ook zonder loofhut was hun huis feestelijk. Vader mocht niet 'vroom' zijn, hij hield ervan op Jomtofdagen te smullen en gul te laten smullen. Er waren dan altijd taartjes en lekker vlees en overvloed van fruit, - sappige herfstvruchten, druiven, hartige nieuwe noten. Daarom was hun huis altijd vol bezoek, op Nieuwjaarsfeest en Loofhuttenfeest. En hoewel ze altijd dol was op lekker eten en vruchten en zoete koek en taartjes met gelei, - toch was ook zelfs dat genot in de herfst opgevoerd

en verhoogd. O, de herfst maakte alles heerlijker, - gaf de gouden Nieuwjaarshoning en het sap der vruchten, die ze at, een afzonderlijke smaak van verlangens en dromen, van vreemde genietingen en vage heerlijkheden. In de herfst ook en dan alleen verlangde ze er soms naar om heel rijk te zijn en mooie kleren te dragen en te reizen, ver weg heen te trekken door wazige verschieten en bonte bossen, maar stelde zij zich voor dat ze werkelijk in mooie kleren ver weg heen zou gaan, dan wilde ze toch liever blijven waar ze was en haar eigen kleren dragen. 't Was ook eigenlijk niet reizen, waarnaar ze verlangde, maar diep ademen en vliegen met open armen.

Zo was het menig jaar geweest van dat haar heugde, zo had het ook dit jaar kunnen zijn. De feesten vielen vroeg - een late Rousj-Hasjono gaf vaak een grauwe, koude Jom-Kippoer, kleurloze damp of valse regen - doch ditmaal rees, elke dag opnieuw, teer-tintelend goud de zon uit blauwe dampen opwaarts, - reuk van chrysanten kruidig, van meloenen zoet zweefde in de lucht, - wat had ze zalig-gelukkig kunnen zijn. Op de eerste Nieuwjaarsdag was hun eigen huis vol bezoek geweest, - ze had moeder mogen helpen met bedienen, hoe had de vruchtenwijn gefonkeld in de geslepen karaffen, en dan die reuk van koffie en wijn - ze dronk er niet van, maar genoot de geur - en het komen-en-gaan der bezoekers, de vrouwen in hun ruisende zij, met fonkelzwart van git, de mannen met hoge hoeden, zwarte jassen, schone boorden, - de vrouwen lachend, pratend met moeder, de koffiekopjes op de handen in hun brede schoten, - de mannen in ernstiger gesprek met vader, over sjoel-gaan en schnoderen, - over de jonge hulpgezan, die dit jaar gekomen was om de oude Benjamins in 't minderen van zijn krachten bij te staan.

O, wat had ze gelukkig kunnen wezen, juist dit jaar.

In de opeenvolging van schone herfstdagen naderde de Verzoendag.

Ieder jaar gedurende de tien voorafgaande dagen, van dat ze een klein meisje was, bezon Leentje zich op het kwaad, dat ze in het afgelopen jaar had gedaan of gedacht en waarvoor ze vergeving moest smeken.

En dan beklagde ze de mensen die ze aan grote zonden schuldig wist, ze beklagde ze om 't ondragelijk-zware schuldgevoel, waarmee ze optrekken moesten ter synagoge, de bange onzekerheid of voor zulk kwaad wel vergeving bestond. Aan de verdooden, die God noch gebod meer eerden, en zelfs op de Verzoendag niet ter sjoel kwamen, aan hen dacht ze met een mengeling van afschuw en bekommering, deernis zó diep, dat het haar eigen geluk bedreigde.

Toen haar eigen zwaarste zonde nog scheen het bedrog tegenover juffrouw Bol in de leesbibliotheek, toen had ze zó aan de gedoopte Jood uit de sigarenwinkel gedacht en zich afgevraagd, hoe die man de Verzoendag doorbrengen zou en hoe hij zich dan voelen moest. En nu was zij zelf... o, aan hem gelijk bijna... door het kwaad, dat ze als een loden brok in zich omdragen moest. Dat zware ding binnen in haar, boven haar maag, dat was haar geweten, voorzeker, waarover zó vaak thuis gesproken werd - dat ze onbewust het had leren aanmerken als een lichamenlijk orgaan. Zeker, zo voelde men ook het hoofd pas, wanneer het zeer deed, zo lag nu ook dat verstoorde geweten steenzwaar binnen in haar, drukkend, verontrustend. Hoe zou het ooit weer tot rust kunnen komen? Leentje zuchtte en sloot de ogen. Ze voelde zich voor 't ogenblik uitgepeinsd, moegetobd. Het heftige kloppen van haar hart had zich geëffend, het scherpe schrijnen in haar keel, na het wilde rennen tegen de wind in, was weer verzacht, bijna weg, ze voelde zich nu alleen nog wee, een flauw-zoete smaak in de mond, als zou ze onpasselijk worden.

Ze zat op een gesneden houten bank in haar vaders winkel, haar armen achter zich wijd gespreid over de leuning; met haar linkerhand streefde ze gedachteloos een bonte lap fluweel, haar voet raakte slingerend telkens even tegen een koperen doofpot aan. In 't halfduister - er kwamen 's avonds nooit of zelden kopers - glansden flauw de ronde buiken van tinnen kannen, blonk koperbeslag op oude kastjes, waarvan zich de omtrekken in doezelige schemer verloren - lichte vlekken nevelden onbestemd, en voor haar uit op de muur wierp de straatlantaarn door het winkelraam een ronde lichtplek op een roodbonte sjaal, die daar hing. De smalle deur met strakgeploude vitrage, waar-

doorheen lamplicht als door matglas scheen, zelf zichtbaar, maar niets verlichtend, leidde naar de huiskamer. Daar zaten de anderen nu samen.

Een leegte was in haar hoofd, doch ze genoot lichamelijk van de rust na 't rennen en van de vrede in vaders huis. Vreemd - wat zich zozeer voortdurend aan haar opgedrongen had, toen ze 't om alles ter wereld kwijt had willen zijn, - de gedachte aan haar zonde, - dat liet haar nu in vrede, dat beroerde haar niet, ook niet nu ze het in zich oproepen wilde, met eenzelfde opzet, als waarmee ze vaak een plek, die pijn deed, altijd door juist aanraken wilde.

Er kwam geen angst, geen benauwdheid meer, het was gevloten als nooit geweest, - al zoeter en inniger breidde zich de rust om haar heen, al dieper zonk in haar de zalige dommeling die lichaam en geest omvangen hield, - ze wilde dit behouden, als een kleed van veiligheid om zich, maar dan moest ze ook wel precies zo blijven als ze nu zat, ogen toe, haar hand strelend over de fulpen lap en haar voet schommelend naar en van de koperen doofpot...

O, heerlijk, na de gejaagdheid, al de kwellingen van straks, de lichaamsvermoeidheid, het hete schrijnen in de keel, - nu dit zoete gevoel in haar hele lijf, die loomheid in haar hoofd en dit wegzinkend zitten, dit in roerloosheid opgaan en als verkwijnen met uitgebreide armen en schommelende voet.

En er rezen beelden, ze riep ze niet, - ze kwamen vanzelf, de Gelukkige Gelieven, die innig elkaar omvattend tederlijk elkaar kussend, tezamen voortschreden door een landschap, dat ze niet recht duidelijk zag, alleen maar voelde en proefde en rook... en die gelieven, die elkaar kusten op de lippen, dat waren... zijzelf en de jonge hulpgazan, die bij meneer Benjamins logeerde en die ze op Rousj-Hasjono had horen zingen in sjoel! Prachtig was dat geweest, heerlijk en vol als nooit te voren had ze de geliefde wijzen van beneden uit de mannensynagoge tot zich horen opstijgen - hoe zijn jonge, volle stem de lange galmen als golven klank rimpelloos opdroeg en aanhield en naast moeder achter het traliewerk gezeten, had ze ademloos neergestaard naar waar hij stond, zijn roomgeel bidkleed over de schouders, daarboven-

uit het zingende hoofd met de zwarte baret, zacht op en neer bewegend. Hoe hij was geprezen, - zij had het aangehoord met een eindeloos-blij gevoel, als ging die lof haar zelf aan, meer gestreeld dan ooit om eigen lof, - en niemand, die een aanmerking had, zelfs oude David Vet met zijn platvoeten niet en die vond toch nog altijd te vitten op oom Izak, - oom Izak, die als pracht-gazan bekend stond.

Met meneer Benjamins en zijn vrouw was hij na sjoeltijd op bezoek gekomen, meneer Benjamins heel trots, want Abraham was de zoon van zijn neef en maar pas achttien jaar en nog op het Seminarium en nu al zo'n zanger! Die werd nog eenmaal gazan in de grote sjoel van Amsterdam!

Maar Abraham had gelachen en al die vleierij niet eens willen horen... van de grote mensen was hij weggegaan en naar hun hoekje gekomen, met Japie en Maup gaan praten - haar had hij op schoot genomen en gezegd dat ze hem niet 'meneer' maar bij zijn naam moest noemen, en ze had het heerlijk gevonden, totdat Japie was gaan plagen en moeder had geroepen om te zien hoe flauw zij, grote meid, zich aanstelde en moeder had gezegd, dat Abraham haar niet zo verwennen moest, want dat ze al twaalf was, al leek ze klein en toen was Abraham met de Benjamins, waar hij logeerde, mee naar huis gegaan, en ze had hem niet meer gezien.

Maar die avond in bed - ze had juist in tranen haar boek uitgelezen, het heette *Het Verdwenen Diadeem*, de held werd vals beschuldigd, zijn meisje was de enige, die in zijn onschuld geloofde en hem trouw bleef - die avond in bed had ze plotseling in die gelieven zichzelf en Abraham herkend, - ze liepen naast elkaar door een vreemd herfstlandschap en ze kusten elkaar, tederlijk, wonderlijk-ontroerd, schouder aan schouder gingen ze, zij even groot als hij, in werkelijkheid was ze veel kleiner, maar dat weten derde niet aan haar verbeelding. Zo iets had ze nooit te voren ondervonden. Het was in deze herfst tot haar gekomen! En nu was dat gevoel er weer, terwijl ze in schemer neerzat op de houten bank, haar hand strelend de fluwelen lap, haar voet schommelend van en naar de koperen pot, in zoete verdoving, weer was ze in die verbeelding van met hem te zijn en en naast

hem te gaan en zich altijd door te voelen gekust door hem. En Grote Verzoendag in sjoel, dan zou ze zijn heerlijke stem weer horen, als ze naast moeder gezeten was achter het traliewerk, gebogen over haar gebedenboek.

Maar terwijl ze het dacht, be kroop haar het andere weer, de afschuwelijke onrust en angst van zoëven. De lichaamsvermoeidheid was over, de zalige verdoving trok weg, haar hand streelde niet langer de fluwelen lap, slap hing haar been langs de bank: hoe zou ze durven, hoe zou ze kunnen onder zijn ogen in sjoel komen en luisteren naar de melodieën, die ze verloochend had, waartegenover ze afvallig was geweest, voor het andere, voor het vreemde geloof, de vreemde godheid van de gojim? Nauwelijks te begrijpen, maar het was toch zo. En daar was ook het geweten weer, daar rondom haar maag, als een loodzwaar brok, een prangende band, beklemmend, verontrustend. Daar was alles weer terug, alles dat zich een ogenblik weggehouden had en dat ze overwonnen waande. Nog even en alles rondom haar zou weer gaan spoken, 't stond op komen, ze voelde het al... dan ging de deur open en vader kwam de winkel in en met hem Abraham.

‘Jij hier in de winkel?’ De baardige man bukte zich naar haar heen en poogde haar op zijn arm te lichten, maar ze wilde niet in het bijzijn van de ander als een klein meisje behandeld zijn, glipte lenig weg onder vaders arm en kwam met beiden de huiskamer binnen.

Dat Japie zich nu dadelijk weer van Abraham meester maakte, dacht Leentje spijtig, toen ze zag hoe haar oudste broertje, bezig met postzegels in zijn album te plakken, de grote jongen, die geduldig lachte, onmiddellijk en met veel woorden bij de arm naar zich toehaalde.

Moeder vond ook niet goed dat Abraham zo werd overstelpt en ze bestrafte: ‘Laat Abraham toch eerst rustig gaan zitten en een kop koffie drinken.’

Maar vader hoorde vol belangstelling Japie vertellen, dat hij op school een jongen, een stomme gammer, voor drie waardeloze postzegels van Egypte een zeldzame van Siam had afgeruild! Die jongen kreeg ze van zijn vader gezonden en waar de

mooiste prentjes op stonden, die had hij 't liefst.

‘Dus ik geef hem alle prullen die ik kwijt wil wezen, van Nicaragua met hele landschappen en van Australië met paradijsvogels erop. Gelijk of niet?’

‘Groot gelijk,’ vond vader lachend. ‘Als hij mooie prentjes wil, laat hem dan mooie prentjes hebben. Geef eens hier die van Siam. Wat zou zo'n ding nog waard zijn?’

‘Minstens een dubbeltje,’ blufte Japie, gebogen naast zijn vader, die over hem heen knipoogde naar Abraham of hij wel ooit zo'n slimme jongen had gezien!

Maar Abraham koos juist uit het trommeltje, dat moeder hem voorhield, een koekje bij zijn koffie en hij vertelde, dat Benjamins zich weer zo zwak en hoesterig voelde de laatste dagen en dat hij wel een groot deel van de dienst op de Verzoendag zou moeten waarnemen.

‘Jij, lekker, hè?’ vond Japie jaloers - ‘die oude knar met zijn stem als een schorre bootsman, - 'k geloof dat ik het nog beter zou kunnen.’

Moeder verbood, en vader vond ook, dat Japie zo niet spreken mocht over een oud man, - en Abraham nog wel zijn achterneef! - die bovendien zijn leermeester was, maar tegelijk fluisterde hij tegen moeder, zo dat Jaap het duidelijk hoorde: ‘En recht heeft hij toch.’

Leentje zat tegen moeder aan, en snoepte lepeltjes-vol uit haar kopje koffie, moeder deed of ze 't niet zag, maar ze drukte bij elk hapje onder 't spreken met Abraham haar hoofd tegen zich aan. Dat was heerlijk. Maup leerde met de vingers in de oren zijn geschiedenisles, mompelend, een vage blik voor zich uit, die zich telkens in begeerte verlevendigde en vasthechte aan Japies postzegels, - dan weer afgleed, even rondging en naar zijn boek terugkroop, - Maup was altijd bang dat Japie plagen zou en nu vooral, om Abrahams aanwezigheid. De klok tikte. Alles was even heerlijk. Moeder praatte, telkens een hapje knabbelend van haar brood, brokkelend koekje, de stukjes ving ze in haar holle hand en lei ze op het schoteltje tegen het warme kopje aan, - Leentje pakte dan heimelijk zo'n smeltend stukje weg en een drukje van moeders arm om haar hoofd beduidde haar dat haar

streekje gezien en goedgevonden was. Terwijl moeder praatte en kauwde, ging haar bovenlijf zo grappig op en neer, en haar eigen hoofd moest dan telkens mee deinen in zachte schokken. Moeder haalde hele familiegeschiedenissen op, uitspinnerijen van tantes, die weer nichten van andermans neven moesten zijn, en ooms die allang dood waren. Wat hadden die mensen allemaal veel kinderen gehad! Oom Lijmer, tante Pinnie, - ze had ze niet gekend, moeders ooms en tantes, bleke gezichten in familie-albums waren ze voor haar alleen. 't Moest zo uitkomen, dat Abraham nog familie van hen was, en zo kwam het ook uit en Abraham luisterde altijd door en knikte of hij alles van die ooms en tantes wist en lachte met zijn witte tanden.

‘Alle Joden zijn familie van elkaar,’ zei vader toen ineens, hij werd altijd een beetje ongeduldig als moeder familiegeschiedenissen uitrafelde, want dan liet ze de koffie koken en vergat ze te schenken - ‘alle Joden zijn immers familie van elkaar’ - Leentje hoorde het, en al zei vader het een beetje ongeduldig, het gaf ineens zo'n warm gevoel. Alle Joden familie van elkaar, één groot gezin...

In moeders arm lag ze en keek naar Abraham en dacht aan *Het Verdwenen Diadeem* en dat zij die beide gelieven waren, ze keek naar zijn gezicht, maar dorst toch in zijn bijzijn niet denken wat ze tevoren had gedroomd, - toen keek hij ineens naar haar en knikte en lachte haar toe, alsof hij met een kindje kiekeboe speelde, omdat ze daar zo vakerig lag in moeders arm.

Ze voelde dat haar wangen rood en warm werden en wilde zich ijlings bergen voor zijn blik, maar zonder weten kwam moeder al te hulp, daar ze haar hoofd over 't hare boog en haar kuste.

Toen schonk ze nog eens rond de kopjes vol, maar zonder haar los te laten en Leentje liet zich willoos meegaan in moeders bewegingen, en vond het grappig, haar hoofd een heel eind te voelen wegzinken als moeder wat ver over de tafel reikte.

‘Ach laat toch die grote meid,’ knorde vader, daar er een scheut melk over zijn schoteltje ging.

Maup was met zijn lessen klaar en mocht nu voor Japie uit een grote doos postzegels de dubbele zoeken.

‘Voorverleden jaar zat ik thuis met een verbonden been en verleden jaar heb ik niet de hele dag kunnen vasten - toen was er ook iets, weet je nog wel, vader? - maar nu dit Jom-Kippoer hoop ik toch weer eens ouderwets de hele dag in sjoel te blijven.’

‘Maar dan geen eau de cologne gebruiken,’ zei Japie plagend. ‘Jij houdt er je mond buiten,’ het klonk ongewoon hard van vader tegen zijn lievelingszoon, maar moeder mocht niet gebrutaliseerd worden. En de eau-de-colognekwestie had verleden jaar al neteligheid genoeg gegeven. Tot voor de opperrabbijn hadden ze 't willen brengen, de doordrijvers, de maugverdraaiers met hun zeggen, dat eau de cologne gebruiken in sjoel geen vasten was, niet mocht op Jom-Kippoer. Midden onder de dienst had de hulp gazan van toen het door de sjammos laten verbieden. De brutaliteit! Wat had een vreemde zich te moeien in hun aangelegenheden omdat hij uit Rotterdam kwam en de vrouwen daar het niet deden. Wat gaven ze hier om Rotterdam? Hadden ze niet hun eigen rechten, al waren ze een kleine kille? En die aap van een jongen, die in 't Joodse school en overal de maugverdraaiers had gelijk gegeven, terwijl hij wist dat zijn eigen moeder helemaal overstuur was geweest van de aanmerking. Dat was immers het ‘iets’ waar ze op doelde! Toen had hij dan ook een pak slaag gehad! En nu weer erover te beginnen. Japie voelde zelf wel dat hij te ver was gegaan. Vuurrood en met een verlegen lachje had hij zich maar gauw weer over zijn postzegelalbum gebogen.

Abraham had vaag iets van de zaak vernomen, maar er op ingaan wilde hij niet.

‘En kun jij nogal goed vasten?’ schertste hij naar Leentje.

‘Zij,’ schetterde Japie, nog voor Leentje zelf antwoorden kon - en ditmaal was Leentje blij om zijn bemoeizucht, - ‘zij ziet om tien uur al wit om haar neus. Ze is niet schoolziek, maar vastendagziek. Als je zegt “krentenbroodje” valt ze van haar stokje. Eens op een keer heeft ze de klok acht minuten vooruit gezet, - want ze rook de koffie en de haringsla en toen kon ze niet langer...’

‘Maar nu vast ze als een flinke meid een halve dag,’ - brak

moeder Japies woordenstroom af, - ‘precies tot half een, en als ze dan thuis komt, dan maakt Saar een lekker kop chocola voor haar klaar, en geeft haar een zacht eitje en een vers krentenbroodje en een paar lekkere beschuiten... niet waar meid?’ Haar toon, terwijl ze opsomde, werd gaandeweg zangerig als neuriede ze deuntjes voor een zuigeling op schoot.

Maar Leentje beefde zozeer, dat ze niets zeggen kon. Binnen in haar kwam haar geweten weer op, dat zware en kille, rondom haar maag. Ze hadden allemaal makkelijk spreken over Grote Verzoendag, niemand van hen had immers zó iets ergs als zij op haar geweten. Maup had met een Christenjongetje samen op Sabbathdag een stuiver versnoept, die ze gevonden hadden, - het Christenvriendje had het geld gedragen en uitgegeven, - maar Japie had uitgemaakt dat Maup evengoed schuldig was, - Japie zou ook wel wat misdreven hebben, al was hij nog zo vroom, - 't woog allemaal niets, 't zonk altezamen weg, bij wat zij op haar geweten had: vreemde goden had ze aanbeden, het allerergste kwaad gepleegd: afgodendienerij! En zo zou ze naar sjoel moeten en zo zou ze naar Abraham luisteren, als zijn heerlijke stem de heiligste gezangen tot haar opzong, in 't weke kaarsenlicht, te midden van de mannen in hun doodskleren, hij zo mooi en lief! Met wie ze zich te zamen had gedroomd als de gelukkige gelieven uit *Het Verdwenen Diadeem*! Hij, die haar toelachte, omdat hij niet wist, hoe ze was, maar die van haar gruwen zou, had hij in haar binnenste kunnen zien, hij zo vroom en goed!

‘Trek je toch niets aan van wat die ondeugende jongen tegen je zegt,’ zei moeder naar haar overbukkend, daar ze haar hoofd hardnekkig afgewend hield.

Maar het was niet om wat Japie zei, dat Leentje zich weghield in het schemerige holletje boven moeders heup, tegen de warme arm aangedrukt. Als een lichte, helle flits was plotseling in 't donkere van haar gedachten een ingeving binnengesloten, een klaarte in het verzonkene, troebele van haar inwendig wezen, - en nu dreunde het zacht in haar hoofd van de blijde schrik om dat plotseling besluit, maar de band rondom haar maag, die haar geweten was, ontspande zich, liet een gevoel van zoete verlos-

sing, verruiming uit benarde druk, dat van die plek uit warmend uitgolfde door haar hele wezen heen...

Ze moest dat even in afgezonderdheid genieten - want de anderen ontslopen voelde ze zich, met het hoofd tegen moeder aan, half onder de tafelrand weg - het besef dat er een uitweg was, die naar de zekere vergeving van haar zonde leidde! En dan moest ze ook zich van haar schrik herstellen en haar gewoon gezicht kunnen tonen in plaats van het gloeiende, ontdane, dat ze tegen moeder hield, en gewone woorden spreken, in plaats van het gestamel in tranen, dat nu komen wilde...

Maar Japie liet haar niet lang ongemoeid.

‘Kijk daar, het kleine kindje, je moet bij moeder op schoot kruipen - je bent blind van de slaap, ga liever naar bed.’

‘Plaag jij altijd je zusje zo?’ Abraham greep Japie bij het oor. ‘Je bent zo'n lief zusje niet waard, hoor!’

‘Lief zusje,’ hoorde Japie na, Maup grijnsde mee, Japie greep overmoedig nu naar Abrahams oor, de twee raakten aan 't stoeien, wierpen een stoel omver, deden de koffie uit de kopjes storten, vader zag het lachend aan, moeder wat angstig voor haar boeltje, Maup verlangend mee te doen, maar niet durvend.

De stoornis had Leentje tijd gelaten zich te herstellen.

Ze lichtte het hoofd op, dat wat heet en rood van 't bukken voelde, - het lamplicht viel wreed in haar vochtige ogen, - ‘Hè dat licht,’ knorde ze en wreef meteen een paar verraderlijke tranen weg. Abraham zat weer op zijn stoel.

‘Je bent veel sterker dan ik, hoor,’ plaagde hij Japie.

‘Nietwaar, je liet je op de stoel duwen. Je deed het erom, ik voelde het best.’

‘k Zou kwaad worden, als 'k jou was,’ kietelde Abraham.

Japie mokte.

‘Zelf niet tegen plagen kunnen, maar kleine zusjes plagen, jawel!’

‘Ze is zo klein niet meer,’ viel vader Japie bij, ‘ze is twaalf jaar, wat zou het, ze moet leren tegen een duwtje te kunnen.’

‘Ik ben helemaal niet klein,’ Leentje voelde met schrik, hoe onnatuurlijk hoog haar stem klonk, de anderen schenen het niet te bemerken, ‘ik kan alles wat Jaap kan, net zo goed, ik kan ook

wel een hele dag vasten, Jom-Kippoer... en ik zal ook een hele dag vasten, net zo goed als hij.'

't Was gezegd. O, wat hadden ze nu allemaal vreemde gezichten. God, ze zagen door haar heen, ze zat als bloot, als open, als doorschijnend weerloos onder hun blikken.

Vader las het op haar voorhoofd - had ze niet als klein kind vast geloofd dat ouders het kwaad van het voorhoofd der kinderen aflazen, kon zo iets toch niet zijn? - moeder had het onmiddellijk gevoeld, ze zag het duidelijk aan moeders ogen en Abraham, o, als hij het wist, dan wilde ze weg, dan moest ze vluchten, de donkere avond in en nooit, nooit, nooit hem meer onder de ogen komen...

'Jij een hele dag vasten,' kwam vader eindelijk. 'Wat is dat ineens voor een kippekuur?'

'Bluf, omdat Abraham er nu is, omdat hij klein meisje tegen haar heeft gezegd,' besliste Japie.

Een rode vlam schroeide even Leentjes wangen, haar ogen. Ze zocht woorden van weerspreking, maar vond niets dan de herhaling van wat ze al gezegd had.

'Ja, ik wil Jom-Kippoer de hele dag vasten en de hele dag in sjoel blijven met moeder.'

'Maar meid, dat hou je niet uit, je kunt nauwelijks een halve dag. Je hebt altijd al hoofdpijn tegen de middag. Hoe kom je daar nu ineens zo bij?'

Ze wisten dus niets en voelden niets, ook moeder niet, ze vonden haar alleen maar dwaas, - tot ineens Maup zei, met zijn wat hortende, doffe lach:

'Je hebt zeker een hoop zondes op je geweten. Gomets gegeten... ingebroken... je moeder geslagen...'

'Ach wel nee,' weerlegde Japie, kribbig, 'wat zou zij nu gedaan hebben? Een halve dag is voor haar altijd genoeg. Allemaal blufferij, om groot te willen zijn.' Spijtig klonken zijn woorden, het hinderde hem dat hij nu een mededingster in het vasten kreeg.

'Ik begrijp er geen steek van,' bromde vader, wars van buitenissigheden. 't Is hollen of stilstaan met jou. De ene keer wil je helemaal niet en dan ineens een hele dag. Je weet toch wel dat 't Kol-Nidrei al begint?'

Leentje begreep dat ze 't veiligst was, als ze nu zelf ook maar eerzucht uitgaf voor haar motief. Ze trachtte haar stem een pruilende klank te geven. 'Dat gezanik van Jaap ook altijd. Hij denkt zeker dat hij maar alleen alles kan. Ik was het al weken lang van plan. Ik heb jullie allemaal maar laten praten. Verleden jaar dacht ik al: als ik twaalf ben, dan doe ik het vast.'

'Je bedenkt je nog wel,' meende moeder. Abraham zweeg, hij neuriede een der synagoge-melodieën van de Rousj-Hasjonodienst - zo neuriënd ging oom Izak ook altijd door het huis, als hij bij hen was, herinnerde Leentje zich plotseling - en liet door de postzegels in Japies doos spelend zijn vingers gaan.

Wat een gek kind moet hij me vinden, dacht Leentje, - op hetzelfde ogenblik stond Abraham op om heen te gaan. Hij denkt ook, dat het maar bluf en aanstellerij is. Een eindeloos verlangen greep haar aan, de armen om hem heen te slaan en hem alles te zeggen, het benauwende geheim met hem te delen, opdat hij zou begrijpen dat haar besluit geen kindergril was, maar echte, zware boete, voor een echte zware zonde. En 't scheen haar ineens alsof zijn begrijpen zwaarder woog dan zelfs moeders begrijpen en of moeder 't niet zou hoeven weten, had ze 't maar aan hem verteld.

Maar 't ging niet en toen ineens bedacht ze, dat die eenzaamheid, waarin ze nu verkeerde, tot haar boete behoren moest.

God alleen wist het nu. Niemand dan Hij zou het weten. Dit besef schonk haar rust. Van het ogenblik dat ze haar besluit had gezegd, - neen, eerder nog, van het ogenblik dat de gedachte eraan in haar was opgekomen, was het ten hemel opgestegen - geen gedachte die Hem ontging - dus wist God nu al welk offer zij brengen ging voor haar zonde. Het offer was zwaar, dat wist Hij ook, het moeilijke vasten, waartoe haar noch haar leeftijd, noch haars vaders wil verplichtte, al die zware uren in sjoel, de eindeloze namiddag, als de kaarsen stonden te trillen in de bedompte warmte, als alle mensen wit en mat werden, gaapten met ingezonken ogen, verflauwend opzagen naar de klok. Dan toch vol te houden met het besef, dat ze om half een maar naar huis had behoeven te gaan, om er een smakelijke tafel aangerecht te vinden - koffie-met-room, een eitje, krentenbroodjes -

zich zo innig ook voor God te verootmoedigen en in de diepten van haar hart te smeken, dat het kwaad haar vergeven mocht worden en dat ze met Zijn steun, niet nog meer en verder verdolen zou. En was dan aan het einde van de dag, in de avond, de Verzoening bezegeld door die ene hartdoordringend-plechtige Sjofar-schal, dan mocht ze met de anderen huiswaarts keren en dan zou ze óók een eitje krijgen en zoveel krentenbroodjes mogen eten van de hoge stapel als ze wou - wat zou ze een verschrikkelijke honger hebben, en als 't dan maar niet met haar ging als met oude Sannetje Davids, die altijd na het vasten zo wee was, dat niets haar smaken wou en ze nuchter naar bed moest gaan. Want zoveel kwelling kon toch tot de boete niet behoren...

Ze keek op naar waar bij de deur Abraham stond en weer knikte hij lachend, als kiekeboe spelend haar toe.

‘Ze doet het toch niet, vast niet,’ bleef Japie nog doordreinen.

‘Ze doet het wel,’ zei Abraham, zijn ogen in de hare.

Weer dat vluchtig rood over haar gezicht, vocht in haar ogen, die ze neersloeg, - toen ze weer opkeek, was hij al weg.

‘Naar bed, hoor!’ beval moeder, met een blik op de klok. Er hielp geen pruttelen tegen.

Maup lichtte een tip van het gordijn op.

‘Wat waait het buiten.’

‘Jij bent toch onderdak, jongen,’ schertste moeder warm.

Leentje dacht aan Abraham, die nu eenzaam buiten ging, maar hij had gelukkig een jas aan en zijn huis was niet ver en zijn geweten goed...

Vader geeuwde. ‘k Denk dat ik maar even een tukje ga doen,’ en hij dook weg in zijn stoel.

‘Wie heeft nu weer die grijze driehoekige van Kaap de Goede Hoop gezien?’ kribde Japie, die zijn postzegels bijeenzamelde. ‘Zit hij ook in jouw geschiedenisboek?’ Maup liet geduldig zijn boek inspecteren. ‘Wat een kinderachtige lesjes staan hier in, zeg, neen, moet je horen...’ hij wilde honend Maups les over de Munsterse vrede voorlezen, die zocht dat te beletten, moeder moest met gefluisterde woorden van vermaning een vechtpartij voorkomen, want vader snurkte al. Leentjes jurkje, dat van ach-

teren dicht zat, moest door moeder worden losgeknoopt voor ze naar boven ging, - ze leunde, om zich te laten helpen, het achterhoofd tegen moeders borst, moeders hand kwam langs haar om en duwde haar een stukje koek in de mond. Japie vond zijn postzegel verkreukt onder de poot van een stoel terug. Net goed, dacht Leentje, wat heeft hij altijd zo bazig te zijn, en Maup en mij te plagen. Boven het kastje met de gebedenboeken sloeg de klok, - al half tien!

‘Mag ik hem opwinden?’ vroeg Japie. ‘t Ene gewicht hangt haast op de grond.’

Maar moeder belette het hem, - klokopwinden was vaders eigen werk. Maup ging de kamer al uit.

‘Niet vechten in bed, hoor jongen!’ fluisterde moeder hem na. ‘Ga jij nu meteen ook, Jaap?’

Jaap bleef dralen, zij zelf was ook allang klaar...

Ze treuzelde nog even tegen moeder aan, keek in de lamp, luisterde naar de klok, naar vaders snurken, hoorde de wind, zag hoe het gordijn even bewoog, van het tochten door de reten, voelde de koestering van licht en innigheid om haar heen, vrede binnen in haar.

Het veilige besef, dat God altijd dadelijk alles wist, wat mensen dachten en zeiden, zodat, nu haar besluit was opgevaren, eigenlijk al het ergste geleden was. Wel moest de zware boete zelf nog komen, doch ook die ging eenmaal voorbij... En dan... Abraham zou er immers wezen...!